

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**YAKUB HAN KAŞGARÎ'NİN
TUHFETÜ'L-İHVÂN FÎ MA'RİFETİ
SIRR-I İHÂTA-İ YEZDÂN İSİMLİ ESERİ
VE TAHLİLİ**

Esmâ ERTEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
OCAK - 2019**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**YAKUB HAN KAŞGARÎ'NİN
TUHFETÜ'L-İHVÂN FÎ MA'RİFETİ
SIRR-I İHÂTA-İ YEZDÂN İSİMLİ ESERİ
VE TAHLİLİ**

**DANIŞMAN : Dr. Öğr. Gör. Mustafa Salim GÜVEN
JÜRİ : Prof. Dr. Nuri KAHVECİ
JÜRİ : Dr. Öğr. Gör.- Zeliha ÖTELEŞ**

Esmâ ERTEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
OCAK – 2019**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**YAKUB HAN KAŞGARÎ'NİN TUHFETÜ'L-İHVÂN FÎ
MA'RİFETİ SIRR-I İHÂTA-İ YEZDÂN İSİMLİ ESERİ
VE TAHLİLİ**

Esmâ ERTEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

**Bu Tez / Proje ...../...../..... Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.**

Dr. Öğr. Gör. Mustafa Salim GÜVEN
BAŞKAN

Prof. Dr. Nuri KAHVECİ
ÜYE

Dr. Öğr. Gör. Zeliha ÖTELEŞ
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL
İmzası
Enstitü Müdürü

Bu çalışma ..... tarafından desteklenmiştir.
Proje No:.....

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAKUB HAN KAŞGARÎ'NİN TUHFETÜ'L-İHVÂN FÎ
MA'RİFETİ SIRR-I İHÂTA-İ YEZDÂN İSİMLİ ESERİ VE
TAHLİLİ

Esmâ ERTEN

Danışman : Dr. Öğr. Gör. Mustafa Salim GÜVEN

Yıl : 2019, Sayfa: 107 + VII

Jüri : Dr. Öğrt. Gör.- Mustafa Salim GÜVEN (Başkan)
: Prof. Dr. Nuri KAHVECİ (Üye)
: Dr. Öğrt. Gör.- Zeliha ÖTELEŞ(Üye)

Tezimizin konusu Molla Câmî'nin *Levâyih* isimli eserinin Yakub Han Kaşgarî tarafından yapılan tercüme ve şerhinin transkripsiyonu ve incelemesidir. *Levâyih*, tasavvufun seyr u sülûk ve vahdet-i vücûd konularını teorik ve pratik açıdan ele alan Molla Câmî'ye ait önemli bir eserdir. Farsça olan bu esere, Yakub Han Kaşgarî tarafından *Tuhfetü'l-ihvân fî ma'rifeti sirr-ı ihâta-i Yezdân* ismi ile Osmanlıca bir tercüme ve şerh yapılmıştır. Tezimizde Yakub Han Kaşgarî'nin hayatı, tasavvufî yönü ve diplomat kişiliği incelenmekte, Molla Câmî ve *Levâyih* hakkında bilgi verilmekte, Kaşgarî'nin *Levâyih* tercümesinde geçen kavramlar açıklanmakta ve tercümenin transkripsiyonu yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yakub Han Kaşgarî, *Levâyih*, Molla Câmî.

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY

ABSTRACT

MA THESIS

STUDY AND ANALYSIS OF YAKUB KHAN KASHGARI'S
BOOK NAMED TUHFETÜ'L-İHVÂN FÎ MA'RİFETİ SIRR-I
İHÂTA-İ YEZDÂN

Esmâ ERTEN

Supervisor : Assist. Prof. Dr. Mustafa Salim GÜVEN

Year : 2019, Pages: 107 + VII

Jury : Assist. Prof. Dr. Mustafa Salim GÜVEN (Chairperson)
: Prof. Dr. Nuri KAHVECİ (Member)
: Assist. Prof. Dr. Zeliha ÖTELEŞ (Member)

The subject of the thesis is the transcription and examination of the work named as Molla Câmî's *Levâiyih* that is translated and interpreted by Yakub Han Kashgarî. *Levâiyih* is an important work belonging to Molla Câmî, which deals with the subjects of the mysticism, seyr u sülûk and vahdet-i vücud from the theoretical and practical point of view. This Persian text is translated and interpreted by Yakub Han Kashgarî in Ottoman Turkish with the name *Tuhfetü'l-ihwan fî ma'rifeti sirr-ı ihâta-i Yezdân*. In this thesis, the life, mysticism and diplomat personality of Yakub Han Kashgarî is examined, Molla Câmî and *Levâiyih* are explained, the concepts of Kaşgarî's *Levâiyih* translation are explained and the translation is transcribed.

Keywords: Yakub Han Kaşgarî, Levâiyih, Molla Câmî.

ÖN SÖZ

Tasavvuf, insanın iç ve dış dünyasını dikkate alarak mü'minleri Allah'ın rızasına ulaştırmayı hedefleyen İslâmî bir ilimdir. Bu ilimde önde gelen isimlerden biri Molla Câmî'dir. Tasavvufî mahiyette çeşitli eserleri bulunan Molla Câmî'nin tevhidin inceliklerine dair *Levâyih* ismini verdiği bir eseri mevcuttur. Layihânın çoğulu olan levâyih, manevî keşif anlamına gelmektedir. Gönlüne doğan pırıltıları ve derunî keşifleri, rubailer vasıtasıyla bizlere sunan Molla Câmî'nin *Levâyih*'i tasavvuf ilmi ve tasavvuf erbabı için çok önemli bir eserdir. Bu eserin kıymetini farkedenden Kaşgarı sefiri Yakub Han Kaşgarî, *Levâyih*'i Osmanlı Türkçesi'ne tercüme ve şerh etmiştir.

Yakub Han, tercüme ve şerhini yaptığı bu esere kıymetini de belirtmek üzere *Tuhfetü'l-ihvân fî ma'rifeti sırr-ı ihâta-i Yezdân* adını vermiştir. Çalışmamız, Yakub Han'ın şaheser olarak nitelendirdiği *Levâyih*'in tercümesinin transkripsiyonu ve tahlilini içermektedir. Buna bağlı olarak da müellifi ve mütercimi ile birlikte eserinin çeşitli yönlerini ele alan altı ayrı bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

İlk bölüm olan giriştemevzuya hazırlık niteliği taşıyan bazı bilgiler verilmiş; tezin konusu, amacı, yöntemi ve sınırlılıkları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde konu ile ilgisi bulunan diğer çalışmalara değinilmiştir. Yakub Han Kaşgarî'nin hayatı, şahsiyeti ve eserlerinin anlatıldığı üçüncü bölümü, *Tuhfetü'l-ihvân*'ın tertip sebebi olan *Levâyih* ve müellifi Molla Camî'den bahsedilen dördüncü bölüm takip etmektedir. Beşinci bölümde ise önce Kaşgarî'nin *Levâyih* tercümesi hakkında bilgi verilmiş, arkasından *Levâyih*'ta geçen tasavvufî kavramların neler olduğu belirtilmiştir. Eserin tahlili, eserde geçen otuzsekiz tasavvufî kavramın açıklamasıyla yapılmaya çalışılmıştır. Kavramlar açıklanırken lügat ve ıstılah manaları için muhtelif tasavvufî eser ve sözlüklerden yararlanılmış, arkasından Kaşgarî'ye ait ifadeler yer verilmiştir. Altıncı bölümde *Tuhfetü'l-İhvan*'ın transkripti yapılmış, yedinci bölümde ise bu çalışmada ulaşılan sonuç ve öneriler belirtilmiştir. Son olarak *Tuhfetü'l-ihvân fî ma'rifeti sırr-ı ihâta-i Yezdân*'ın orijinal metni teze eklenerek çalışma tamamlanmıştır.

Çalışmalarımız esnasında, tezimizin seçiminden hazırlanmasına kadar rehberlik yapan, hiç bir konuda yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doktor Öğretim Üyesi Mustafa Salim GÜVEN'e çok teşekkür ederim. Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Esma ERTEN
Kahramanmaraş – 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
TRANSKRİPSİYON	VI
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu	1
1.2. Tezin Amacı	1
1.3. Tezin Yöntemi.....	1
1.4. Sınırlılıkları	2
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR	3
3. YAKUB HAN KAŞGÂRÎ'NİN HAYATI VE ŞAHSİYETİ.....	5
3.1. Hayatı	5
3.1.1. Ailesi	8
3.2. Diplomatlığı	9
3.3. Eserleri	12
3.3.1. Mektupları.....	13
3.4. Tasavvufî Kişiliği.....	14
3.5. Müridleri ve Halifeleri	15
4. MOLLA CÂMÎ VE LEVÂYIH'I	18
4.1.Molla Câmî	18
4.2.Levâyih.....	19
5. KAŞGARÎ'NİN LEVÂYIH TERCÜMESİ VE İÇERDİĞİ TASAVVUF KAVRAMLARI	21
5.1.Tuhfetü'l-ihvân fî ma'rifeti sırr-ı ihâta-i Yezdân	21
5.2.Levâyih'ta Geçen Tasavvuf Kavramları	22
5.2.1.Lâiha-Lâyiha	22
5.2.2.Sırr.....	23
5.2.3.Cem'	25
5.2.4.Fark –Tefrika.....	26
5.2.5.Mâsiva.....	27
5.2.6.Nisbet	27
5.2.7.Vücûd-Vahdet-i Vücûd	29
5.2.8.Taayyün.....	38
5.2.9.Tevhid	41
5.2.10.Fakr	42
5.2.11.Zuhûr	43
5.2.12.Tecellî.....	46
5.2.13.Havâtır.....	48
5.2.14.İlm	50
5.2.15.İsim-Esmâ-Müsemmâ	53
5.2.16.Sıfat	55
5.2.17.Âlem.....	58
5.2.18. Telbîs-Telebbüs.....	62
5.2.19. A'yân-A'yân-ı Sâbite.....	62
5.2.20.Şuhûd	63

5.2.21.Nûr	63
5.2.22.Zâhir ve Bâtın.....	63
5.2.23.Sûret	64
5.2.24.Fenâ.....	64
5.2.25.Cemâl	65
5.2.26.Celâl	66
5.2.27.Kemâl.....	66
5.2.28.Ene'l-Hakk.....	67
5.2.29.Vecd	67
5.2.30.Talep-Tâlib.....	68
5.2.31.Cezbe.....	69
5.2.32.Yakîn.....	70
5.2.33.Ârif.....	70
5.2.34.Zât	71
5.2.35.Ahadiyyet.....	71
5.2.36.Vâhidiyyet.....	72
5.2.37.Nev'-Tür.....	72
5.2.38.A'raz.....	74
6. TUHFETÜ'L-İHVÂN FÎ MA'RİFETİ SİRR-İ İHÂTA-İ YEZDÂN TRANSKRİPTİ	75
7. SONUÇ.....	103
KAYNAKLAR	105
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

TRANSKRİPSİYON

'	: ء
s	: ث
h	: ح
h	: خ
z	: ذ
s	: ص
z	: ض
t	: ط
'	: ع
g, ğ	: غ

Medler

â	: ا
û	: و
î	: ي
kā	: قا
kī	: قى
kū	: قو

KISALTMALAR LİSTESİ

as	: Aleyhi's-selam
Bkz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
cc.	: Celle Celalühü
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Erş.	: Erişim
G.Ü.	: Gazi Üniversitesi
haz.	: Hazırlayan
hz.	: Hazretleri, Hazreti
Ktp.	: Kütüphanesi
no.	: Numara
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
ö.	: Ölümü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
ter.	: Tercüme
vb.	: Ve Benzeri
vr.	: Varak
Yay.	: Yayınevi

1.GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu

Tez konusu Molla Câmî'nin *Levâyih* isimli eserinin Yakub Han Kaşgarî tarafından yapılan tercüme ve şerhinin transkripsiyonu ve incelemesidir. *Levâyih*, tasavvufun önemli eserlerinden birisidir. Pek çok mutasavvıfın dikkatini çeken ve orijinal dili Farsça olan bu eser, çeşitli dillere çevrilip şerh edilmiştir. Çevrildiği dillerden birisi de Osmanlı Türkçesidir. Bu tercüme ve şerhlerden birisi de Yakub Han Kaşgarî'ye aittir. Öneminden dolayı çalışmamızda *Levâyih*'in Yakub Han Kaşgarî tarafından yapılmış olan tercüme ve şerhi tez konusu olarak seçilmiştir. Bu bağlamda önce Yakub Han Kaşgarî'nin hayatı, tasavvufî ve diplomat kişiliği ele alınmıştır. Arkasından Molla Câmî ve *Levâyih*'i hakkında öz bilgiler verilmiş, Kaşgarî'nin *Tuhfetü'l-ihvân fi ma'rifeti sırr-ı ihâta-i Yezdân* isimli tercüme ve şerhi incelenmiştir. Bunun için *Tuhfetü'l-ihvân* da geçen tasavvuf kavramları tespit edilip açıklanmış, eserin transkripsiyonu yapılarak teze eklenmiştir.

1.2. Tezin Amacı

Tezin amacı Yakub Han Kaşgarî'nin yakın dönem tasavvuf tarihimizdeki yerini ve *Tuhfetü'l-ihvân fi ma'rifeti sırr-ı ihâta-i Yezdân* isimli eserinin önemini ortaya koymaktır. Doğu Türkistan'dan gelip Osmanlı ülkesinde uzun sayılabilecek bir süre kalan ve tasavvuf çevreleri ile tanışarak İbrahimiyye-Şabaniyye tarikatı şeyhi olan Kaşgarî, kendi yurdu gibi gördüğü bu coğrafyada ve özellikle de İstanbul'da, önemli izler bırakmıştır. Yazdığı eserleri ve yetiştirdiği müridleri ile Kaşgarî'nin Osmanlı ülkesinde geçen hayatının ortaya çıkarılması, *Levâyih* tercümesinin incelenmesi ve buna bağlı olarak tasavvufî görüşlerinin tespiti tezin temel amacıdır. Ayrıca bu çalışmada Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir tasavvufî eserin bugün kullanılan alfabeye çevrilip latinize edilerek sonraki kuşaklara aktarılması ve kalıcılık kazanması hedeflenmiştir.

1.3. Tezin Yöntemi

Tezimizde nitel araştırma yöntemlerinden döküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu dökümanlar kitaplar, makaleler, yazma eserler ve arşiv belgeleridir. Araştırmaya kolaylık sağlaması için önce tez konumuz olan Kaşgarî'nin *Tuhfetü'l-ihvân fi ma'rifeti sırr-ı ihâta-i Yezdân* isimli eseri transkribe edilmiş, arkasından bu eserde geçen belli başlı tasavvuf kavramları açıklanmış, eser hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Kavramlar açıklanırken tasavvuf sözlüklerinden yararlanılmıştır.

Çalışmamızda atıf ve alıntılar genel olarak parantez içinde yan not şeklinde APA sistemi ile gösterilmiştir. Ancak ihtiyaçlar dikkate alınarak dipnot kullanımına da başvurulmuştur. Özellikle metin transkriptinin olduğu bölümde diğer bölümlere nazaran daha fazla dipnot kullanılmıştır. *Tuhfetü'l-İhvan*'ın transkripti yapılırken kelimeler günümüz Türkçesinde kullanıldığı şekliyle değil, imlasındaki orijinal hali ile yazılmıştır. Metnin daha iyi anlaşılabilmesi için manaya uygun olacağı düşünülen yerlere noktalama işaretleri konulmuştur. Metin içindeki Farsça rubailerin transkriptleri yerlerinde yapılmış, asılları ve Türkçe tercümeleleri sayfa sonlarında dipnot olarak verilmiştir. Ayrıca metnin arasında geçen ayetlerin ve Arapça ibarelerin transkripti de gerçekleştirilmiş, bunların Arapça olan orijinal halleri ise dipnota yazılarak tercümeleleri yapılmıştır. Yakub Han Kaşgarî, rubailerini takdim ederken neredeyse her birinde Molla

Câmî'yi Arapça olarak öven ifadeler kullanmış, ya da ona duada bulunmuştur. Bu sena ve dua içerikli takdimlerin Arapçaları da dipnotlarda belirtilmiş, yanlarında tercümeleleri zikredilmiştir. Bu eser transkribe edilirken önce varak numarası sonra sayfa numarası sayfa başında konularak iki türlü numaralandırma sistemi kullanılmıştır.

1.4. Sınırlılıkları

Kaşgarî'nin Osmanlı ülkesine gelmeden önceki hayatı ve Hindistan'a sürgün edildikten sonraki dönemleri tezimizin konusu dışında kalmaktadır. Bu dönemler hakkında yeterince kaynak bulunmamaktadır. Ayrıca coğrafi uzaklık, dil ve kültür farklılığı sebebi ile bu dönemler ayrı bir incelemenin konusu da olabilir. Bu nedenle Kaşgarî'nin hayatı hakkında bilgi verilirken daha çok Osmanlılarla olan ilişkileri çerçevesinde hareket edilmiştir. Çalışmada Kaşgarî'nin *Tuhfetü'l-ihvân fî ma'rifeti sırr-ı ihâta-i Yezdân* isimli eseri merkeze alınmıştır. Diğer eserleri hakkında ise tanıtıcı kısa bilgiler verilmekle yetinilmiştir.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Yakub Han Kaşgarî hakkında ayrıntılı bilgiler veren ilk kaynaklardan birisi Osmanzâde Hüseyin Vassâf'ın *Sefine-i Evliyâ*'sıdır. Bu eserin 4. cildinde İbrahimiyye-i Şabaniyye tarikatı şeyhleri incelenirken Kaşgarî hakkında tatmin edici bilgiler verilmektedir. Yine aynı eserde Kaşgarî'nin mürid ve halifeleri hakkında da açıklamalar yer almaktadır.

Kaşgarî hakkındaki ilk kaynaklardan birisi de Sâdık Vicdânî'nin *Tomar-ı Turuk-ı Âliyye*'sidir. Vicdânî ana hatlarıyla Kaşgarî'nin hayatı ve tarikatinden bahsetmiştir.

Yaşar Nuri Öztürk tarafından hazırlanan *Büyük Türk Mutasavvıfı Muhammed Teyfik Bosnevî* konulu çalışmada da Yakub Han Kaşgarî hakkında ayrı bir başlık altında bilgiler verilmiştir. Mustafa Kara tarafından yazılan "Diplomat ve Fusûs Şârihi Yakub Han Kaşgarî" isimli makalede Kaşgarî'nin hayatı ve eserleri konu edilmiştir. Bu makale Kaşgarî'nin tasavvufî kişiliğini ve tasavvuftaki yerini ayrıntılı olarak ele alması yönüyle dikkat çekicidir. Yine Mustafa Kara'nın Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde yer alan "Yakub Han Kaşgarî" maddesi, Kaşgarî hakkında daha önce yapılmış olan çalışmalardandır.

Ayrıca Keith Hitchins tarafından yazılan Diyanet İslam Ansiklopedisi "Kaşgar" maddesinde yer alan bilgiler, Kaşgarî'nin memleketi olan Kaşgar'ı farklı yönlerden ele alan önemli bir çalışmadır. Yelda Demirağ'ın 1755-1949 Yılları Arasında *Doğu Türkistan* isimli makalesi Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi'nin 3. Sayısında yayınlanmış olup konumuz olan Yakub Han Kaşgarî'den Kaşgar Hanlığı'nın elçisi olması yönüyle ayrıntılı olarak bahsetmektedir.

Şemseddîn Sivâsî tarafından Osmanlıca Türkçesine tercüme edilen Molla Câmî'nin *Levâyh*'ını, Melek Gündüz Karacan, *Seyr u Sülûk ve Vahdet-i Vücûda Dâir Levâyh* adıyla yayına hazırlamıştır. Karacan bu güzel çalışmada Sivâsî'nin *Levâyh* tercümesinin transkriptini yapmamış, sadeleştirilmiş halini vermiştir. Bu eserde Molla Câmî ve *Levâyh*'ı hakkında ayrıntılı bilgi de bulunmaktadır. Biz çalışmamızda bu eserden özellikle Molla Câmî'ye ait Farsça rubâî ve zorlu ibarelerin çözümünde ve Türkçe'ye aktarılmasında faydalandık.

Osman Kubilay Gül'ün "*Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Hazin Bir Göç Hikayesi*" isimli makalesi ise Kaşgarî'nin memleketi olan Doğu Türkistan hakkında bilgiler vermektedir.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan *Belgelerle Osmanlı Türkistan İlişkileri* (XVI-XX. Yüzyıllar) isimli çalışma, Kaşgar Emirliği ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin yer aldığı arşiv belgelerini vermiş olması yönüyle önemlidir. Bu çalışmada Kaşgarî'nin elçilik görevi ve konuyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bazı resmî belgeler yer almaktadır.

Nuran Koltuk editörlüğünde Türk Dünyası Belediyeler Birliği tarafından *Osmanlı Belgelerinde Doğu Türkistan* adlı bir çalışma yayınlanmıştır. Bu yayın, Doğu Türkistan hakkında Osmanlı devlet dairelerindeki farklı alanlarla ilgili çeşitli bilgileri derli toplu vermesi açısından önemlidir. İçeriğinde konumuzla ilgili ilk dereceden resmî evrakların orijinal metin ve transkriptlerinin bulunması yönüyle tezimizin kaynakları arasında yer almıştır.

İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş tarafından hazırlanan *Kutbu'l-ârifin Gavsû'l-vâsilin Mürşid-i Kâmil el-Hâc Ahmed Amiş Efendi* isimli çalışmada da Yakub Han Kaşgarî hakkında bilgiler verilmektedir.

Çağatay Gönder'in Kaşgar Emirliği'nin Osmanlı Devleti'ne Tâbiyeti isimli makalesi ise Kaşgar Hanlığı'nın kuruluşu ve Osmanlı Devleti ile tâbiyet çerçevesindeki

ilişkilerini ele almaktadır. Bu makalede Osmanlı Devleti ile Kaşgar Hanlığı arasında elçilik yapması itibarı ile Yakub Han'dan bahsedilmektedir.

Kaşgar Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri inceleyen bazı eserlerde de Yakub Han Kaşgarî ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bunlar içerisinde Mehmet Saray tarafından kaleme alınan *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)* isimli kitap öne çıkmaktadır. Bu kitapta Yakub Han Kaşgarî'nin elçi olarak İstanbul'a gelmesi ve elçilik faaliyetleri ayrıntılı olarak incelenmektedir.

Burada bahsi geçen önceki araştırmalardan az veya çok çalışmamızda yararlanılmış ve bunların künyeleri kaynaklarda belirtilmiştir.

3.YAKUB HAN KAŞGARÎ'NİN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

3.1.Hayati

Yakub Han Kaşgarî 1234/1818 veya 1236/1820 yılında Taşkent'te doğdu. Babası Buharalı Seyyid Nizameddin Töre Han, annesi Paşa Begüm'dür. Ataları nesep itibariyle Hz. Peygamber'in soyundan geldiği için Seyyid olarak anılmışlardır. Seyyid Yakub Han, aynı zamanda Kaşgar Emiri olan adaşı Muhammed Yakub Han'ın da yakın akrabasıdır (Kara, 2009: 10; Kara, 2013: 284; Altuntaş, 2012: 57-58).

Emir Yakub Han ile Seyyid Yakub Han'ın akrabalık bağı hakkında farklı iki bilgi mevcuttur. Mustafa Kara bir makalesinde Seyyid Yakub Han için, "Kaşgar Emiri Yakub Han'ın teyzesinin oğlu" (Kara, 2009: 11) derken, DİA makalesinde "Kaşgar Emiri Muhammed Yâkub Han'ın yeğenidir" (Kara, 2013: 284) ifadesini kullanmaktadır. Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Dairesi'ndeki 3 Safer 1308 (18 Eylül 1890) tarihinde oğlu Abdülkadir hakkında düzenlenmiş resmî bir belgede, "Kaşgar Emiri Merhûm Gazi Yakub Han'ın hemşîrezâdesi semâhatlu ve siyâdetlü Yakub Han Hazretlerinin mahdumudur" ibaresi yazılıdır (Koltuk, 2016: 416). Bu ifadeden anlaşıldığına göre Seyyid Yakub Han, Emir Yakub Han'ın yeğeni ve kız kardeşinin oğludur.

Yakub Han Kaşgarî'nin öğrenim hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak hayat hikâyesinden, tahsilinin önemli bir kısmını doğum yeri olan Taşkent ve Buhara civarında gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Verdiği eserlere, yaptığı işlere, yetiştirdiği müritlere, çevresine ve etkilediği insanlara bakılırsa Kaşgarî'nin yüksek bir ilmî birikime sahip olduğu aşikârdır. Zira onun yakın halkasından faydalananlardan birisi Allame Elmalılı Hamdi Yazır, bir diğeri de Sefîne-i Evliyâ Müellifi Hüseyin Vassâf'tır (Vassâf, 2006, IV, 140-141; Revnakoğlu, 1954: 525; Kara, 2009: 18-19).

Kaşgarî'nin biri Hokand Hanlığı, ikisi de Kaşgar Emirliği adına olmak üzere toplam üç kez İstanbul'a elçi olarak gelip gittiği kesindir. Buna ilaveten Hüseyin Vassâf'ın belirttiğine göre Kaşgarî bu resmî vazifelerden evvel de hususi olarak İstanbul'a gelmiş, Fatih civarında ikamet etmiş, meşâyih ve ulemeden ziyarete bulunduğu kimseler olmuştur. Onun İstanbul'da ilk temas kurduğu kişiler arasında, meşhur âlim Nakşbendiyye Şeyhi Silistreli Hacı Feyzullah Efendi (ö. 1293/1876) ile İbrahimiyye şeyhi ve Fatih türbedarı olan Bekir Efendi'nin isimleri zikredilmektedir (Vassâf, 2006: IV, 135).

Hüseyin Vassâf tarafından dilegetirilen, Seyyid Yakub Han'ın elçilik görevinden evvel İstanbul'a gelme işinin nasıl gerçekleştiği bilinmemektedir. Ancak bazı ihtimallerden söz etmek mümkündür. Doğu Türkistan ve Çin Müslümanlarının, hac ibadetini kâmilan itmam için Dersââdet ziyaretini önemsediklerine dair arşiv belgeleri mevcuttur (Koltuk, 2016: 470). Bu belgelerde geçen bilgiler,¹Kaşgarî'nin sefaret görevinden önceki İstanbul ziyaretinin hac vesilesiyle gerçekleşmiş olabileceği

¹Bu belgelerde, Doğu Türkistan ve Çinli hacıların hilâfet merkezi olduğu için Dersââdet, halife olduğu için II. Abdülhamîd ziyaretini önemsedikleri, hac farızasının tamalanması için bunu gerekli gördükleri (Koltuk, 2016: 470), zorluğuna rağmen bu uğurda Rusya Konsolosluğunun çıkardığı engellere katlanıp onları aşma yolları aradıkları (Koltuk, 2016: 426), pasaport problemlerine çözüm üretmeye çalıştıkları (Koltuk, 2016: 510) gibi konular ele alınmaktadır. Buna ilaveten, yine bu belgelerde özellikle hac dönüşü ziyareti için İstanbul'a gelenlerden parasız kalıp memleketine dönemeyecekleri maliyeden yol masrafi ayrılması, fakr u zaruret içinde bulunanlara sahip çıkılıp ihtiyaçlarının giderilmesi, Rusya'nın öne sürdüğü problemler sebebiyle çaresizce uzun süre İstanbul'da kalmak zorunda olanların iâşe ve ibatelerinin sağlanması, Osmanlı devlet görevlileri yardımıyla Rus Konsolosluğundaki resmî problemlerin halledilmesi ile ilgili yazışmalar bulunmaktadır. Bahsedilen belgeler için bkz. (Koltuk, 2016: 488, 518, 520, 528, 562, 570).

ihtimalini hatırlatır.² Ayrıca Kaşgarî'nin Osmanlı Türkçesine vukufiyeti ve bu ülkeye aşinalığı, onun tahsil hayatının bir bölümünü İstanbul'da geçirmiş olma ihtimalini de akla getirmektedir. Zira Doğu Türkistan ve Çinli Müslüman gençlerin tahsil için İstanbul ve Bursa gibi şehirlere geldiklerine dair resmi belgeler mevcuttur (Koltuk, 2016: 440, 550).³

Yine Hüseyin Vassâf'ın belirttiğine göre Kaşgarî resmî elçi sıfatıyla İstanbul'a geliş gidişlerini sürdürmüş, bu sırada Sultanahmet ve Mahmutpaşa civarındaki konaklarında iki yıl kadar kalmıştır. Son gelişinde ise Cerrahpaşa'daki konağına yerleşerek halkı irşat ile meşgul olmuş ve burada da yedi sene ikamet etmiştir (Vassâf, 2006: IV, 135). Onun şeyh vasfıyla toplam olarak İstanbul'da dokuz yıla yakın irşat faaliyetinde bulunduğu hesaplanmıştır (Öztürk, 1981: 29). Bu bilgiler ışığında Kaşgarî'nin en az dört kez İstanbul'a gelip gittiği söylenebilir.

Sefâret görevinin ilk senelerinde Kaşgarî, devletin aziz bir misafiri kabul edilmiş, Sultanahmet ve Mahmutpaşa civarında kaldığı konakların kira ve sair giderleri Osmanlı Maliyesince karşılanmıştır (Koltuk, 2016: 208). Hokant ve Kaşgar'ın, Müslümanların halifesi sıfatıyla padişah adına hutbe okutmalarından ve iç işlerinde sebest, dış ilişkilerinde ise Osmanlı devletine bağlılıkları bildirmelerinden olsa gerek, Sefir Yakub Han'a devlet memuru gibi maaş tahsis edilmiştir (Koltuk, 2016: 196). Son gelişinde ise, muhtemelen Sultan Abdülaziz'in (ö. 4 Haziran 1876) emriyle kendisine Cerrahpaşada bir konak hazırlanmıştır. İcar, mefrûşât ve me'külât tutarı olan toplam yüz yirmi altı bin sekiz yüz seksen yedi kuruş, V. Murad'ın tahta çıkışının üçüncü günü 15 Cemaziyelevvel 1293 (8 Haziran 1876) tarihinde tertîb-i mahsus kasasından ödenmiştir (Koltuk, 2016: 286). Daha sonra Kaşgar'dan yeni gelenler olmuş ve konağın giderleri artmış, aylık yirmi yedi bin kuruşu geçmiştir. Bunun üzerine Sadaret Makamı Sefir Yakup Han ile görüşmüş, neticede konuşularak tahsisâtta tenkisâtta gidilmiş ve ödemeler aylık on bin kuruşla sınırlandırılmıştır (Koltuk, 2016: 364-365). On bin kuruşun üstünü ise kendilerinin karşılaması kararlaştırılmıştır. Böylece Sultan Abdülaziz döneminde Kaşgarî'ye tahsis edilen maaş, II. Abdülhamîd döneminde geçici ihtiyaç desteğine dönüştürülmüştür. Bu değişiklikten sonra on bin kuruşluk devlet yardımı bir müddet devam etmiş, Maliye Nezâreti Masârifât-ı Husûsiyye İdaresi tarafından en az iki buçuk sene daha sürdürülmüştür (Koltuk, 2016: 366-369).⁴ Bu süre zarfında Kaşgarî de

² Bu ihtimali destekleyen belgelerden biri, Kaşgar Emiri Yakub Han'a ait olan ve 2 Rebiulâhir 1292 (8 Mayıs 1875) tarihinde Padişah'a sunulan bir arzıdır. Bu arzıda Emir Yakub Han, daha önce hac gidiş ve gelişlerinde Dersaadet'i ziyaret eden yakınlarına gösterilen ilgi sebebiyle Sultan Abdülaziz'e teşekkür etmektedir (Koltuk, 2016: 266). Çünkü Emir Yakub Han'ın validesi ve kız kardeşinin hac dönüşü İstanbul'a geldikleri ve itina ile misafir edilerek memleketlerine uğurlandıklarını gösteren farklı tarihli belgeler mevcuttur (Koltuk, 2016: 240, 244, 252, 254). Emir ailesinin ve önemli kişilerin hac vesilesiyle ziyaret ettikleri hilafet merkezinden memnun edilerek gönderilmeleri, zamanla Çin ve Doğu Türkistanlı diğer hacılar arasında da İstanbul'a uğrama arzusunu arttırmış ve bu işin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Zorluklarına rağmen Dersaadet ziyaretinin Doğu Türkistanlılar için gelenek haline dönüşmesinde Sefir Yakup Han ile Emir Yakup Han'ın etkileri gözardı edilemez. Çünkü halk, doğal olarak yöneticilerinin yaptıklarını yapar, onları takip ve taklit ederek peşlerinden gider.

³ Bu belgeler, tahsilini tamamladıktan sonra ülkesine dönecek öğrencilerin yol masraflarının karşılanması ve pasaport problemlerinin çözülmesi (Koltuk, 2016: 438), meccânî olarak okul kayıtlarının yapılması (Koltuk, 2016: 440), yatılıya alınmaları (Koltuk, 2016: 498), Dâruşşafaka'ya kabul (Koltuk, 2016: 550), tahsil için İstanbul'a gönderilen bir grup talebinin Hamidiye Mektebine kaydı ve her türlü masraflarının karşılanması (Koltuk, 2016: 456) gibi konuları içermektedir. Yazışmalardaki yoğunluk, Doğu Türkistanlı ve Çinli Müslüman gençlerin Osmanlı şehirlerinde tahsil yapma isteklerinin altında, evveliyatı ve alt yapısı olan bir geleneğin bulunduğunu göstermektedir.

⁴ Maliye Nezâreti Masârifât-ı Husûsiyye Dairesi'nin konu ile ilgili müzekkire yazıların tarihleri 27 Zilhicce 1295 ve 5 Safer 1296 (29 Ocak 1879)'dır (Koltuk, 2016: 366-369).

Cerrahpaşadaki söz konusu konağı kendisi alarak ailesi için yurt ve ocak haline getirmiştir (Karadeniz, 2013: XIX).

Kaşgarî İstanbul'dan sonra bir müddet de İzmir'deki oradaki müntesipleriyle ilgilenmiştir. İzmir'de ne kadar kaldığı bilinmemekle birlikte şöyle bir hesap yapmak mümkündür: Kaşgarî'nin 1879 yılında İstanbul'da Padişah II. Abdülhamid ile görüşüp ülkesi hakkında malumat verdiği bilinmektedir (Gönder, 2016: 15). *Tuhfetü'l-ihvân*'ın sonunda da bu eserin 1298/1880 yılı Zilkade ayında İzmir'de yazıldığı belirtilmiştir. Bu verilerden hareketle Kaşgarî'nin en az bir yıl civarında İzmir'de yaşadığı söylenebilir. Bu da azımsanacak bir süre değildir (Kara, 2009: 13).

Kaşgarî, ülkesi adına yaptığı görev sebebi ile İstanbul'u ve Osmanlıları yakından tanıma fırsatı bulmuştur. O, elçi olarak son kez 1976 yılında İstanbul'a gelmiştir. Seyyid Yakub Han, daha önce ülkesine gelmiş olan Murat Efendi'nin başkanlığındaki Osmanlı heyeti ile birlikte bahar mevsiminde Kaşgar'dan yola çıkmıştır (Kara, 2009: 11). İstanbul'a gelip çalışmalarına başladıktan kısa bir müddet sonra Sultan Abdülaziz 4 Haziran 1876 günü bir tertip sonucu vefat etmiş (Aksun, 1994: IV, 129),⁵ yerine V. Murad geçmiştir. Sefir Yakub Han bu bilgiyi Emir Yakub Han'a bir mektupla bildirmiştir. Üç ay tahtta kalan V. Murad'ın Osmanlı devletine padişahlık yapma vasfına haiz olmadığı anlaşılınca II. Abdülhamid tahta çıkmıştır (7 Eylül 1876). Kaşgarî, Sultan Abdülaziz'le kurduğu ilişkileri II. Abdülhamid ile de devam ettirmeye çalışmıştır. İstanbul'da bunlar olurken Kaşgar Emiri Yakub Han da 1877 yılında aniden ölmüştür (Hitchins, 2002: 8). Emir Muhammed Yakub Han'ın ölümünü ve arkasından çıkan karışıklıkları fırsat bilen Çinliler de ülkesini kolayca işgal etmişlerdir (Saray, 2017: 127-128). Bu haber İstanbul'a ulaşınca Saraydan yapılan tavsiye ile Kaşgarî farklı çözüm arayışlarına girişmiş, İngilizler ve Ruslarla temaslarda bulunmuş, İstanbul-Petersburg-Londra arasında gidip gelerek mekik diplomasisi gerçekleştirmiştir (Kara, 2009: 11-12). Ülkesini diplomasi yoluyla Çin esaretinden kurtarmak için yoğun bir çaba harcamıştır. 1879 yılında da Sultan Abdülhamid'e Kaşgar'ın Osmanlı devletine bağlı bir toprak parçası olduğunu, orada hutbelerin halife adına okunduğunu bildirmiş (Gönder, 2016: 15) ve gereğinin yapılmasını istemiştir. Ancak beklediği seviyede ciddi bir destek bulamamıştır. 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı Rus savaşının etkileri, onun isteklerinin karşılanmasına engel olmuştur. Bu dönemde, Kaşgarî'nin iyice alıştığı İstanbul'a yerleşme kararı aldığı ve İzmir'deki dostları ile de temas kurma düşüncesi taşıdığı anlaşılmaktadır. Fakat daha sonraki gelişmeler ve siyasî tercihler onun önce İstanbul'dan İzmir'e gitmesine veya Padişah fermanı ile gönderilmesine (Vicdânî, 1995: 223), arkasından da Hindistan'a sürgün edilmesine sebep olmuştur.

Hindistan'a sürgün edilen Yakub Han Kaşgarî, Delhi'de yirmi yıl kadar daha yaşamış ve orada vefat etmiştir. İmam-ı Rabbanî'nin müridi Bâki Billah'ın yanına defnedilmiştir (Vassâf, 2006: IV, 135; Kara, 2013: 284).

Kaşgarî'nin niçin Sürgün edildiğine dair elde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda dikkat çekici olan hususlardan birisi de şudur. Kaynaklardan bazıları onun sürgün edildiğini kaydederken bazıları sürgün ifadesini açıkça kullanmamıştır. Hüseyin Vassâf, önce, "Abdülhamid-i sâninin te'sîr-i evhamıyla icrâ ettiği tazyîkâta tahammül edemeyerek... İstanbul'dan mufârakat etmiştir" (Vassâf, 2006: IV, 135) demiş; daha sonra ise, "Ya'kûb Han'a mekşûf olan bir işâret-i ma'neviyye üzerine Dersâdet'ten mufarakatı lâzım geldi" sözüyle konuyu anlatmıştır. Sürgün edildiğine dair kesin bir

⁵Tarihçi Ziya Nur Aksun, Sultan Abdülaziz'in uluslararası bir tertip ile katledildiğini, bunun altında yatan sebeplerden birisinin de Arap dünyası ve uzak doğudaki Müslümanlarla geliştirilen ilişkiler olduğunu belirtir. Ona göre Sultan Abdülaziz'in Batılı güçleri rahatsız edecek siyasî tavırlarından biri de Doğu Türkistan ve Emir Yakub Han ile kurduğu samimi ilişkilerdir (Aksun, 1994: IV, 129).

bilgi vermemekle birlikte göçmen kuşların ilham ettiği manevî bir işaretle Kaşgarî'nin önce İstanbul'dan ayrılıp vapurla İzmir'e gittiğini, bir süre orada kaldıktan sonra İzmir'den de ayrıldığını ve tamamen Osmanlı topraklarını terk ettiğini belirtmiştir (Vassâf, 2006: IV, 138).

Kaşgarî'nin sürgün edildiğine dair resmî bir kayda da henüz ulaşılmış değildir. Ancak Müslüman bir diplomat olarak sürgünden ziyade kırgın olduğu kesindir. Zira devrin şartları gereği Hilâfet merkezinden beklediği derecede destek bulamamıştır. Ülkesini Çin işgalinden kurtarmak için İngiltere ve Rusya ile yürüttüğü temaslara Osmanlı bürokrasisi tarafından yanlış anlaşılma ihtimali de söz konusudur. Neticede Yakub Han Kaşgarî, dini bilen alim bir tarikat şeyhi ve dünyayı bilen bir diplomattır. O'nun pek çok hususu ve özellikle de irşat ve tebliğe duyulan ihtiyacı göz önünde bulundurarak Hindistan'da daha faydalı olacağını düşünüp buradan ayrılmış olması da muhtemeldir.

3.1.1. Ailesi

Seyyid Yakub Han'ın hayatı hakkında detaylı bilgilere sahip değiliz. Bunda Kaşgarî'nin çok hareketli bir hayat sürmüş olmasının etkisi büyüktür. Zira o, dini, milleti ve ülkesi için yaptığı görevler sebebiyle ailesi ve çocuklarıyla aynı yerde uzun süre birlikte yaşayamamıştır. Bu nedenle başta kendisi olmak üzere aile fertlerinin hayatlarını tüm yönleriyle aydınlatmak mümkün değildir.

Seyyid Yakub Han sefir olarak görevliken eşi de çocuklarıyla birlikte Kaşgar'dan İstanbul'a gelmiştir. 12 Şevval 1294 (20 Ekim 1877) tarihli bir Sadâret evrağından, yanlarında hanzâdelerden de bulunanların olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple kendilerine altısı alâ dördü evsat olmak üzere günlük on kişilik yemek verildiği, ev kirası ile birlikte aşçı ve hizmetçi masraflarının bir süredir karşılandığı, ancak aylık giderlerin ciddi bir yekün teşkil ettiğibelirtilmiştir. Ayrıca memleketlerine ne zaman dönecekleri meçhul olduğundan, söz konusu yüksek meblağın tamamını süreklilikle karşılamamanın imkânsızlığı açıklanmış ve ödenecek miktarın azaltıldığı kaydedilmiştir (Koltuk, 2016: 364-365).

Seyyid Yakub Han Kaşgarî'nin eşinin ismine ve kim olduğuna dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ulaşılabilen farklı kaynaklarda geçen veriler dikkate alındığında onun Abdülkadir, Abdürrahim, Abdurrahman ve Muzaffer isimli dört oğlu ile Hidayet isimli bir kızı bulunduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de kalmış olan çocukları Cumhuriyet döneminde Soyadı Kanunu ile Töre soy ismini almışlardır. Yakub Han'ın, oğullarından Abdürrahim Bey ve kızı Hidayet Hanım hakkında şimdilik fazla bir bilgi yoktur. Sadece Abdürrahim Bey vasıtasıyla neseben Yakub Han'ın torunu olan Günay Yalavaç'ın bir dönem Borsa Meclisi başkanlığı yaptığı bilinmektedir (Öztürk, 1981: 28).

Mevcut bilgilere göre Yakub Han'ın en büyük oğlu olduğu anlaşılan Abdurrahman Efendi, 1286 (1869) yılında Kaşgar'da doğmuştur. Birkaç farklı mektepte okumuş, yedi-sekiz yaşlarında iken annesi ile birlikte Kaşgar'dan İstanbul'a gelmiştir. İyi derecede Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmiş, Hintçeye aşinalık kazanmış, İngilizce ve Fransızca dersleri almıştır. Bir müddet memur olarak Osmanlı Devleti Dâhiliye Nezareti Kalem Dairesi'nde çalışmıştır (Koltuk, 2016: 420).

Kaşgarî'nin küçük oğlu olan Muzaffer Bey ise 1291 (1874-1875) yılında Kaşgar'da doğmuştur. Henüz iki yaşını dodurmadan annesi ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Bayrampaşa İbtidâî Mektebi'nden mezun olmuştur. Özel hocalardan Osmanlı Türkçesi, Arapça, Farsça, Hintçe, Fransızca, matematik ve coğrafya dersleri almıştır. Muzaffer Bey, Türkçe'ye okuyup- yazabilecek, Farsça ve Hintçeye ise konuşacak kadar

hakimdir. Hat sanatına kabiliyeti vardır. On sekiz yaşına geldiğinde Maârif Nezareti Kalem Dairesi'nde çalışmaya başlamıştır. Daha sonra İzmir kanalıyla yapılan talep üzerine Aydın Vilayeti maiyyet memurluğuna atanmıştır. Soma ve Köyceğiz kazalarında kaymakam vekilliği yapmıştır (Koltuk, 2016: 428-429, 434-436).

Yakub Han Kaşgarî'nin Türkiye'de en çok iz bırakan oğlu Abdülkadir Töre olmuştur. O, 1288 (1871) yılında Kaşgar'da doğmuş ve babası elçi bulunduğu sırada beş yaşında iken annesi ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Sekiz yaşına geldiğinde anne-babasıyla birlikte Hindistan'a gitmiş ve ilk tahsilini orada yapmıştır. Ancak bedeni Hindistan iklimine uyum sağlayamadığı için babası onu İstanbul'a göndermiş ve burada tahsil görmesini istemiştir. Tekrar İstanbul'a dönen Abdülkadir, daha önce babası tarafından Cerrahpaşa Camii yakınlarında tesis edilen aile yurdunda yaşamaya başlamıştır. Orta öğrenimini Yusufpaşa ve Davutpaşa mekteplerinde tamamlamıştır. Abdurrahman Şeref Bey'in müdürlüğü zamanında iki yıl da Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de okumuştur (Karadeniz, 2013: XIX). Hicrî 1304 (1887) yılında on altı yaşında iken Dâhiliye Nezâreti'nde önce mülâzemetle (cüz'î ücretli stajyer olarak) işe başlamıştır. 1307 yılı Şaban ayının üçünde (25 Mart 1890) asaleti tasdik edilerek aynı dairede üçüncü dereceden daimî memurluk hakkı kazanmıştır (Koltuk, 2016: 418). Bir sene sonra kendi isteği ile işinden ayrılmıştır. Babasına olan muhabbet ve bağlılığı sebebiyle ziyaret için 1891 ve 1894 yıllarında iki defa Hindistan'a gitmiştir. Ancak bilinmeyen nedenlerden dolayı orada yine kalamamış ve tekrar geri dönerek bir daha ayrılmamak üzere İstanbul'a yerleşmiştir (Karadeniz, 2013: XIX). Hariciye Nezâreti Kalemî'nde 26 Cumâdülâhîr 1312 (24 Aralık 1894) tarihinde yeniden memuriyete başlamış ve mümeyyizliğe kadar terfi ederek buradan emekliye ayrılmıştır (Koltuk, 2016: 418; Karadeniz, 2013: XIX).

Abdülkadir Töre'nin asıl başarılı olduğu ve ülkemizde ciddi katkı sağladığı alan, Türk mûsikîsidir. Çok genç yaşlarda iken ney, keman ve kanun ustalarından dersler alarak kendisini yetiştiren Abdülkadir (Töre), Türk musikisinin son dönemdeki önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Usûl-i Talim-i Keman isimli eserini 1913 yılında yayımlamıştır. 1918-1927 yılları arasında Cerrahpaşa'daki evinde Gülşen-i Musîkî mektebi açarak bildiklerini öğrencilerine aktarmaya devam etmiştir. Kızı Saadet Tobur Hanım ile torunlarını görmek için gittiği Zonguldak'ta rahatsızlanmış, tıbbiyeye yakın olduğundan tedavi amacıyla hemen Cerrahpaşa'daki evine getirildi ise de bir daha önceki sağlığına kavuşamamıştır. 1946 yılının 27 Ağustos günü İstanbul'da vefat etmiştir. Eyüpsultan'da annesinin ve kardeşinin yanına defnedilmiştir. Babası gibi derviş meşreb bir insan olan Abdülkadir Töre, pek çok şarkı ve ilahi bestelemiştir (Karadeniz, 2013: XIX-XX; Kara, 2009: 22).

3.2. Diplomatiği

Yakub Han Kaşgarî, ilk olarak Hokand Hanlığı'nın elçisi olarak İstanbul'a gönderilmiştir. O, İstanbul'da iken Hokand Hanlığı Ruslar tarafından işgal edilince, Kaşgarî İstanbul'daki elçilik faaliyetini Kaşgar Hanlığı adına devam ettirmiştir. Kaşgar, Doğu Türkistan'da bulunan tarihî bir şehirdir. Kaşgar Hanlığı ya da diğer ismi ile Kaşgar Emirliği, Doğu Türkistan'da Muhammed Yakub Han tarafından kurulmuş bir devlettir (Hitchins, 2002: 7).

Kaşgar Hanlığı'nın kurucusu Muhammed Yakub Han'ın 1820 yılında Taşkent'te doğduğu sanılmaktadır. Babası kadı Pir Muhammed Mirsaa, annesi Şeyh Nizameddin'in kız kardeşidir. Muhammed Yakub Han hareketli tabiatından dolayı molla olmamış, eniştesi Taşkent valisi Nur Muhammed'in yardımıyla Hokand Hanlığı

ordusuna asker olarak kayıt edilmiştir (Şahin, 2010: 17). Devlet kademelerinde hızla yükselmiş, Hokand Hanı Hüdâyar Han'ın dış ilişkiler memuru olmuştur. 1847 yılında evlenmiş, bu evlilikten üç oğlu dünyaya gelmiştir. Daha sonra Kaşgar Hanı Gasıp Sıddık Bek'in Hokand Hanlığı'ndan yardım istemesi üzerine Muhammed Yakub Han ile Büzürg Han Töre 1000 kişilik orduyla bölgeye gönderilmiştir. Çin'e karşı Kaşgar'ı savunurken Kaşgar Hanı Gasıp Sıddık Bek öldürülünce Büzürg Han Töre, Kaşgar Hanı olmuş, Muhammed Yakub Han da onun kuşbeği (veziriazam) makamına getirilmiştir. Büzürg Han Töre'nin devlet işleri ile ilgilenmeyip ibadetle meşgul olması sebebi ile bir süre sonra Muhammed Yakub Han idareyi tamamen ele almış ve Kaşgar Hanlığının başına geçerek hükümdarı olmuştur (Gönder, 2016: 7; Gömeç, 1998: 149).

Muhammed Yakub Han bir devlet adamıdır; 1864-1869 yılları arasında Hoten, Urumçi ve Turfan'daki mahallî beylikleri ortadan kaldırıp merkezi Kaşgar olan Kaşgar Emirliği'ni kurmuştur (Kara, 2013: 284; Altuntaş, 2012: 57-58). Emir Yakub Han, kurduğu devleti, Rusya, Çin ve İngiltere gibi büyük devletlerin arasındaki rekabeti kullanarak sürdürmeyi ve güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bunun için İngiltere, Rusya ve Çin arasında bir denge politikası izlemiştir. Bu devletlerin hiç birisi diğer devletlerin tek başına Orta Asya'da egemenlik kurmasını istemiyordu. Bunu fark eden Yakub Han, Kaşgar Hanlığı'nı Rusya ve Çin arasında bir tampon devlet olarak sürdürmeyi başarmıştır (Yavuz, 2003: 45).

Tezimizin konusu olan kuzen Yakub Han Kaşgarî ise Rus ve Çin tehdidi karşısında Osmanlı Devleti'nin desteğini almak amacıyla 1282/1865 yılında Hokand Hanlığı elçisi olarak İstanbul'a gelmişti. Yakub Han, ülkesine Ruslar ve Buhara Emiri tarafından gerçekleştirilen tecavüzü Osmanlı hükümetine şikâyet etmiş ve yardım talebinde bulunmuştur. Bu isteklerin Meclis-i Mahsus'ta görüşüldüğü sırada, Taşkent'in Rus işgaline uğradığı haberi İstanbul'a ulaşmıştı. Bunun üzerine Sadaret, bir tezkere hazırlayarak yeni durumu Padişah'a arz etmiştir. Bu Sadaret tezkiresi üzerine çıkarılan hatt-ı hümayunda Sadaret'e direktif verilerek, Buhara Emiri'ne komşuları ile iyi geçinmesi ve onlarla birlik olması için mektup yazılması istenmiştir (Saray, 2017: 80-82; Ziyayev, 2007: 164)

Kaşgarî 18 Rebiulevvel 1282/ (1865) tarihli bir dilekçe ile de Sadrazamlıktan maddî ve manevî isteklerini tekrarlamıştır. Bu dilekçesinde Sadaret'ten “dîn-i mübînin merkez-i hilâfet-i uzmâsı” olarak bahsetmektedir. Yakub Han Kaşgarî, Osmanlı hükümetinden istediği yardımları alamayınca Hokand hanının güçlü veziri Âlikul'un öldürülmesi ve Taşkent'in Ruslar'ın eline geçmesi üzerine Kaşgar'a dönmeye karar verdi. Orta Asya'nın durumu hakkında Osmanlı hükümetine uzun bir takrir sunduktan sonra 1870 yılında İstanbul'dan ayrıldı. Memleketine döndükten sonra yakın dostu ve akrabası Kaşgar hanı Muhammed Yakub Han'ın hizmetine girdi (Yavuz, 2003: 45).

Yakub Han Kaşgarî'nin İstanbul'a elçi olarak ikinci gelişi 1290 (1873) yılına rastlar. Çin, Rusya ve İngiltere arasındaki çekişmelerden faydalanarak kurduğu devletin gücünü artırmaya çalışan Kaşgar Emiri Muhammed Yakub Han, Osmanlı Devleti'nden de yardım almak istiyordu. Adaşı ve kuzeni Yakub Han Kaşgarî'yi bu tehlike karşısında Osmanlı Devleti'nin desteğini almak amacıyla elçi olarak İstanbul'a gönderdi. Yakub Han Kaşgarî, Kaşgar emiri Yakub Han'ın teyzesinin oğludur. (Gönder, 2016: 7).

1290 (1873) yılında İstanbul'a gelen Yakub Han Kaşgarî, devlet tarafından uygun bir eve yerleştirilmiş, 16 Haziran 1873'te de huzur-ı Hümayun'a kabul edilmiştir. Kaşgarî önce Emir Muhammed Yakub Han'ın mektubunu Sultan'a sunmuş, bölgedeki gelişmeleri ve ülkedeki sıkıntıları Sultan Abdülaziz'e aktarmıştır. Mektupta Kaşgar Emiri Yakub Han şöyle demektedir:

“Bu arada bizde, sizlere niyazda bulunmayı ganimet bilerek yüce katınızda kulluğumuzun kabulü ümidiyle bu mektubu göndermeye cüret ettik. Biz âcizlerini de himâye ettiğiniz kullarınız arasına dâhil ile kapınızda hizmet edenlere ilâve buyurunuz ki bu vesileyle bizim de başımız dik olsun...”⁶

Dönemin padişahı Sultan Abdülaziz, Kaşgar hükümetinin durumunu ve ihtiyaçlarını öğrendikten sonra yardım taleplerini kabul etti. Elçi Yakub Han'a yetmiş beş bin kuruş hediye olarak verildi (Saray, 2017: 83). Padişahın emri ile altı adet Krupp topu, 1000 adet eski ve 200 adet yeni tüfek, barut imali için gerekli malzeme ve ustalar Süveyş kanalı yoluyla Bombay üzerinden Kaşgar'a ulaştırıldı. Kaşgar ordusunun yetiştirilmesi amacıyla istihkam subayı Ali Kazım Bey, süvari zabıt Çerkes Yusuf Bey, topçu zabiti İsmail Hakkı Bey ile dört emekli subay Enderun'dan Murad Efendi'nin başkanlığında Kaşgar'a gönderildi. Bu tarihten itibaren Kaşgar'da hutbeler Sultan Abdülaziz Han adına okundu ve paralar onun adına basıldı (Saray, 2017: 122). Böylece Kaşgar Emirliği, Osmanlı Devleti tâbiyyetinde bir devlet haline geldi (Gönder, 2016: 5)

Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu yardımları Mısır üzerinden Kızıl Deniz kanalı ile Kaşgar Emirliği'ne ulaştırması arşiv belgelerinde de yer almaktadır:

*“21 Receb, sene [12]90. Hıdıviyyet-i Celile-i Mısriyye Kapıkethudâlığı'na, Kâşgar emirine ihdâ buyurulmuş olan esliha ve cebhânenin Bahr-i Ahmer'de bulunan vapurlardan biriyle isâli hakkında Hıdıviyyet-i Celile-i Mısriyye cânib-i âlîsinden taraf-ı vâlâlarına meb'ûs telgrâfnâme üzerine keyfiyet Bahriye Nezâret-i Celilesi'yle lede'l-muhâbere zikrolunan esliha ve cebhânenin ma'iyetinde bulunan vapurlardan biriyle Aden'e kadar isâli, bâ-telgrâf Bahr-i Ahmer Kumandanlığı'na is'âr kılındığı ifâde olunmuş olmağla beyân-ı keyfiyete ibtidâr kılındı. Hicri: 21 Receb 1290 / Miladi: 14 Eylül 1873”*⁷

Yakub Han, Kaşgar'ın Çin işgali tehdidiyle karşılaşması üzerine Osmanlı elçilik heyeti başkanı Murad Efendi ile birlikte 1876 yılında tekrar İstanbul'a geldi. Yolda iken de Sultan Abdülaziz'in vefat ettiğini yerine V. Murad'ın geçtiğini öğrendi. Arkasından İstanbul'da V. Murad'ın hastalığı sebebiyle azledilip II. Abdülhamid'in tahta çıktığını öğrendi. Bu bilgileri bir bir mektupla Kaşgar Emiri'ne ulaştırdı. Bunun üzerine kendisine Kaşgar Emiri'nden II. Abdülhamid'e hitaben yazılmış yeni bir elçilik berati ve mektubu gönderildi. Elçi Yakub Han tüm bunlardan sonra huzura çıkarak II. Abdülhamid ile görüştü. Bu görüşmede padişaha sunduğu mektupta, daha önce Kaşgar Hanlığı'na yardım gönderen Sultan Abdülaziz'in vefatından duyulan üzüntü, onun yerine padişah olan Sultan Murad Han'ın hastalığı sebebiyle hal edilmesi, Sultan II. Abdülhamid Han'ın padişah olmasından duyulan sevinç ve Kaşgar Emirliği'nin Osmanlı Devleti'ne bağlılığının teyid edilmesi yer almaktadır:

“Geçenlerde cennet-mekân Sultân Abdülazîz Hân Hazretleri tarafından sefirimiz Ya'kûb Hân'a tevdi'an bir kıt'a nâme-i hümayûn ile mücevherli bir sâ'at ve bir murassa' hul'at ve altı kıt'a top ve ma'a cebehâne, iki bin dâne tüfeng irsâl ve ihsân buyurulmuş idi. Sefir-i müsârun-ileyh Hindistân'da Simle şehrine vâsıl oldukda tarafımıza bir mektûb irsâliyle Sultân Abdülazîz Hazretleri'nin irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurmuş ve hâkân-ı sâbık Sultân Murâd Hân Hazretleri'nin dahi illet-i dimâgiye ile ma'lûl olduğundan Hilâfet'den hal'ıyla taht-ı âlî- baht-ı

⁶BOA, Kaşgar hâkimi Yakub Han'ın 1289 tarihli Farsça arzisi, İ.HR., 15524'den naklen, Saray, s. 121-122.

⁷BOA, A. MKT. MHM, 463/96.

*Osmânî bi'l-irs ve'l-istihkâk vâris-i serîr-i sultânî olan şevketlü, mehâbetlü, kudretlü Sultan Abdülhamîd Hân Efendimiz Hazretleri'nin vücûd-ı pür-sûd-ı Hilâfet-penâhileriyle zînet-efzâ olmuş olduğunu beyân eylemiştir. Egerçi kazâyâ-yı mâziyeden müte'essif olmuş isem de cülûs-ı mes'adet-me'nûs-ı hazret-i Hilâfet-penâhi ile mütesellî ve müteşekkir olarak şâ'irin "id-i Ramazân âmed mâh-ı Ramazân refî" "sad şükr ki, in âmed ve sad hayf ki ân refî" beytiyle tezyîn-i lisân-ı mahmidet iderek gerek taraf-ı hâlisânemden ve gerek bi'l-cümle ahâlî canibinden bi'l-vekâle emr-i mesnûn-ı bey'ati ifâ eylemek üzere müşârun-ileyh Ya'kûb Hân der-bâr-ı şevket-karâr-ı Hilâfet-penâhiye tekrâr ba's ve irsâl kılındı. Bi-mennihî te'âlâ müşârun-ileyhin ol cânib-i şeref-câlîbe vusulünde nâmımıza olarak teblig eyleyeceği ifâdâtıyla devlet-i metbû'a-i mufahhamımıza her gûne hizmetde bulunmak için cemî' vaktde hâzır ve müheyâ idüğimiz hakkında vireceği te'mînât ve bu havâlî ahvâliyle Afganistân ve sâ'ireye dâ'ir olan hikâyâtına havâle-i sem'-i i'tibâr buyrulmasını ricâ iderim. Hicri: Zilkade 1293 / Miladi: Kasım 1876."*⁸

Osmanlı hükümeti, kendilerinden maddî ve manevî yardım talebinde bulunan Yakub Han'a İngilizlerin desteğinin alınması ve Ruslarla iyi ilişkiler kurulmasını tavsiye etti. Yakub Han Kaşgarî bu tavsiyeyi uygulamak amacıyla önce Petersburg'a, oradan Londra'ya geçerek yetkililerle görüşmeler yapmıştır.

Kaşgar emiri Yakub Beg'in 1877'de ani ölümü üzerine Kaşgar Çinliler tarafından işgal edilmiş ve Yakub Han tekrar İstanbul'a gelmiştir (Gül, 2007: 254). 1879 yılında Yakub Han Kaşgarî, Sultan II. Abdülhamid Han'a sunduğu dilekçesinde; Kaşgar'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı bir ülke olduğunu, bu sebeple Çin işgalinin protesto edilmesini ve işgale son verilmesi için aracılık yapılmasını teklif etmiştir (Gönder, 2016: 15). Ancak Rusya ile Doksanüç Harbi içerisinde olan ve çok sıkıntılı bir durumda bulunan Osmanlı Devleti'nden istediği cevapları alamamıştır (Kara, 2013: 284).

3.3.Eserleri

Bir kişinin ilmî şahsiyeti konusunda fikir veren delillerden birisi ortaya koyduğu eserleridir. Yakub Han Kaşgarî'nin Arapça, Türkçe ve Farsça kaleme alınmış eserleri bulunmaktadır. Bu eserlerden birisi de Molla Câmî'nin *Levâyih*'ine yaptığı *Tuhfetu'l-İhvân* isimli tercüme ve şerhi olup tezimizde konusudur. İleride bu tercüme ve şerh hakkında daha ayrıntılı bilgi verilecektir. Kaşgarî'nin diğer eserleri ise şunlardır:

1. *Ayân-ı Sâbite Risalesi*

Üç sayfalık bu risale⁹ ayan-ı sabite hakkında bilgi vermekte olup mektup şeklinde kaleme alınmıştır.

2. *Tasavvufî Risâle*

Bu risalede¹⁰ kurb-i ferâiz, kurb-i nevâfil, Hak Teâlâ'nın tecellileri, meczûb-i sâlik ve sâlik-i meczûb konuları ele alınmaktadır.

⁸ BOA, Y. EE, 42/79.

⁹ Millet Ktp. Ali Emîrî, Şeriyye, no: 911, vr. 27-28.

¹⁰ Millet Ktp. Ali Emîrî, Şeriyye, no: 911, vr. 28-32.

3. *Miftâhu'l-gayb Tercümesi*

On yedi sayfadan oluşan bu risale¹¹ Sadreddin Konevî tarafından Arapça kaleme alınan *Miftahu'l-gayb*'ın bir bölümünün Farsça tercümesidir.

4. *Kitabu'r-rumuz ve'l-emsâli-lâhutiye Tercümesi*

Bu risale¹² Suhreverdi-i Maktul'e ait olan eserin Arapça'dan Farsça'ya tercümesidir. İzmir'de kaleme alınmıştır (Vicdânî, 1995: 223).

5. *Tavzihu'l-beyân*

Bu risale Muhyiddin İbn Arabî'nin meşhur eseri *Fusûsu'l-hikem*'in Arapça şerhi olup 1892'de Delhi'de basılmıştır.¹³ Arapça ve Farsça 40 sayfalık Mukaddime bölümünde tasavvuf felsefesinin temel bazı terimlerine açıklık getirilmiştir. Şerhte de sık sık Farsça beyitler kullanılmıştır.

7. *Kur'an Tefsiri*

Kaşgarî'nin Kur'an tefsiri olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır (Vassâf, 2006: IV, 136). Ancak hakkında fazla bilgi mevcut değildir.

8. *Fusûs Şerhi*

Muhyiddin İbn Arabî'ye ait olan *Fusûsü'l-hikem*'e yazılmış bir şerhtir. Hindistan'da yayınlanmıştır (Vicdânî, 1995: 223).

9. *Lemezât Şerhi*

Kaşgarî'nin Irakî'ye ait olan Lemezât'a da şerh yazdığı nakledilir (Vicdânî, 1995: 223).

3.3.1. Mektupları

Tasavvufta kullanılan irşad yöntemlerinden birisi olan mektupla eğitim, Halvetî tarikatında önemli yer tutmaktadır. Yakub Han Kaşgarî de mektupla eğitim yöntemini kullanan mutasavvıflardandır. Kendisinin yazmış olduğu mektuplardan kaynaklarda övgüyle bahsedilmektedir. Sefine-i Evliya'da yer alan bir mektubunu örnek olarak aktarıyoruz:

“Zât-ı Bâri-i Teâlâ'da merâtib-i selâse itibar olunması beyanı: Evvelâ merâtib-i hüviyet-i mutlaka ki, (bi-ibâretin uhrâ vahdet-i mutlaka ta'bir olunur.), zât-ı baht u sırftır. Ya'nî lâ-bi-şart şey' ma'nâsınca kendisinde hiçbir nisbet ve kuyûd-ı mutebere değildir. Lâkin Hâliku'l-vücûd ve'l-adem olması itibarı, mertebe-i hüviyet-i mutlakaya nisbetledir. Zîrâ mertebe-i ehadiyyette adem itlâkı sahihtir. Ve bu cihetle ademe mahlûk

¹¹ Millet Ktp. Ali Emîrî, Şeriyye, nu. 911, vr. 37-46.

¹² Millet Ktp. Ali Emîrî, Farsî, no: 871, vr. 1-179.

¹³ *Fusûsu'l-hikem maa şerh-i müsemâmâ bihi Tavzihu'l-beyân*, Delhi, 1315/1892.

denilmesi câiz olur. Ya'ni mertebe-i ehadiyyette adem ıtlâkının sıhhati bi-şart-ı lâ-şey' ma'nâsınca hiçbir nisbet ve kuyûd-ı mu'tebere değildir, demek olur. Ve Hâlikü'l-vücûd olması i'tibarî mertebe-i vâhidiyyete nazaran olup ve bu mertebede bi-şart-ı şey' manâsınca neseb ü kuyûd-ı mutebere olur. Ve bu i'tibar ile mahlûk demek dahi sahih olur"(Vassâf, 2006: IV, 136).

3.4. Tasavvufî Kişiliği

Bir mutasavvıfın tasavvufî kişiliğini tespitte görüşüp feyz aldığı kimseler ve irtibatla olduğu çevre, bıraktığı eserler, yetiştirdiği mürit ve halifeleri önem arzeder. Bu konudaki verilerin yanı sıra suret ve siretini aksettiren giyimi, kuşamı ve hayat tarzı da onun şahsiyeti hakkında ciddi bilgiler verir.

Yakub Han Kaşgarî daima Buharalı kıyafeti ile gezer, Buhara takkesi üzerine beyaz sarık sarar ve Buhara hırkası giyerdi. Kendisi çok kıymetli huylara sahipti. Aşk, haşyet ve takva sahibi, sâlih bir kimseydi. Pek çok güzel ahlakı zatında toplamış âlim, fâzıl bir mürşid-i kâmil ve mükemmil idi. Huzurunda bulunanlarda masivâ düşüncesi yok olurdu. Halim, selim ve fukarasever bir kimseydi. Sünnet-i seniyyeye son derece bağlı idi. Güler yüzlü olup görenler âşık olurdu. Sürekli diz üstü oturur ve namazlarını cemaatla eda ederdi. (Vassâf, 2006: IV, 134-137).

Yakub Han Kaşgarî bir Nakşbendiyye dervişi olarak 1282/1865 yılında İstanbul'a ilk geldiğinde tasavvuf çevreleri ile bağlantı kurdu ve meşrebine uygun sohbet ortamları aramaya başladı. Fatih türbedârı Bekir Efendi aracılığıyla Silistreli Hacı Feyzullah Efendi (ö. 1293/1876) gibi pek çok şeyh ile görüştü. Sonunda Kuşadalı İbrahim Efendi'nin halifesi Halvetî-Şabanî şeyhi Mehmet Tefik Bosnevî'ye intisap etti¹⁴. Böylece tasavvuf aracılığı ile birbirinden çok uzak olan Buhara (Kaşgar) ve Bosna bir araya gelmiş, doğu ve batı birbirine kavuşmuş oldu (Kara, 2009: 10).

Bosnalı Tefik Efendi İstanbul'a ilk geldiğinde seyr ü sülûkunu tamamlamak için birçok kişiden istifade etmiş ve Sa'diyye tarikatından icazet almıştı. Ancak Kuşadalı İbrahim Efendi ile tanıştıktan sonra onun maneviyatından çok etkilenmiş ve ona bağlanmıştı. Mürşidinin 1262/1846 yılında vefat etmesi üzerine onun yerine geçen ve Fatih civarında hamam işletmeciliği yapan Hammamî Tefik Efendi şeyh olmuştur. Tefik Efendi, Şabanî-Melamî çizgisinin önemli mimarlarından birisidir. Bu tarikat müridlerinin tasavvufî eğitimini daha çok sohbet ve mektuplarla gerçekleştirmiş olup İbrahimiyye veya Kuşadaviye olarak bilinir (Kara, 2009: 10).

Kaşgarî'nin şeyhi Bosnalı Tefik Efendi'nin 1866'da vefatından sonra müridler Mustafa Enverî'ye bağlandı (Kara, 2013: 284). Birkaç kez İstanbul'a gelip giden Yakub Han Kaşgarî'ye Tefik Bosnevî'den sonra Mustafa Enverî de tarikat hilafeti verdi. Mustafa Enverî'nin 1289/1872 yılında vefatı üzerine bir süre kararsız kalan müridler, manevî bir işaret ile Yakub Han Kaşgarî'ye bağlandılar. Şeyh Enverî genç yaşta vefat etmiştir. Müridleri bunun şaşkınlığı içerisinde iken Yakub Han'ın İstanbul'a tekrar gelmesini manevi bir işaret saymışlardır (Vicedânî, 1995: 223). Böylece Yakub Han

¹⁴ Sâdık Vicedânî *Tomar*'ında Kaşgarî'nin Kuşadalı ile birkaç kere görüştüğünü, ona intisap ettiğini ve bu sebeple daha sonra müridânın onun etrafında toplandığını belirtmiştir (Vicedânî, 1995: 223). Şeyh Enverî'nin vefatı ile müridlerin Kaşgarî'nin etrafında toplandıkları doğrudur. Ancak Kaşgarî'nin İstanbul'a resmî elçi vasfıyla ilk gelişinin 1865 yılında gerçekleştiği bilinmektedir. Bundan dolayı 1262/1846 yılında vefat etmiş olan Kuşadalı İbrahim Halvetî ile görüşmesi bu açıdan tarihen mümkün değildir. Ancak Kaşgarî daha önce tahsil veya seyahat amacıyla İstanbul'a geldiyse Kuşadalıyla görüşmüş olabilir. Fakat bu konuda da elde yeterli kanıt mevcut değildir. Osmanlı Türkçesine vakıf olması, onun yetişme dönemi hakkında bazı tahminlerde bulunmamıza sebep olsa da kesinlik ifade etmez.

Kaşgarî, Halvetî-Şabanî şeyhi olarak irşad faaliyetine başlamıştır. Bu durum Hüseyin Vassâf tarafından aşağıdaki cümlelerle ifade edilmektedir:

“Mustafa Bey merhumun irtihalinde ihvan mütehayyir bir haldeyken işaret-i maneviye üzerine Yakub Han üç dört ay sonra İstanbul’u teşrif eylediler. Alem-i manada zuhur eden bir halin tesiriyle sırr-ı hilafete sahip ve esrar u kemâlâta vâris oldular. Tarikat-ı âliyye âdâb ve neşesiyle umum ihvanın tabir ve tesellisiyle meşgul oldular” (Vassâf, 2006: IV, 135).

Yakub Han Kaşgarî yedi sene kadar İstanbul’da irşad faaliyetini sürdürdü. Bu sırada II. Abdülhamid Han’ın evhamlı politikalarının sonucu 1879 yılı sonlarında İzmir’de zorunlu ikamete tabi tutuldu. Daha sonra da Hindistan’a sürgün edildi. Sürgün emri kendisine ulaştığında halifesi Kâmil Efendi’ye bölük halinde geçen kuşları göstererek sormuş: “Bu kuşlar böyle nereye gider, Kâmil”. Kâmil Efendi de “Herhalde memleketlerine efendim” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Yakub Han “Biz ne duruyoruz, neden memleketimize gitmiyoruz?” dedikten sonra ilk vapura binip gitmiştir. Bu tarihten sonra Yakub Han Kaşgarî bir daha Türkiye’ye dönmemiştir (Öztürk, 1981: 29).

Kaşgarî Padişah tarafından sürgün edildiği yeri memleketi kabul etmiş ve bundan sonra Hindistan’da yaşamıştır. Osmanlı topraklarından ayrılıp Hindistan’a yerleştiğinde de Kâdiriyye tarikatının Hindistan’da yaygın olan Sahibiyye koluna intisap etmiştir. Vicdânî’nin belirttiğine göre bizzat bu kolun kurucusu olan Şeyh Abdurrahman Sahib’den hilafet almıştır (Vicdânî, 1995: 223). İlk tasavvuf terbiyesini ise doğduğu topraklarda gördüğü ve Nakşbendiyye tarikatine intisap ettiği bilinmektedir (Kara, 2009: 10). Daha sonra İstanbul’a geldiğinde de Halvetiyye tarikatının Şabaniyye kolunun Kuşadaviyye (İbrahimiyye) şubesine bağlandığı anlaşılmaktadır. Tüm bu verilere göre Yakub Han Kaşgarî câmiu’t-turuk bir mutasavvıftır ve çok yönlü bir tasavvufî kişiliğe sahiptir. Yakub Han Kaşgarî Delhi’de yirmi yıl kadar irşad faaliyetinde bulunmuştur. Bu süre içerisinde Hindistan’da Şabaniyye tarikatının da mümessili olmuştur. Delhi’de 1889 yılında vefat edene kadar Şabaniyye tarikatını Hindistan altkıtasında yaymaya devam etmiştir (Öztürk, 1981: 29).

3.5.Müridleri ve Halifeleri

Kaşgarî’nin İstanbul’da yetiştirdiği dervişlerden bazıları şunlardır:

1. Edremit/Ayvacıklı Kâmil Efendi: Yakub Han Kaşgarî İstanbul’da kaldığı süre içerisinde halifeler yetiştirdi. Hindistan’a sürgün olarak giderken yerine Edremit-Ayvacıklı Hacı Kâmil Efendi’yi (ö. 1912) vekil olarak bıraktı. Hacı Kâmil Efendi aynı zamanda Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın da şeyhidir. Mürşidi Yakub Han Kaşgarî’nin Hindistan’da vefatını duyan Hacı Kâmil Efendi “Bende sırr-ı vekalet kalmadı” diyerek inzivaya çekilmiştir. Münzevî bir karaktere sahip olan Kâmil Efendi 1328/1912 yılında vefat etmiştir. Sandukasının baş tarafındaki levhada şu ifadeler var: "Tarikat-ı aliyye-i Halvetiyye ve eâzım-ı ricâl-i Şa'bâniyye'den kıdvetü'l-ulemâi'l-muhakkıkîn, kutbu'l-vâsılın, gavsul-ârifin, Küçük Ayasofya Medresesi'nde hücre-nişîn-i takvâ-güzîn, câmiu'l-kemâlât, zâhiru'l-kerâmât, nüstecâbu'd-daavât eş-Şeyh Hacı Kâmil Efendi Hazretleri'nin kabr-i münevverleridir ki, rûh-ı kudsîleri 1330 sene-i hicriyye alâ sahibihâ ekmeli't-tahiyye, Muharremü'l-harâmının 28. Perşembe gecesi tâir-i âlem-i lâhût olmuştur. Kaddesa'llâhu sırrahû bi-vahdâniyyetihî ve nefeanâ bi-fuyûzâtî rûhâniyyetihî, âmîn!"

Kutb-ı âlî-i zaman mürşid-i irfandır bu

*Merd-i meydân-ı Huda Kâmil-i devrândır bu
Nûr-ı seyyâlî akar Kuşadalı feyzinden
Mehd-i irfanda iken çeşme-i ihsandır bu
Bosnevî Hacı Muhammed o veliyy-i eşher
Remz ile dir idi bu Hazret'e insandır bu
Mazhar-ı sırrı idi Hazret-i Ya'kûb Hân'ın
Masdar-ı feyz-i Huda kible-i ihvandır bu
İnzivâ-hâne-i âlemde mücerred yaşadı
Zahir ü bâtın için âlim-i zî-şândır bu
İtmedi meyl-i cihan yüz senelik ömründe
Hidmet it merkadine ravza-i ridvândır bu
Kameti oldu nihân fevtine gufran târih çıkdı
Mecdî ne güzel mâye-i gufrandır bu (Kara, 2013: 284).*

2. Mahmud Celaledin Efendi (1842-1919): Yakub Han Kaşgarî'nin yetiştirdiği diğer bir halife ise Üsküdar Valide-i Atik Şâbânî Dergâhı şeyhi olan Seyyid Mahmud Celaledin Efendi'dir. Fatih Sultan Mehmed Han'ın damadı Şah Melik Paşa'nın soyundan gelir. Babası Zecriye Gümrüğü memurlarından Süleyman Efendi'dir. İstanbul'da Silivri Kapı civarındaki Mecidiye Karakolu sokağında 1258 (1842) yılında doğmuş ve 1919 yılında dergâhta Vird-i Yahya'yı okurken vefat etmiştir. Mahmud Efendi on üç, on dört yaşlarında iken Hammâmî Tevfik Efendi'ye bağlanmış, Yakub Han Kaşgarî, Mustafa Bey ve Hacı Kâmil Efendi'den de feyiz almıştır. Kabri İstanbul'da Zeytinburnu'nda Seyyid Nizam türbesinde bulunmaktadır (Vassâf, 2006: IV, 144-147).

3. Ahmed Nazmi Efendi: Yakub Han'ın damadı Ahmed Nazmi Efendi (1289-1342/1872-1924) İstanbul'da doğmuştur. Gümrük'te Muhasebe ve Kontrol Kalemi'nde müstahdemlik ve Dîvân-ı Muhâsebât'ta mümeyyizlik yapmıştır. Ders görmüş, icazet almış, Arapça ve Farsça dillerinde ileri seviyede bilgi sahibi olmuştur. Hacı Kâmil Efendi ve Şeyh Şuâ Efendi gibi mutasavvıflardan feyiz almıştır. Kayınpederinden sonra 1919 yılında aynı dergâhın şeyhliğine getirilmiştir. Ahmed Nazmi Efendi Fusûsü'l-Hikem, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye ve Mesnevi okutma geleneğini sürdürmüştür. Tefsir çalışmalarından başka, ağaç dikmek, hayvan yetiştirmek, sanat ve ticaretle ilgili eserleri basılmıştır. Ahmed Nazmi Efendi 1342/1924 yılında vefat etmiştir (Vassâf, 2006: IV, 147-149; Kara, 2009: 20).

4. Muhammed Raşid Efendi: II. Abdülhamid Han'ın başımamı Muhammed Raşid Efendi de Yakub Han Kaşgarî'nin halifesidir. Kurra hâfız olup önceleri Zeyrek Mektebi muallimi idi. Pek çok hâfız yetiştirmiştir. Rumeli Kazaskerliği pâyesine sahip idi. Eyüpsultan'da Kırkmerdiven civarında medfundur (Vassâf, 2006: IV, 160; Öztürk, 1981: 29). Muhammed Raşid Efendi, şeyhi Kaşgarî'nin padişah tarafından sürgün edilmesine engel olmadığı gibi kendisi de bu hadiseden herhangi bir mağduriyet yaşamamıştır. Bu da açıkça Abdülhamid Han'ın adaletli olduğunu göstermektedir. Şeyhini Osmanlı topraklarından uzaklaştırıp sürgün ederken müridini başımam olarak yanında tutmuştur. Ayrıca böylesi bir veri, Padişah'tan ziyade diğer devlet adamlarının Yakub Han Kaşgarî ve faaliyetlerinden rahatsızlık duymuş olabileceklerini akla getirir. Buna ilaveten, sürgün hadisesinin de doğrudan Sultan II. Abdülhamid ile bağlantılı olmadığı sonucu da çıkarılabilir.

5. İsmail Hakkı Efendi: Mustafa Bey, Yakub Han ve Kâmil Efendi'den feyiz almıştır. 1268/1852 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiş ve 1329 tarihinde vefat etmiştir.

Zeyrek Camii imamı ve mektebinin de muallimi olmuştur. Kazaskerlik rütbesine sahip idi (Vassâf, 2006: IV, 160-161; Öztürk, 1981: 29).

6. Şeyh Tayyar Efendi: Tayyar Bey diye meşhur olup Mustafa Enverî Bey'in büyük oğludur. Babasının vefatından sonra Nasûhîzâde Şeyh Muhyiddin Efendi'den halife olmuştur. Mustafa Enverî Bey'den sonra Yakub Han KaşĖarî'nin sohbetlerinden feyiz almıştır. Yakub Han'ın izni ile Şeyh Muhyiddin Efendi'den şeklî olarak icazet alıp şeyh olmuştur. 10 Cemaziye'l-Evvel 1328/20 Mayıs 1910 tarihinde vefat etmiştir. Babası Mustafa Enverî Bey'in yanında Nalçacı Halil Efendi Türbesinde medfundur (Vassâf, 2006: IV, 133).

7. İhsan Efendi: Mustafa Enveri Efendi'nin oğlu ve Nalçacı Dergahı'nın son şeyhi bestekar İhsan Efendi de Yakub Han KaşĖarî'nin damadıdır (Vassâf, 2006: IV, 134; Kara, 2013: 284).

4. MOLLA CÂMÎ VE LEVÂYIH'I

4.1. Molla Câmi

Asıl Adı Abdurrahman b. Ahmed'dir. 23 Şubat 817/8Kasım 1414 yılında Herat ile Havaf arasındaki Hurdcird kasabasında doğmuş, 898/1492 yılında vefat etmiştir. Hocası ve şeyhi Sa'deddîn Kaşgarî'nin (ö. 860/ 1455) Herat'ta bulunan kabrinin yanına defnedilmiştir.¹⁵ Hurdcird kasabası Câm şehrine bağlı olduğundan buraya nispetle Câmi mahlasını almış, ilmi ve ameli ile temayüz ettikten sonra Molla Câmi diye meşhur olmuştur (Okumuş, 1993: 94).

Câmi, ilmî geleneğe sahip bir aile ortamında yetişmiştir. Atalarının, İmam-ı A'zam'ın talebesi İmam Muhammed'in soyundan geldiği belirtilir. Babası Nizameddîn Ahmed b. Muhammed Herat Nizamiye Medresesi müderrislerindedir. Abdurrahmân Câmi de bu medresede tahsil görmüştür. Cürçânî'nin talebesi Hoca Ali Semerkandî, Tetazânî'nin talebesi Şihâbüddîn Cacarı ve Mevlânâ Cüneyd Usûlî hocaları arasında sayılmıştır. Ali Kuşçu ile Uluğ Bey zamanında Semerkand'a giden Bursalı Kadızâde Rûmî'den de matematik dersleri aldığı rivayet edilir (Okumuş, 1993: 94). Kısaca o, hem dinî hem de dünyevî ilimlerde kendisini çok iyi yetiştirmiş bir İslâm âlimidir (Nebhânî, 1996: II, 129).

Molla Câmi'nin daha talebe iken bile araştırmacı ve tenkitçi bir mizaca sahip olduğu, yeri geldiğinde dersine devam ettiği hocalarla tartıştığı belirtilir. Bu nedenle yoğun bir duygusal bağ kuracak kadar hiç bir hocanın dersine uzun süre devam etmemiştir. Dil, mantık, matematik, felsefe, fıkıh, tefsir, kelam, hadis, kıraat, belâgat ve hitabet ilimleriyle meşgul olmuş, bu alanların çoğunda çağının uzmanları arasında sayılmıştır. Bu keskin zeka sahibi insanı medrese ilimleri yeterince tatmin edememiş; kalbi ve ruhu, tasavvuf ile tanışınca aradığını bulmuştur. Böylece medresenin dar kalıplarını aşarak duygu ve düşüncelerini daha rahat ifade etme imkânına kavuşmuştur.

Molla Câmi'nin tasavvuf ile ilk teması, Nakşbendiyye Şeyhi Sa'deddîn Kaşgarî vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Herat'ta medrese tahsili yaparken Kaşgarî'nin sohbetlerine katılmaya başlamış, bir süre sonra da ona intisap etmiştir. Zamanla aralarındaki yakınlık ve muhabbet daha da artmış, şeyhinin torunu ile evlenerek onun hem damadı hem de halifesi olmuştur (Tosun, 2018: 615). Şeyhi Sa'deddîn Kaşgarî'nin vefatından sonra Câmi, o devirdeki pek çok Nakşbendiyye şeyhi ile görüşüp münasebet kurmuştur. Ancak onlardan Ubeydullâh Ahrâr ve Muhammed Parsâ ile daha özel ilişkiler geliştirmiş ve Ubeydullâh Ahrâr'a intisap etmiştir.

Abdurrahman Câmi, kendisini şeyh olarak tanıtan ve etrafına mürit toplayan bir sûfi değildir. Nakşbendiyye'ye bağlı olmakla birlikte meşrep taassubuna düşmemiş, diğer tarikatlarla irtibat kurup onlardan yararlanmasını bilmiştir. Câmi'nin bu kuşatıcı tavrı, sûfi tabakât kaynakları arasında önemli bir yere sahip *Nefehâtü'l-üns* başta olmak üzere pek çok eserinde açıkça görülmektedir. İbn Arabî ve İbn Fârız gibi vahdet-i vücütçü sûfilere hayran olmuş, onların eserlerini ya şerh ya da telhis etmiştir. Câmi, bir taraftan İbn Arabî'nin *Fusûs*'unu şerh ederken diğer taraftan da onu *Nakdu'n-nusûs* adıyla özetlemiştir. Ayrıca, hem *Menâkıb-ı Hazret-i Mevlevî* isimli bir eser yazmış, hem de Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin *Mesnevi*'sindeki ilk beyitleri açıklayan *Ney Risalesi*'ni kaleme almıştır. Benzer tarzda ortaya koyduğu başka eserler de mevcuttur. Bunların hepsi, onun ayırıştırıcı değil, birleştiren ve farklı anlayışları sentezleyip cem

¹⁵ Safevîler Herat'a girmezden kısa süre önce Kaşgarî ve Câmi'nin cesetleri müritleri tarafından zarar görmesin diye başka bir yere nakledilmiştir. Ehl-i sünnet düşmanlığında sınır tanımayan Safevîler Herat'ı alınca onların kabirlerini açmışlar, buldukları mezar tahtalarını dahi yakmışlardır (Tosun, 2018: 670).

edebilen engin bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Tarikat içindeki nüfuz ve etkinliği sebebiyle kedisine Câmîye isminde bir Nakşbendiyye kolu da nispet edilmiştir (Tosun, 2002: 135-141).

Manzum ve mensur olmak üzere telif ettiği pek çok eseri mevcuttur. Sadece manzum eserleri arasında üç *Divân* ve yedi *Mesnevî* bulunması onun ne kadar velut bir müellif olduğunu anlatmaya yetmektedir. Araştırmacıların belirttiğine göre onun eserlerinin sayısı 45' ten fazladır. Çalışmamızın sınırlarını aşacağı için biz burada Molla Câmî'nin bütün eserlerini ve bu eserlerin ait oldukları ilmî sahaları tanıtmaya değiliz. Ancak tasavvufî açıdan öne çıkan bazı eserlerinin isimleri şunlardır:

- a. *Nefehâtü'l-üns*,
- b. *ed-Dürretü'l-fâhire*,
- c. *Risâle der tarikat-ı Nakşbendiyye*,
- d. *Menâkıb-ı Şeyhüislâm Hâce Abdullah Ensârî*,
- e. *Eşî'atu'l-Lemeât li Fahreddîn Irâkî*,
- f. *Risâle fi't-tasavvuf ve ehlihî ve tahkik-i mezhebîhim*,
- g. *Risâle fi'l-vücûd*,
- h. *Suhanân-ı Hâce Muhammed Parsâ*,
- i. *Şerhu Fusûsi'l-hikem*,
- j. *Nakdu'n-nusûs*,
- k. *Menâkıb-ı Hazret-i Mevlevî*,
- l. *Şerh-i Kasîde-i mîmiyye el-Hamriyye*,
- m. *Şerh-i Kasîde-i tâiyye* (Okumuş, 1993: 97-99).

4.2. Levâyih

Levâyih, Abdurrahman Câmî'nin tasavvufun teorik ve pratik yönlerini ele aldığı seyr u sülûk ve vahdet-i vücûd ile ilgili eseridir. İlhamla yazıldığı rivayet edilir (Tosun, 2002: 137). Eser, lâyiha başlıklı makaleler ve manzum rubailerden oluşmaktadır. Dili Farsça'dır; ancak yer yer Arapça kelime ve kavramlar kullanılmıştır. Kavramlar bölümünde de açıklandığı gibi levâyih, Arapça lâyiha kelimesinin çoğulu olup ruhânî aydınlanmanın ilk ve en alt derecesidir. Hiçbir kalıcılığı bulunmayan bir şimşek gibidir. Molla Câmî'nin eserine bu ismi vermesinin sebebi tasavvufî konuların kalbine Allah Teâlâ tarafından parıltı şeklinde ilham edilmesidir.¹⁶

Levâyih, Câmî'nin temsilcisi olduğu Nakşbendiyye tarikatı ile İbn Arabî mektebinin tasavvufî görüşlerinin mezc edildiği bir risaledir. Ekberî geleneğin Nakşilik üzerindeki tesirlerini bu eserde görmek mümkündür.

Levâyih, isminden de anlaşılacağı üzere tek bir konuya hasredilmemiş, hemen her lâyihada yeni bir meseleyi ele almıştır. Buna rağmen eserin amelî tevhid ve nazarî tevhid olarak iki temel konuyu incelediği söylenebilir. İlk on iki lâyihada tevhidin amelî boyutu ele alınmış; sâlikin irade ve talebini Hak Teâlâ'ya yöneltip mâsiva tuzağından kurtulması, hak ile bâtılın arasını ayırt edinceye kadar mücâhedeyi bırakmaması üzerinde durulmuştur. Bu melekeyi kazanabilmek için Hak ile daimî bir ilişki anlamında nisbet ve bu ilişkinin Nakşbendiyye'deki tezâhürü yâdkerd yani kelime-i tevhid zikri anahtar kavramlardır. Nisbet ve yâdkerd ile amelî tevhide ulaşılacak ve nazarî tevhid aşamasına geçilebilecektir. On üçüncü lâyiha ile birlikte tevhidin amelî

¹⁶ Edebiyatta manzum eserler genellikle tedâî veya ilham mahsulü sayılırlar. Nitekim Nihat Sami Banarlı, dilin rakedişini anlatmış ve Hacı Bayram Velî'nin mısralarını örnek vererek, bu Hak dostu, "sade ve samimi bir vecdle söz söyleyebilmek için devran meydanında kim bilir ne coşkun bir Tanrı aşkıyla dönmüştü" ifadesini kullanmıştır (Banarlı, 1998: 87-93).

boyutunu tamamlayan sâlikin nazarî tevhidin kapısını araladığına işaret edilir. Geriye kalan lâyihalarda hakiki vahdet ile kesret, yani Hak Teâlâ ile âlem ilişkisi üzerinde durulur (Molla Câmî, 2016: 16-17).

Levâyih'in en önemli kaynağı İbn Arabî'nin *Füsûsu'l-hikem* isimli eseri ve bu eserin *Nakdu'n-Nusûs* ve *Şerhu'l-Fusûs* adlı iki şerhidir. Sadreddin Konevî'nin eserleri de *Levâyih*'in kaynaklarındandır. Bunların yanında Câmî isim vermese de İbn Sina gibi filozofların görüşlerinden de bahsetmektedir. Yine *Mesnevî* ve *Gülşen-i Râz*'dan da faydalanmıştır. *Levâyih*'in manzum kısımlarında ise Ebu Said-i Ebu'l-Hayr'dan iktibaslar yapılmış olup eserdeki doksan iki rubainin on beşi ona aittir (Molla Câmî, 2016: 18-19).

Levâyih'in çeşitli ülke ve dillerde çok sayıda yazma ve baskısı bulunmaktadır. Türkiye kütüphanelerinde kırk beşin üzerinde nüshası tespit edilmiştir. Tahran, İstanbul, Londra, Paris gibi merkezi şehirlerde baskıları yapılmıştır.¹⁷

Levâyih Türkçe, Çince, İngilizce ve Arapça gibi dillere tercüme edilmiştir (Karacan, 2016: 22-25). Osmanlı Türkçesi'ndeki ilk tercümesi Şemseddin Sivâsî (ö. 1006/1597) tarafından 985/1578 yılında *Risâletü's-safâiyih fî tercümeti'l-Levâyih* adıyla yapılmıştır. İkincisi Abdülmecid b. Eş-Şeyh Nasûh b. İsrail (İsrafil) et-Tosyevî el-Amâsî er-Rûmî el-Hanefî (ö. 996/1588) tarafından 989/1581-82'de *Tercemetü'l-Levâyih* ismi ile yapılmıştır.¹⁸ Üçüncü olarak İsmail Müfid Efendi (ö. 1217/1802) tarafından yapılan *Levâih Tercümesi* de 1921 yılında İstanbul'da basılmıştır. En son tercümesi de harf inkılabından evvel Ahmed Nazmi Türe (ö. 1950) tarafından gerçekleştirilmiştir (Karacan, 2016: 22-24). Bu tercümenin el yazması halinde tek nüsha olduğu bilinmektedir.¹⁹ *Levâyih*'in el yazması Türkçe bir diğer tercümesi ise, tezimizin konusu olan Kaşgarî'nin *Tuhfetü'l-ihvân fî ma'rifeti sırr-ı ihâta-i Yezdân*'ıdır.

¹⁷ Bu baskılar hakkında ayrıntılı bilgi için Melek Gündüz Karacan'ın yayına hazırladığı *Levâyih*'in 20-21. Sayfalarına bakılabilir.

¹⁸ Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi, no: 3670/10.

¹⁹ İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, no: 91.

5.KAŞGARÎ'NİN LEVÂYİH TERCÜMESİ VE İÇERDİĞİ TASAVVUF KAVRAMLARI

5.1.Tuhfetü'l-ihvân fî ma'rifeti sırr-ı ihâta-i Yezdân

Bu eser, Molla Camî'nin vahdet-i vücud ve seyr u sülûk konularını ele aldığı *Levâyh*'in Yakub Han Kaşgarî tarafından Farsçadan Türkçeye yapılmış tercüme ve şerhidir. Kaşgarî bu tercüme ve şerhi İzmir'de bulunduğu yıllarda yazmıştır. İki nüshasını tespit edebildik. Bir nüshası, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Koleksiyonu³⁴ Ae Şeriyye 911/1numarada kayıtlıdır. Bizim üzerinde çalıştığımız nüsha ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı N0:8 K.540 ta bulunmaktadır. Risalenin sonunda 1298 yılı zilkade ayında İzmir'de tahrir edildiği belirtilmiştir. Düzgün ve okunaklı bir yazı ile yazılan nüsha 47 varaklık ciltli bir kitabın içindedir. Bu kitabın ilk 37 varağı *Tuhfetü'l-ihvân fî ma'rifeti sırr-ı ihâta-i Yezdân*, 39 ile 43 arası ve 45 ile 46. varaklar arasında da çeşitli tasavvufi konulara temas edilen iki küçük risale bulunmaktadır. 47. varak ise "Tavsiye" başlığı ile Arapça olarak yazılmıştır. Konumuzla alakalı olmadığı için 37. varaktan sonraki kısım tezin inceleme alanına alınmamıştır.

Kitap XIX. yüzyılın sonunda yazılmıştır. Bu dönemde el yazması bazı eserlerde varak anlayışının yanı sıra sayfa sisteminin de kullanılmaya başlandığı görülür. Bu kitapta, hem biten varağın sonunda gelecek varağın ilk kelimesi belirtilmiş hem de 91. sayfaya kadar her sayfa yazar tarafından açıkça numaralandırılmıştır. Sayfa sistemine göre *Tuhfetü'l-ihvân fî ma'rifeti sırr-ı ihâta-i Yezdân* ilk 73 sayfada yer almaktadır. Kaşgarî eserinde, lâyiha ve rubâilerin karışmamasına özen göstermiştir. Tercüme ve şerhleri belirtmek için başlarına genellikle kırmızı renkte "*lâyiha*", rubâîlerin başına da çoğu kez yine kırmızı renkte "*rubâî*" ibaresini yazmıştır. Bazan siyah renk de kullandığı olmuştur. Neticede bir şekilde kendi tercüme ve şerhleri ile Câmî'nin eserine koyduğılayiha ve Farsça rubâî metinlerini birbirinden ayırmaya çalışmıştır.

Tespitimize göre eserde toplam otuz sekiz lâyiha mevcuttur. Kaşgarî eserinde önce lâyhayı vermiş, arkasından da konu ile ilgili rubâiyi koymuştur. Bir lâyhayı örneklendirmek için genellikle bir, bazen iki, nadiren de olsa daha fazla rubâiye müracaat ettiği olmuştur.

Eser aşağıdaki dua ile başlamaktadır:

"İlâhî, hallisnâ 'ani'l-iştigâli bi'l-menâhî ve erine'l-eshyâe kemâ hî. Âşâve-i gafleti, basar-ı basîretimizden ref' eyle. Her şeyi olduğu gibi gösterip iştibâhımızı def' eyle. Yoku var sûretinde izhâr eyleme. Yoktan varlığının cemâline perde bağlama. Bu suver-i hayâliyyeyi âyine-i hüsn-i cemâlin kıl. Tâ illet-i hicâb ve gaflet olmayalar. Ve bu nukûş-ı vehmîyi sermaye-i 'ilm ü ma'rifet eyle. Tâ esbâb-ı 'amâ ve cehâlet bulmayalar. Bizim mehcûrlüğümüz bizdendir. Bizi bize bırakma ve bizi bizden kurtar, kusûrumuza bakma. Kendine yegâne kıl, kendiliğimizden bigâne. Habîbinin sünnet-i seniyyesinde istikâmet vir ve her 'amel-i hayra tevfik-i kerâmet kıl. Ve sallallâhü 'alâ nebiyyinâ Muhammed ve âlihi ve sahbihi ecme'în" (Kaşgarî: 2a/3).

Bu duadan sonra Kaşgarî *Levâyh*'in değeri, tercümesi ve şerhini yapmasının sebebini anlatmaktadır. Burada veciz ve Farsça olan *Levâyh*'in şerh edilmesi ve Türklerin faydalanması için Türkçeye tercüme edilmesi gerektiği ifade edilmektedir:

"Emmâ ba'd, erbâb-ı 'ilm u 'irfân ve ashâb-ı zevk u vicdân olan ihvân-ı Müslimîne vâzih u lâyh olsun ki *Risâle-i Levâyh* ki kudvetü'l- muhakkikîn ve senedi'l- mudakkikîn e'nî Hazret-i Mevlânâ Câmî' (kuddise sırruhû) Hazretleri'ne mensûb ve her tâlib-i ma'rifet içün isti'mâli müstahsen ve mendûb idi. Eğerçi vecîz ve kalîldir. Ammâ

ma'rifet-i sırr-ı ihâta-i zât için bilâ 'adil ve egerçi nazara mûciz ve yesîrdir. Lâkin 'ilm-i sereyân nûr-ı sıfât içün bî mesel ve nazardır. Lübb-i mufassalât ve ma'az-ı mutavvelâtdır. Çünkü 'ibâre-i Fârisîde vâkı' olmuş talebe-i pâk-ı tînet-i Etrâk anın fâidesinden kalilü'n- nasîb bel behresiz idiler. Hâtır-ı fâtırına vârid oldu ki lisan-ı Türkçeye alâ kadri'l-vâsi' tercüme eyleyüb ihvânü's-safâ olan erbâb-ı muhabbete tuhfe kılam. Şâyed ki zuhûruna müntazır olduğumuz kemâlât-ı ma'neviyelerine bâ'is-i terakkî ola ve gâyet-i mütemennâlarına vusûl eyleye. Duâ-i hayrlarında yâd oluna" (Kaşgarî: 3-4).

5.2.Levâyih'ta Geçen Tasavvuf Kavramları

Kaşgarî *Levâyih* tercümesi *Tuhfetü'l-ihvân*'nda tevhidin inceliklerine ve tasavvufun temel konularına değinmiştir. İzah ve açıklamalarını pek çok tasavvuf kavramı kullanarak gerçekleştirmiştir. Eserin şerh olmasından dolayı, doğası gereği, bir kavram hakkındaki bilgi ve açıklamalar bir başlık altında toplanmamıştır. Kavramlar farklı yer ve bağlamlarda değişik açıklama ve ifadelerle ele alınmıştır. Bu nedenle biz de tezimizde onun kullandığı öne çıkan bazı önemli tasavvuf kavramlarını tespit etmeye çalıştık. Bunu yaparken önce tasavvuf lügatlerinden yararlanarak söz konusu kavramların sözlük ve ıstılah anlamlarını belirledik; arkasından da Kaşgarî'nin bu kavramlara getirdiği açıklamaları bazen sadeleştirerek verdikten sonra ilgili yerlerden aynen iktibas ederek bir başlık altında bir araya getirdik.

5.2.1.Lâiha-Lâyiha

Lâyiha, asıl itibariyle Arapça "lâ-ha" filinden fâil olan lâih isminin müennesidir. Lâihın çoğulu levâih, müennesi ise lâihadır(Karaman. Kelimenin bünyesine, teleffuzu zor ifadeleri yumuşatmak ve kaynaştırmak için Türkçede kullanılan "y" harfi dâhil edilerek "lâyiha" şeklinde Osmanlıcaya geçmiştir. Sözlükte pırlıltı, kıvılcım, parlar parlamaz kaybolan tecellî nuru, içe doğuş, mânevî keşif, program, proje ve teklif anlamlarına gelir (Uludağ, 2016: 226-229).

Kültür tarihimizde bir konu hakkında resmî makamlara görüş bildirmek ve ufuk açıcı öneri sunmak için yazılmış olan yazılara lâyiha denmiştir. Tasavvufî bir terim olarak lâyiha, içe aniden doğan ve hemen kaybolan tecelli nurlarını ve manevî keşfi belirtmek için kullanılır. Kalp ile yükselme hâlinde ve yukarıya doğru çıkış vaziyetinde bulunan; ancak devamlı olarak marifet güneşi tarafından aydınlatılmayan başlangıç durumundaki mübtedilerin sıfatlarını ifade eder. Âyette belirtildiğine göre böyle kimselerin kalplerinin rızkını Allâh Teâlâ verir. "Onlara orada sabah akşam (kalplerinin) rızıkları verilir." (Meryem, 19 /62) buyurulması bunu gösterir(Uludağ, 2016: 226-229).

Kuşeyrî tasavvuf ehlinin levâih, tevâli, levâmî kelimelerini birbirine yakın anlamlarda kullandıklarını belirtir, aralarında önemli bir fark bulunmadığını söyler. Kalp semâsı nefsanî haz bulutları ile karardığı zaman, sûfilere levâyih (keşif pırlıltıları) zuhur eder, levâmî' (yakınlık ışıltıları) pırlıl pırlıl parlar. Sûfilere ilk zuhur eden pırlıltılara levâyih, sonrakine levâmî', daha sonrakine tevâli' denir. Levâyih şimşek gibidir, görünür görünmez kaybolur (Kuşeyrî, 2012: 170-171).Tasavvuf araştırmacıları levâih kavramını marifet ve bilgi kavramları çerçevesinde tasnif etmişlerdir (Yılmaz, 2000;

İbn Arabî'ye göre, levâyih, görme organıyla sınırlanmadığında göze (basar) parıldayan zâtî nurlar ve İlâhî yüze ait tecellilerdir. İdrak, düşünen nefse nisbet edilen basarın hakîkatiyle gerçekleşmelidir. Sonra buna Hakk'ın kişinin gözü olması eklenir.

Bu idrakin nuru, İlâhî nuru algılayamaz fakat sınırlı gözün de İlâhî nurda belli ölçüde bir idrâki vardır (Arabî, 2015: 93).

Lâyiha tecellileri, olumsuzlama değil ispatlama tarzındadır. Eserlerini müşâhede esnâsında parıldayan isimlerin nurları onların nurları ile bilinir. Hâlde yükselmek, kendisinden daha yüksek bir hâle intikal edildiğinde bir önceki hâle tekrar dönmektir. Bundan kasıt hâlin getirdiği Allah hakkındaki bilgi ve ilâhî vâridâttir. Bunlar kerâmet değil, menzillerdir. Haller kişiye Allah hakkında yeni bir şey öğretirse artış olur, bu levâih diye isimlendirilen şeydir. Hâldeki bu artış kişiyi yükseltmezse, hâli doğru olsa bile, bu lâiha değildir.

Levâih, âdetâ, keşiflerin ilkeleridir (mebâdiü'l-küşûf). Bu nedenle bazen sâbit olur ve bazen de hızla kaybolurlar. Fakat buldukları kimsenin Allah nezdindeki derecesinin yükselmesini sağlayacak bir bilgi artışı getirmeleri gerekir. Bu durum levâihde şarttır. Göze parıldayan bu levâih, zâtî müşâhedelerdir, selbî müşâhedeler değildir. (Arabî, 2015: 93-96).

Lâiha, parladıktan sonra yavaşlar ve bârika ve hatre adını alır (Kaşânî 2015:473-475). Bârika, şimşek, en kutsal makamdan gelen ve gelir gelmez sönen parıltı (Uludağ, 2016: 66), hatre ise kalbe gelen şeyler demektir (Uludağ, 2016: 161).

“*Tuhfetü'l-ihvân fi ma'rifeti sırr-ı ihâta-i Yezdân*” ismiyle Kaşgarî'nin şerhettiği kitabın adını, yazarı Molla Abdurrahmân Câmî *Levâiyih* koymuştur. Allah Teâlâ tarafından kalbinde parlayan hakikatleri esere aktarmıştır. Kaşgarî, her rubâiden sonra kırmızı yazıyla lâyiha yazarak Câmî'nin eserinden alıntıyı koymuş, bazen kendisi de ilâvede bulunarak şerh etmiştir.

5.2.2.Sırr

Kaşgarî, tercüme ve şerhinde Allah Teâlâ'nın ihatâ sırrının bilgisi konu edinildiği için, eserine, “*Tuhfetü'l-ihvân fi ma'rifeti sırr-ı ihâta-i Yezdân*” ismini koymuş (Kaşgarî: 37a/73), O'nun zâtı, vücûdu, hakikati ile ilgili bilgiyi “sırr-ı ihâta” olarak nitelemiştir (Kaşgarî: 3a/5,35b/70, 36b/72). Yazılan ibarelerden maksat ve istenen şeyin ne olduğu, “bu ‘ibâretlerden ve matlûb bu işârâtdan Hazret-i Hakk celle zikrahûnun sırr-ı ihâtâsına ve anın nûr-ı mutlakı ve sıfât-ı kemâllerinin cemî'-i merâtib-i vücûdda sereyânına tenbîh ve ta'lîm” (Kaşgarî: 35b/70) sözleriyle anlatılmıştır. Bu eserin hedefleri arasında Allah Teâlâ'nın zâtî ihâtâsına ve O'nun nurunun sârî olduğuna dikkat çekme amacının bulunduğu belirtilmiştir. Böylece âgah olan tâliplerin ve uyanık olan sâliklerin, ihata sırrından haberdar olarak O'nun zâtının güzelliğini müşâhede etmeleri istenilmiştir. Bu amaç gerçekleşince ortaya çıkan sonuç ve takınılması gereken tavır ise şu rubai ile anlatılmıştır:

Ey söz vesveselerine tutulan mizacın,
Eğer ilim ehliysen sözlerine hâkim ol.
Varlık sırrının keşfine dil çözme,
Ki bu inci söz elmasıyla delinmez (Kaşgarî: 36b/72).

Arapça “sır”, gizli şey, kök, kıymetli, vadinin orta yeri, asıl, nikâh, bir şeyin hâlisi, efdali gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Sırrın çoğulu esrar ve sırar'dır. Sır, kalpte bulunan Rabbânî bir latifedir. Ruh sevginin, kalp marifetin, sır da müşâhedenin mahallidir. Sır ruhanî bir nur olup, nefs'in haletidir. Sır olmaksızın nefis iş yapmaktan aciz kalır. Nefs'in beraberinde, sırrın himmeti olmazsa, bir fayda elde edilmez. Sırra, kalbin bir buududur diyenler olduğu gibi, ruh'tur veya ruhtan daha yüce ve daha latif bir

ruh buududur, diyenler de vardır (Cebecioğlu, 1997: 641-643). Tasavvufta sır, Allah ile sevdiği kulları arasında gizli kalan hal ve maddî – mânevî varlıklar hakkında Cenâbîhak tarafından sâdece gönül ehline bildirilen hakikatler olarak tarif edilmektedir (kubbealtilugati@kubbealti.org.tr. Erş. 26.01.2019)

Kaşgarî, vakit ayırıp, mütâlâa ettikleri takdirde bu kitap, irfan erbabı, zevk ve vicdan ehlinin ihâta-i zât, isim ve sıfatların sırlarının nüktelerini kavrayıp ayne'l-yakîn mertebesinden hakka'l- yakîn mertebesine geçmelerini sağlayacaktır, sırrı çözeceklerdir, demektedir. Ayrıca, fakrlarının tamamlanacağını, “el-fakru izâ temme hüvâllâhu” sırrına mazhâr olûb basîret sahibî olacaklarını (Kaşgarî: 3a/5, 3b/6) ifade etmektedir.

Sır, Molla Camî ile Kaşgarî'nin ilk intisap ettiği tarikat olan Nakşbendiyye'ye göre letâif-i hamseden biridir. Aslında insan ruhunun altı latîfesi (letâif-i sitte) vardır. Bunlardan beşi emir âlemine, biri halk âlemine aittir. Halk âlemine ait olan nefis-i nâtıkadır. Beşi ise sırasıyla; kalp, ruh, sır, hafî, ahfâdır. Bu beş latîfe nefis-i nâtıkadan daha şerefli ve daha latîfdir. Kalpten başlayarak, ahfâyâ kadar giderek şeref ve letâfet artar. Bu latifeler iç içedir. Tasfîye işlemi kalpte başlar ve sırayla devam eder. Letâif-i hamse, tabiat, nefis, kalp, ruh ve sır olmak üzere Melâmîlik'te de çok önemlidir (Uludağ, 2016: 229).

Allah Teâlâ'nın hakîkati yalnızca “vücûd”dur. Layıha'da hiçbir şeyin O'nu ihâta edemeyeceği ifade edildikten sonra, “ve ne ayân-ı heme çend u cûnlar andan peydâ ve kendisi bî-çend u çûn ve cümle eşyâlar anınla müdreğ ve ol elbette idrakle lâyüdrak. Çeşm-i sır anın cemâlî müşâhedesinde hıyre, ve dîde-i sır anın kemâlî mülâhazasında tîre.” (Kaşgarî: 10b/20- 11a/21) diyerek, baş gözünde ki sırrın O'nun cemâlini görmekten kamaşacağını, sır gözünün ise O'nun mükemmelliğini mülâhaza etmekten bunalacağını söylemektedir.

Hakiki varlık birdir, oda Hakk'ın varlığıdır. O, bütün mertebelerin ve hakikatlerin ayıdır, bu mertebeler ve hakikatlerde O'nun ayıdır. Bu gerçeğin sırrı şu rubaiyle ifade edilmiştir:

Yokluk levhasında kıdem layihalarının parlaması,
Bu sırrdaki mahrem ortaya çıkmadı.
Hakk'ı âlemden ayrı sayma, zira,
Âlem Hakk'ta Hakk'tır; Hakk Âlemde (Kaşgarî: 22b/44).

*Levâiyh'*ta anlatılanlara göre âlem, bir tek hakikatte birleşen a'razlardan ibarettir. Bu tek hakikat, vücûd-i mutlaktır. Âlem her anda değişmekte ve yenilenmektedir. Hakk, her nefeste farklı bir tecelli ile tecelli etmektedir. İşte bu her an farklı bir tecelli ile tecelli etmenin sırrı, cenâb-ı Hakk'ın birbirine zıt isimlerinin daima bir iş üzere olmalarıdır:

“Ya'nî iki anda bir ta'ayyün ve bir şe'n ile mütecellî olmuyor, belki her nefeste ta'ayyün-i âher ile zâhir ve şe'n-i diğere ile mütecellîdir. Eger bu ma'nâ-i mezbûr içün burhân ister isen kavluhû te'âlâ **külle yevmin hüve fi şe'n**²⁰ mürâca'ât ile bu ma'nâyı sana güzelce ifâde eyler ve bu ma'nânın sırrı budur ki Hakk sübhânehû ve te'âlânın esmâ-i mütekâbilesi vardır. Ba'zı lutfiyye ve ba'zı kahriyye ve cümlesi kendi işinde 'âmildir ve hiç birine ta'tîl câiz değildir. Pes hakâyık-ı imkâniyeden bir hakikat husûl-i serâit ve irtifâ'-ı mevânî' vâsıtasıyla müste'id-i vücûd olsa rahmet-i rahmâniyye anı def'aten bulur” (Kaşgarî: 25b/50).

²⁰“O, her an yeni bir iş, oluş ve tasarruftadır.” Rahmân, 55/29 كل يوم هو في شأن

5.2.3.Cem'

Cem' sözlükte bir araya gelmek, toplamak, biriktirmek, birleştirmek anlamlarına gelmektedir. (Cebecioğlu, 1997). Sufiler cem'i çeşitli şekillerde tarif etmişlerdir. Bunlardan biri, Allah'ı müşahede etmek sayesinde mâsivâdan yüz çevirmektir (Kaşanî, 2015:189). Bu eserde de cem, "cem'iyyet bundan kinâyedir ki her bir şeyden i'râz idûb gönlünü Vâhid-i Hakîkî müşâhedesine hemîşe bağlayasın" (Kaşgarî: 4a/7) şeklinde tarif edilmiştir.

*Levâyh'*ın başlangıcında Allah Teâlâ'nın insanı yaratırken bir bedende iki gönül yaratmamasının sebebi gönlü masivâdan ayırıp O'nda cem' etmek olarak anlatılmıştır. Gönlü O'ndan başka isteklerin peşinde parça parça etmek, kendine Şeytan'ı güldürmek şeklinde ifade edilmiştir:

"Ey tâlib-i sâdik ve sâlik-i muvâfik! Vâkîf ol ve ilkâ-i sem' eyle ve işittiğinin şey-i hakîkatine himmet bağla. Hazret-i Hakk (Celle zikruhû) ki, sana ni'met-i vücûd 'atâ kılmış. İçerinde bir gönülden başka âhir bir gönül koymamış, tâki sen anın muhabbetinde bir yüzlü olûb Hazretine mukbil ve ğayrıdan mu'riz ve mütebettil olasın ve bunun içün komadı ki ol gönlü bin pâre idesin. Her bir pâresini bir matlab arkasında koşdurub âvâre kılasın ve kendini mazhaka-i şeytân idesin. Neûzü billâhi minhû" (Kaşgarî: 6-7). Bu mana için şu rubai konulmuştur:

Ey yüzü vefâ kıblesi olan sen,
Dışın niçin ruhuna örtü oldu?
Gönlünün onun bunun peşinden gitmesi iyi değil,
Bir gönlün var, tek dost sana yeterlidir (Kaşgarî: 4a/7).

İbn Arabî cem'i, "senin üzerinde bulunan Hakk'a ait şeyleri toplaman demektir. Bunlar kendini nitelediğin Hakk'a ait isim ve niteliklerdir. Bunun yanı sıra, Hakkın kendisiyle nefsini nitelediği sana ait isim ve nitelikleri de toplaman ve cem etmen demektir. Bu durumda 'sen, sen', 'O, O' olur" diyerek anlatmıştır. Cem'u'l- cem ise, "senin üzerinde O'na ait bulunan ve O'nun üzerinde sana ait bulunan her şeyi (isim ve nitelikler) bir araya getirerek hepsini O'na ircâ etmendir. Bütün işler Allah'a döner. Öyleyse âlemde ancak Hakk'ın isimleri ve nitelikleri vardır" şeklinde anlatmaktadır (Arabî, 2015: 160-166).

Cem', mâsivâyı Allah'la kaim olarak görme, cem'ul- cem' ise Hak'tan başka hiçbir şeyi görmeme halidir. Bütün fiillerin hakiki ve yegâne faili olarak Hakk'ı görme (lâ fâile illallâh) ise ayn-i cem'dir (Uludağ, 2016: 86).

Her şey zıddı ile daha iyi bilinir. Tefrika cem'in zıddıdır. Cem' Hakk'a, tefrika halka işarettir. Cem' dağınık olanı toplamak, tefrika toplu olanı dağıtmaktır. Cem' asl, tefrika fer'dir. Fer' olmadan asl olmaz. Hak ile olan halktan ayrılır, halktan ayrılan Hak ile olur. Bu iki hal birbirini gerektirir (Uludağ, 2016: 349).

Kaşgarî cem'iyyeti, sebepleri cem etmek zanneden bir gruptan bahsetmektedir. Bu zan onları cem' yerine ebedî tefrikada bırakmıştır. Ârifler ise sebepleri toplamanın tefrika sebeplerinden olduğunu yakinen bilmektedirler. Bundan dolayı her şeyden el etek çekmekte, her şeyin sebebi olan Allah'a yönelmektedirler.

"Tâife ki cem'iyyeti cem-i esbâbda zan itdiler; tefrika-i ebedde kaldılar. Ve fırka ki cem-i esbâbı esbâb-ı tefrikadan olduğunu yakîn bildiler. Her bir şeyden el çekdiler, cem'iyyet makâmında müsterîh buldular" (Kaşgarî: 4a/7-4b/8).

*Levâyh'*a göre vücudun varlık mertebeleri altıdır. Üçüncü mertebe cem'-i ahadiyyet mertebesidir. "Ve mertebe-i sâlise ahadiyetü'l-cem', cemî' ta'ayyünât-i

fi'liyye-i müessiredir ve bu mertebe mertebe-i ulûhiyet ile mevsûmdur” (Kaşgarî: 21b/42).

Cem'-i ahadiyyet, ulûhiyet mertebesinin birliği demektir. Zâtın ilk taayyünü ve mertebesidir. Sadece zât vardır. Hakikat yönünden zât ile ilk tecelli yönünden zât arasında başkalık yoktur. Bu mertebeye çokluk ve başkalık hükümlerinden tamamen arınıldığında erişilebilir. Bu hale erişen, “isteyen benim, istenilen de benim” der (Kaşânî, 2015: 39). Seven de Hak'tır, sevilende. İsteyen de Hak'tır, istenilen de. Bu mertebede sevilen de seven de Hak'tır. Kaşgarî bu hali *Levâyih* tercümesinde “Belki hem muhib Hak'dır ve hem mahbûb Hak. Ve hem tâlib Hak'dır ve hem matlûb Hak. Mahbûb ve matlûbluğu makâm-ı cem-'i ahadiyyetdedir ve muhib ve tâlibliği mertebe-i tafsîl ve kesretde” (Kaşgarî: 19a/37) cümleleriyle ifade etmektedir. Aşağıdaki rubai de her şeyin Hakk olduğunu anlatmaktadır:

Komşu, arkadaş, yoldaş hepsi O,
Dilencinin hırkasında ve şahın kaftanında hep O,
Cem halvetlerinde ve fark meclisinde,
Yemin ki hepsi O, sonra yine yemin hepsi O (Kaşgarî: 20b/40).

5.2.4.Fark –Tefrika

Fark sözlükte ayrılık, ayırmak, başkalık alameti, ayrılma, bölünme demektir (TDK, 2011: 851). Sûfiler genellikle bu kavramı halka Hak'sız işaret etmek, kulluğu müşahede etmek, Allah'ın hayat sıfatı, kula nispet edilen ibadet ve benzeri haller anlamında kullanmışlardır. Halkı görmek fark, Hakkı görmek cem'dir. Farkı olmayanın kulluğu, cem'i olmayanın mârifeti olmayacağından ikisi de lüzumludur. Fatıha suresindeki “yalnız sana ibadet ederiz” kısmı fark, “yalnız senden yardım dileriz” kısmı cem'e işarettir (Uludağ, 2016: 132).

Tefrika, ayrılık demektir. Dünyaya, mâsivaya dalmak, cem'den uzak kalmak, meşguliyet sebebiyle, hatırın gayb âleminden uzak kalması demektir. Kaşgarî bu durum için, “Tefrika bundan 'ibâretdir ki gönlünü lâ tâileye ta'alluk itdirüb perîşân eyleyesin” (Kaşgarî: 7) ifadesini kullanmıştır. Tefrika, cem'in akabindedir. Hal ve ba'zlarının arasını ayırmaya tefrika denir (Cebecioğlu, 1997: 705). Levayih'ta bu manayı ifade eden rubai şudur:

Ey gönlünde her şeyden binlerce dert olan,
Gönlünün bunlardan rahatlaması zordur,
Bunlardan geriye kalan, tefrikalı bir gönüldür,
Bırak gönlünü tek olana ve her şeyden ayrıl (Kaşgarî; 4b/8).

Cem' asıl, tefrika ferdir. Fer' olmadan asıl olmaz, tefrikasız cem zındıklıktır. Cem'siz tefrika inkârcılıktır. Cem'i göz önünde tutmadan tefrikaya işaret eden kişi, Yaratıcı'yı reddetmiş, tefrikayı dikkate almadan cem'e işaret eden de, Hakk'ın kudretini inkâr etmiş olur(Cebecioğlu, 1997: 705). Aşağıdaki rubai bu anlama gelmektedir:

Komşu, arkadaş, yoldaş hepsi O,
Dilencinin hırkasında ve şahın kaftanında hep O,
Toplu halvetlerde ve fark meclisinde,
Yemin ki hepsi O, sonra yine yemin hepsi O (Kaşgarî; 20b/40- 21a/41).

5.2.5.Mâsiva

Mâsiva, Allah'tan başka her şey demektir. Arapça istisna edatı olan *sivâ*, mâ mevsûlü ile birleşince başkası anlamına gelir. Tasavvufta Allah'ın dışındaki her şey mâsivâdır (Uludağ, 2016: 237).

Tasavvufta, gönülde Allah'tan başka neyin sevgisi varsa, onun sevgilisi, hattâ ilâhî odur. Bu yüzden, kalpten mâsivâ putunun değiştirilmesi, sevginin hep Allah üzerinde yoğunlaşması büyük önem arzeder. "(Ey Muhammed!) Nefsinin, hevasını ilah edineni görmedin mi?" (Furkan/43; Casiye/23) (Cebecioğlu, 1997: 488).

Levâyih'taki ifadesi ile Allah'tan başka her şey zevâl ve fenâ sahibidir. Masivanın hakikati Allah'ın ilmindedir fakat vücûdu yoktur. Sureti de hayalidir. Ondan bize ne fayda vardır ne de zarar. O vakit irade dizginini arzuların ve emellerin ellerine vermemek gerek. Gönlü her şeyden koparıp ezeli ve ebedî olan Allah'a bağlamak gerekmektedir.

"Cenâb-ı Hak'dan başka her ne olursa olsun mâsivâlık dağına mübtelâdır. Ve mâsivâ dinilen şey ma'raz-ı zevâl ve mahall-i fenâdır. Anın hakikati ma'dûm ve lâkin ma'lûm ve sûreti mevcûd feemmâ mevhum. Zamân-ı mâzîde ânda ne gözükme var idi ve ne vücûd ve bu zamân-ı hâlde ancak gözükme var lakin bî-vücûd. Böyle şey yârin istikbâlde bizim içün ne yarar ne andan fâide mütevekkî'dir ve ne zarar. Pes zimâm-ı ihtiyâr ve inkıyâdî, âmâl ve emânî eline niçün viririz ve i'timâd ve tekye bu muzahrafât-ı fâniyeye niçün kılarız" (Kaşgarî: 5a/9).

Fenâ, Hak'tan başkasına şuurun kalmamasıdır. Fenâ ile nitelenmiş olmak mâsivâ kabilindedir, fenanın farkında olmak fenâyâ aykırıdır.

"Bu tâife-i aliyye (kaddesallâhü esrârahüm) istilâhlarında fenâ istilây-ı zuhûr-ı Hakk ile mâsivâyâ şu'ûr kalmamaktan ibâretidir. Ve fenâ-i fenâ ol şu'ursuzluğuna vukûf olmamaktan kinâyedir. Mahfî kalmasun ki fenâ-i fenâ fenâda mündericidir. Çünkü fenâ sâhibi fenâsına şu'ûru olsa fenâ sâhibi değildir. Zîrâ ki sıfat-ı fenâ mevsûfile berâber mâsivâ-yı Hakk'dır" (Kaşgarî: 8b/16).

Tevhid ile mâsiva arasında şöyle bir ilişki vardır. Tevhid, salikin talebi ve iradesinin bütün istek ve muratlardan kesilmesi, mâsivâyâ farkındalığı ve bilinci kalmamasıdır. Yani tevhid, mâsiva'dan ilgiyi kesmek demektir:

"Tevhîd mâsivâyâ ta'allukdan tahlîs ve tecrîd kılubdur. Hem taleb ü irâdetde ve hem 'ilm ü ma'rifetde. Ya'nî tâlibin taleb ve irâdetî kâffe-i matlûbât ve murâdâtan munkatî' olsun ve tamâm-ı ma'kulât ve ma'lûmât nazar-ı basîretinde tarîk-ı adem tutsun. Cümleden teveccühün yüzi dönüb Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretinden başkaya şu'ûr kalmasun" (Kaşgarî: 9a/17).

5.2.6.Nisbet

Nisbet bağıllık, ilgi, kıyaslama, ölçü demektir (Devellioğlu, 2006: 840). Kişinin onun vasıtasıyla sahibini keşfettiği hal ve ona intisabı anlamına gelir. Tasavvufta şeyh ile müridi arasındaki sevgiden ibaret olan bağa nisbet denir. Sûfiyyeden bir kısmı nisbeti, insanın ihtimamı, özeni, ilgisi olarak tanımlar. İnsanın ihtimamı dünyaya olursa, nisbesi de dünyaya, ihtimamı ahirete olanın nisbeti de ahirete olur. Yahut bir insanın ihtimamı dünyaya ve ahirete değil, sadece Allah'a olursa nisbesi Allah olur. Dünyaya intisab eden kişi, hevası ve onun hazlarıyla meşgul olur. Ahiret müntesibi de dünyada ahiret için çaba sarfeder. Salih amellerine karşılık sevab bekler. Allah'a intisab eden de, muttaki, âmîl, âbid ve verâ sahibidir. Sürekli olarak Allah'a karşı ihlâsını korur, O'nu her zaman sever. Dünya, ahiret, bela veya ibtilâ onu meşgul etmez. Allah'a kulluğu, ölü

yıkayıcı elindeki ölü gibidir. Allah'dan başkasını görmez, işitmez. O, Allah ile, Allah için ve Allah'tadır. Kulun bu bağlanma haline nisbe denir (Cebecioğlu, 1997: 557-558).

Nisbet başka bir yönden itiraf, sâlikin bağlı olduğu hal demektir ki, o bu hal ile tanınır. Nisbet iki türdür: Hak nisbeti ve halk nisbeti. Hak kaybolunca halk, halk kaybolunca Hak ortaya çıkar. Halk için yapılan halka, Hak için yapılan Hakk'a nisbet edilir (Uludağ, 2016: 278).

Câmî, nisbet-i şerife ile Nakşbendiyye tarikatının intisab ve rabıta hallerini kastetmektedir. İlk olarak kastı, Hakka ve Bâtînî hakikatlere teveccühü, ikinci olarak bir mürşide intisabı, sonra da rabıta'yı kastetmektedir. Câmî, Nakşbendiyye'nin irşad yolunu doğrudan nisbet kavramı ile karşılamıştır (Molla Câmî, 2016: 63).

Hiçbir halde ve yerde nisbet-i şerifeden hali olmamak ve bunun için özel gayret göstermek gerekmektedir. “Bu nisbet-i şerîfeye öyle iştiğâl etmeli ki hiçbir vaktde ve hiçbir hâlde andan hâlî olmamalı. Hah, içmekde ve yemekde ve tekellümde ve istima'da, varmakda ve gelmekde ve övmekte ve kalmakda ve gezmekte ve oturmakta ve bi'l-cümle cemî-'i harekât ve sekenâtda hâzır-ı vakt olmalı, tâki betâlet ile geçmesün. Belki vâkıf-ı nefis olmalı tâ ğaflet ile duhûl ve hurûcunda âlûde olmasın” (Kaşgarî: 7b/14).

Nisbet üzere o kadar devamlılık gösterilmeli ki kişinin kendi varlığı gözünden kalkmalıdır. Böylece kendine baktığında, O'na bakmış olur. “O Hak'tır” mertebesinden “ene'l-Hak” mertebesine geçilmiş olur: “Ve bu şuğl ve nisbete öyle müdâvemet eylesin ki bu nisbet-i şerîfe cânına amîziş eyleye ve varlığın nazarından raht-ı ikâmet bağlaya. Eger kendine yüz tutsan ana tutmuş olursun ve eger kendinden ta'bir eylesen andan ta'bir kılmış olursun. Mukayyed mutlak olur ve ene'l- Hakk hüve'l- Hakkı bulur” (Kaşgarî: 7a/13).

Nisbetin bütün zamanlarda olması gereklidir. Amaçlardan biri nisbetin keyfiyetinin taarrî ve teberrî ile artırılmasıdır. Bu da zihne gelen havâtır ve evhâmın ciddiyetle izale edilmesine bağlıdır. Havatır ve evham ne kadar engellenirse nisbet o kadar güçlenir:

“Çünân ki bu nisbet-i şerîfenin imtidâdî cemî-'i ezmân-ı evkât hasebiyle lazımdır. Kezâlik keyfiyet nisbet-işerîfin izdiyâdı mülâhaza-i suver-i imkândır. Teberrî ve melâbis-i ekvândan te'arrî eyle; elzem ve hem metâlibdendir. Ve bu ma'nâ nefy-i havâtır ve evhâm içün cehd-i beliğ, vecd-i tamâm eylemeksizin müyesser olmaz. Ve her kadar ki havâtır müntefî olur vesâvis muhtefî bulur ve nisbet-i şerîf kuvvet alır” (Kaşgarî: 7b/14-8a/15).

Kişiler, heva ve heveslerine uydukça nisbetin devamlılığı zor olur, nisbetin tadı cismânî ve ruhânî lezzetlere gâlib olursa mücâhede külfeti ortadan kalkar:

“Mâdemki âdemî hevâ vü heves dâmene mübtelâdır bu nisbet-i şerîfin anda devâmı sa'b ve müşkildir. Ama çün âsâr-ı cezebât-ı ilâhî anın kalbinde zuhûr kılsa ve meşğale-i mahsûsât ve ma'kulât bâtınından nüfûr eylese bir lezzet bulur ki, lezzât-ı cismânî ve râhât-ı rûhânî bi'l- külliyye ol lezzete mağlûb ve ol lezzet cümlesine gâlib olur” (Kaşgarî: 9b/18).

Sâdik tâlib, cezbe nisbetinin başlangıcını kendinde bulduğunda bütün himmetini ve gayretini sarf ederek onu korumalıdır. Ömrünü bu nisbet için harcasa bile onun hakkını layıkıyla veremez, onun için bir şey yapmış sayılmaz.

“Zikr-i Hakk sübhânehû ile kendinde bulsa anın içün lâzım ve vâcibdir ki tamâm-ı himmetin anın terbiye ve takviyesine sarf eyleyüb her bir şey ki anın hilâfidir kendisini andan mu'âf eylesin ve böyle bilsünki eğer fi'l-mesel ömr-i câvidânını ol nisbet-i şerîfe sarf eylese anın hakkını kemâ yenbeğî lâyıkiyle eda idememiş ve bir şey anın içün yapmamış” (Kaşgarî: 10a/19).

Zât, zât olması yönünden bütün sıfat ve isimlerden arınmış, bütün nisbet ve izafetlerden uzaktır. Zât'ın bunlarla sıfatlanması ise ilk tecellisinin zuhûr âlemine teveccühü itibariyledir. Zât kendisiyle zâtı üzerine tecelli eylemiş böylelikle ilim, vücûd, nur ve şuhûd tecellileri tahakkuk etmiştir. İlim nisbeti, âlimliği ve mâlumluğu gerektirmiştir. Aynı şekilde nur nisbeti zuhûr, zâhir ve mazhariyeti gerektirmiştir. Zuhûr, butûn tarafından öncelenmiş, böylece zâhir, bâtın, evvel, âhir isimleri taayyün etmiştir. Şuhud nisbeti de şahidiyyet ve meşhudiyyeti gerektirmiştir:

“Zât min haysü hiye cümle esmâ ve sıfâtdan muarrâ ve cemî‘i niseb ve izâfâtdan müberrâdır. Ol tecellî ki kendisi kendisine kıldı. Niseb-i ‘ilm ve nûr ve vücûd ve şuhûd mütehakkık oldılar. Nisbet-i ‘ilm, mûktazây-ı ‘âlimiyyet ve mâ‘lûmiyyet ve nûr, zâhiriyyet ve mazhariyyet ve vücûd ve şuhûd müstetbi‘-i vâcidiyyet ve mevcûdiyyet ve şahidiyyet ve meşhûdiyyet oldu. Kezâlik zuhûr ki nuriyyetin lâzımîd butûna mesbûkdur ve butûnun zuhûra nisbetle tekaddüm-i zâtî ve evveliyyetî vardır. Pes ism-i evvel ve âhir ve ism-i zâhir ve bâtın müteayyen oldular” (Kaşgarî: 12a/23- 12/b 24).

Nisbetler ikinci ve üçüncü tecellilerde çoğalarak artmaktadır. Nisbetler ne kadar çoğalırsa zuhuru da o kadar artmaktadır: “Hâkezâ tecelli-i sâni ve sâlisde ilâ mâ şâellâhü niseb ve izâfât muzâ‘af oluyor ve her ne kadar ki ve esmâ-i niseb mütezâ‘af oluyor anın zuhûrî belki hafâsı ziyâde oluyor” (Kaşgarî: 12b/24).

Kesret nisbetleri bir sayısının içinde indirac etmiştir. Bir sayısının kendisinde yarımlik, üçte birlik, dörtte birlik, beşte birlik nisbetleri mundericirler ve bir sayısı iki, üç, dört, beş sayılarında tekrarlanmadıkça zuhûra gelmezler. Şe‘nler ve itibârların zâhir ve bâtını Vücûd’un hakikati ve hakikî sıfatlarının değişme ve başkalaşması değil, nisbetlerin ve izafelerin değişmesidir. Bunlardaki değişme zâtın başkalaşmasını gerektirmez. Amr Zeyd’in sağından kalkıp soluna otursa, Zeydin zâtı ve sıfatları değişmez sadece Amr’a olan nisbeti değişir:

“Misl-i vâhid-i ‘adedîde nısfıyyet ve sülûsiyyet ve rub‘iyyet ve hamsiyyetin indirâcı gibi. Çünki bu nisbetler vâhid-i ‘adedîde mundericirler. Mâdemki vâhid-i ‘adedî merâtibde tekrâr-ı zuhûriyle cüz’-i isneyn ve selâse ve erbe‘a ve hamse vâkı‘ olmasa zâhir olmazlar. Bundan mâ‘lûm oldu ki Hakk sübhânehû ve te‘âlânın cümle mevcûdâta ihâtâsı melzûm ve mevsûfun levâzım ve sıfâtına ihâtâsı gibidir. Ama cüz’e küllün ve mazrûfa zarfın ihâtâsı gibi değildir... Zuhûr ve hafâ-i şuyûn ve i‘tibârât ki zâhir-i vücûda telebbüs ve ‘adem-i telebbüsslerinden neşeyân ider. Mûcib-i tağyîr i hakikat-i vücûd ve sıfât- ı hakikiyesi olmaz. Belki niseb ve izâfâtın tebeddülüne mübtenîdir. Ve bu tebdil-i zâtın tağyîrini iktizâ itmez ve eger fi‘l- misl ‘Amr meselâ Zeyd’in yemininden kalkub yesârına otursa nisbet-i Zeyd ‘Amr için muhtelif olur. Ve amma zâtın sıfât-ı hakikiyesiyle kendi kararında karardır. Kezâlik hakikat-ı vücûd umûr-ı şerîfeye telebbüsü sebebiyle ziyâde kemâl bulmaz ve mezâhir-i hasîsede zuhûriyle hiçbir noksân kabûl itmez” (Kaşgarî: 18a/35-18b/36).

5.2.7.Vücûd-Vahdet-i Vücûd

Sözlükte vücûd, varlık, bulma, olma; mevcûdiyyet ise, hazır bulunma demektir (TDK, 2011: 2493). Bir şeyin kendisini veya başkasını, kendisinde veya başkasında bulmasıdır. Bu minvalde başkası, bir mahal ve mertebe olabilir (Kaşânî, 2015: 557).

Varlığı, bulmayı, ifade eden üç tasavvuf terimi, aralarındaki nüanslarla şu şekilde birbirlerinden ayrılırlar: Vecd, aşkla cezbeye düşmek ki, kendiliğinden olur. Tevâcüd, kendiliğinden olmaksızın, sâlik’in zorlamasıyla elde edilen bir hâldir. Vücûd, vecd ve tevâcüdün ötesindedir. Hak’la Hak olmak. Vücûd makamındaki sâlikin vecd ve

tevâcûde iltifatı yoktur, zira vücûd, vecd ve tevâcûdden üstündür. Kısaca, Hakikat Sultanı ortaya çıkınca, beşerî vasıfların yok olmasına vücûd denir (Cebecioğlu, 1997: 762).

Vücûd; var olmak, varlık fikri anlamına geldiği gibi mevcut (var olan) anlamına da gelir. Daha çok Allah'a Mevcûd-i Hakiki, diğer varlıklara mevcûd, mevcûdât denir (Uludağ, 2016: 383). Vâcibü'l-vücûd, varlığı kendi zâtı sebebiyle olup, başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan demektir ki, bu da Cenab-ı Allah'tır.

Vücûd kavramı, vâcibü'l-vücûd olan Allah Teâlâ anlamında kullanıldığı gibi, yerine göre var olmak, varlık fikri, mevcûd ve mevcûdât (mahlukât) anlamlarında da kullanılmıştır. Kaşgarî *Tuhfetü'l-ihvân*'da bu kavramla varlığın birliği, yani vahdet-i vücûd fikrini konu edinmiştir.

Vahdet-i vücûd, Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak, bilmek demektir. Birlik bilgidir. Vahdet-i vücûd zevkle elde edilir, yaşanarak bilinir. Kitap okunarak öğrenilen bir felsefe sistemi değildir. Vahdet-i vücûdu zevken elde eden sâlik, gerçek varlığın bir olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve O'nun tecellîlerinden başka hiçbir şeyin bulunmadığını bilir. Her şey, o Bir'in çeşitli şe'nlerinden, görünüşlerinden, tecellîlerinden ibarettir (Cebecioğlu, 1997: 741).

Kaşgarî vahdet-i vücûd fikrine sahip bir sufidir. O bu konudaki görüşlerini yeri geldikçe farklı vesilelerle ve değişik ifadelerle dile getirmiştir. Kaşgarî, bütün varlıkların fânî ve yok olucu olmasından hareketle bile vahdet-i vücûd düşüncesini delillendirmeye çalışır.

Allah Teâlâ'dan başka her şey zevâl ve fenâyâ maruzdur. Bunlara mâsivâ denir. Allah'tan gayrı mâsivânın hakikati, Allah'ın ilminde mâlumdur. Fakat aslında vücûdu yoktur. Sûretleri de hayal ürünüdür. Dünün ne vücûdu ne de zuhûru vardır. Bugün zâhirdir fakat vücûdu yoktur. Yarından da ne fayda vardır ne de zarar. Kaşgarî'nin bu konudaki düşünceleri kendi ifadesiyle şöyledir:

“Cenâb-ı Hak'dan başka her ne olursa olsun mâsivâlık dağına mübtelâdır. Ve mâsivâ dinilen şey ma'raz-i zevâl ve mahall-i fenâdır. Anın hakikati ma'dûm ve lâkin ma'lûm ve sûreti mevcûd feemmâ mevhum. Zamân-ı mâzîde ânda ne gözükmek var idi ve ne vücûd ve bu zamân-ı hâlde ancak gözükeni var lakin bî-vücûd. Böyle şey yârın istikbâlde bizim içün ne yarar ne andan fâide mütevekkî'dir ve ne zarar” (Kaşgarî: 5a/9).

İnsanlar, cismâniyet yönüyle kesif, ruhâniyet yönüyle latifliğin son noktasındadırlar. Bedenin varlığını sürdürmede ki dayanağı bu ruhanî letâfettir. O olmasa beden perişan olur parçalanırdı. Bu yüzden filozoflar bu ruhânî latifeyi 'nefs-i natîka' olarak nitelendirmiştir (Kâşânî, 2015: 558). Nefs-i natîka eğer hakikatlere mutâbık olan sûretlerle bezenir ve onun doğru hükümleriyle tahakkuk ederse vücûdun kendisi olur. Fakat varlıkların çoğu, cismanî sûret ve maddî şekille çok ilgilenip kendilerini ondan ayırt edememişler ve onun aynı olduğunu söylemişlerdir.

“Bu sebepten Hükemâ dimişler ki, nefsi natîka suver-i mutâbaka-i hakâyık ile mütehallî olsa ve anın ahkâm-ı sâdıkasıyla mütehakkık olsa sârat keennehe'l-vücûdü küllühü. Ve 'umûm-ı halâyık bu sûret-i cismâniyeye şiddet-i ittisâlden ve bu peyker-i heyûlâniyeye kemâl-i iştiğalden dolayı öyle olmuşlar ki kendilerini andan fark ve temyîz idemiyorlar ve güyâki anın 'aynî olmuşlar ve kendilerini 'aynî sûret ve cism tanıyorlar” (Kaşgarî: 6b/12).

Kişi, Zât'ın hakikatine yönelerek onunla çok meşgul olursa, kendi varlığı gözünden kalkar. Böylelikle kendine baktığında O'na bakmış olur, kendine dair bir şey

anlattığında onu anlatmış olur. Böylece mukayyed, Mutlak olur. Hüve'l- Hak (O Hak'tır), ene'l- Hak (ben Hakk'ım) olur.

“Pes sa'y ve kûşûş itmeli. Öyle kûşûş ki havâtır-ı müteferrika haymesini sâhat-ı sîneden dışarı kursun ve Hakk Sübhânehû'nun nuru, zuhur-ı vücûd-ı bâtına mün'akis olsun ve senin senliğin sen ile vedâ' buyursun. Ya'nî seni senden alsûn ve müzâhamet-i ağıyardan kurtarsûn. Ne şuurun kendine kalsun ve ne adem-i şuurunu ki vukûfun olsun belki bâkî kalmasun” (Kaşgarî: 8a/15).

Hakk'ın hakikati vücûddur. O'nun vücûdu, zevâl ve aşağı olmakdan berî, eksiklik ve hudûstan, değişme ve başkalaşmadan, çokluk ve çeşitlilikten münezzehtir. Kemmiyet ve keyfiyetten uzak, idrâkle algılanamaz, hiçbir ilme sığmaz.

“Hakk Sübhânehû ve Teâ'lâ vücûddur fakat başka bir şey değildir. Öyle vücûd ki isnâd-ı zevâl andan ma'zûl ve nisbet-i inhitât anın şânına ğayr-ı ma'kûl, semt-i tağayyur ve tebeddûlden müberrâ ve vasmî-i ta'addüt ve tekessürden muarrâ, cümle nişanlardan bî-nişân, ne 'ilm ihâta ider ve ne ayân-ı heme çend u cûnlar andan peydâ ve kendisi bî-çend u çûn ve cümle eşyâlar anınla müdrek ve ol elbette idrâkle lâyüdreku” (Kaşgarî: 10b/20).

Vücûd lafzı, bazen husûl ve tahakkuk anlamında kullanılır. Vücûd, bu kullanımda ki mânâ bakımından ma'kulât-ı sâniye kabilindedir. Karşısında cins, nev', fasıl gibi hariçten fert bulunmaz. Eşyadan ikinci derecede kavranır oldukları için bu ad verilmiştir (Kaya, 2003: 460-461). Hariçte bu anlama tekabül eden bir şey yoktur, fakat akletme esnasında mahiyetlere ârız olur. Filozoflar ve kelâmcılar vücûdun bu manasını kullanmışlardır. Kaşgarî de aklı bilgiyi ifade eden bu mamayı şöyle belirtmiştir:

“Lafz-ı vücûd gâh ma'nâ-yı tahakkuk ve husûldeki me'anî-yi masdariyye ve mefhûmât-ı i'tibâriyyeden ıtlâk olunur ve bu i'tibarda vücûd ma'kulât-ı sâneviyye kabilindedir ki anın berâberinde hâricde bir emr yokdur. Belki mâhiyâta ta'allukda 'ârız olur. Çûnân ki hukemâ ve mütekellimûn anı tahkîk itmişler, tahkîkinde kemâl-i dikkat buyurmuşlar ve gâh vücûd dirler bir hakikat irâde buyururlar” (Kaşgarî: 11a/21).

Başka bir kullanımda ise Vücûd'dan varlığı kendi zatından olan ve mâsivânın da kendisiyle var olduğu hakikat kasdolunur. Arifler ve yakîn ehlinin tecrübesiyle bilinmiştir ki, hariçte ondan başka mevcûd yoktur ve diğer mevcûdât, gölge gibi O'na ârız ve O'nunla kâimdirler. Allah Teâlâ için Vücûd kelimesinin kullanılması bu anlam itibariyledir.

“Ki anın varlığı zâtından olûb cümle eşyânın vücûd-ı andan ola ve fi'l- hakîka hâricde andan başka bir mevcûd olmaya ve bâkî mevcûdât ana 'ârız olalar ve anınla kâim. Çûnânçe zevk-i kümmel-i kübrây-ı 'ârifin ve 'uzamâ-i ehl-i yakîn ana şehâdet virir ve ıtlak-ı ism-i mevcûd Hazreti Hakk sübhânehû ve te'âlâya ma'nâ-i sâni i'tibâriyledir” (Kaşgarî: 11b/22).

Sıfatlar Zât'ın gayrıdır fakat tahakkuk ve husul cihetiyle Zât'ın aynıdır. Çünkü ortada farklı farklı varlıklar değil, tek bir varlık vardır. İsimler ve sıfatlar da o Vücûd'un nisbet ve itibarlarıdır.

“Sıfât, 'ayn-ı zâtdırlar min haysü't- tahakkuk ve'l- husûl ve gayr-ı zâtdırlar min haysü mâ tefhemu'l- 'ukûl. Meselâ: 'Âlim zâtdır sıfat-ı 'ilm i'tibâriyle ve kâdir sıfat-ı kudret ve mürîd sıfat-ı irâdet i'tibâriyle. Hiçbir şübhe yokdur ki bunlar cûnan ki biri birlerine mefhûm hasebiyle mütegâyirdirler. Kezâlik zâta dahî mütegâyirdirler. Feemmâ tahakkuk-ı vusûl sebebiyle zâtın 'aynıdır lâkin bu ma'nâ üzere değil ki burada vücûdât-ı müte'addide vardır. Lâ belki vücûd birdir. Esmâ ve sıfât anın niseb ve i'tibârlarıdır” (Kaşgarî: 12a/23).

Zât, Zât'lık cihetiyle bütün isim ve sıfatlardan ârî, tüm nisbet ve izâfetlerden uzaktır. Zât'ın Zât'ı üzerine ilk tecellisi ile vücûd, şuhûd, ilim, nur nisbetleri tahakkuk etmiştir. Vücûd nisbeti, vâcidiyyet ve mevcûdiyeti gerektirmiştir.

“Zât min haysü hiye cümle esmâ ve sıfâtdan muarrâ ve cemî-‘i niseb ve izâfâtdan müberrâdır. Ol tecellî ki kendisi kendisine kıldı, niseb-i ‘ilm ve nûr ve vücûd ve şuhûd mütehakkık oldılar. Nisbet-i ‘ilm, mûktazây-ı ‘âlimiyyet ve mâ‘lûmiyyet ve nûr, zâhiriyyet ve mazhariyyet ve vücûd ve şuhûd müstetbi‘-i vâcidiyyet ve mevcûdiyyet ve şâhidiyyet ve meşhûdiyyet oldu” (Kaşgarî: 12b/24).

Vücûd'un ilk taayyünü, taayyün-i evvel mertebesidir. Bu mertebe, sırf vahdet ve sırf kâbiliyettir. Bütün itibarlardan tecerrüdü cihetiyle mertebe-i ahadiyyet, bütün sıfat ve itibarlarla vasıflanması açısından mertebe-i vâhidiyyetdir. Zâhirî vücûdun bu isim ve sıfatlarla zuhûr etmesi varlığın çok ve çeşitli olmasını gerektirmez.

“Bu ba‘zın vücûd ve tahakkuku eger vücûd-ı hakâyık-ı kevnîyyeye meşrût olsa misl-i hâlikîyyet ve râzıkîyyet gibi isimlerdir ve eğer meşrût olmasa misl-i hayât ve ‘ilm ve irâde gibi isimlerdir ve bu iki kısma esmâ ve sıfât –ı ilâhiye ve rubûbiyyet denilir ve zâtın bunlara suver-i ma‘lûmiyyetin hakâyık-ı ilâhiyedirler ve zâhir-i vücûdun bunlara telebbsü ta‘addü-i vücûdu mûcib değıldir” (Kaşgarî: 13b/26- 14a/27).

Zât'ın bazı itibarlarla vasıflanması, haricî aynları birbirinden ayıran fasıl, hassa, taayyün gibi kevnî mertebeler itibarıyladır. Zahir-i vücûdun bu kevnî hakikatlerin hükümleri ve eserleri ile zuhur etmesi varlığın çok ve çeşitli olmasını gerektirir.

“Ve ba‘zı i ‘tibârat-ı mezkûre bu kabîldendir ki zâtın anlara ittisâfî merâtib-i kevnîyye i‘tibâriyladır. Misl-i füsûl ve havâs ve ta‘ayyünât gibi ki a‘yân-ı hâricîyyeyi biribirlerinden imtiyâz virirler ve bu i‘tibârlara zât-ı mütelebbsenin suver-i ma‘lûmiyyetine hakâyık-ı kevnîyyedirler ve zâhir vücûdunu anlara ahkâm ve asârına telebbsü mûcib-i taaddü-i vücûddur” (Kaşgarî: 14a/ 27).

Vücûd, kevnî hakikatlerin bazısında zuhûr ettiği zaman Zât'tan başka bütün ilahî isimlerin mazharı olabilir. “ve bu hakâyık-ı kevnîyyenin ba‘zısında vaktâki vücûd-i ahadiyyete cem-‘i şüyûn ile anlarda sirâyet ider. Ya âsar ve ahkâmları anlarda zâhir olur” (Kaşgarî: 14a/27).

Vücûd tektir, ondan zuhur eden mevcudât ise çoktur. Canlı cinsi altındaki tür ve fertlerin taayyün ve teşahhusları kaldırılırsa her türün fertleri o canlı cinsi altında toplanır. **Canlı** ve onunla birlikte **cism-i namî** nin altında bulunanların mümeyyizleri kaldırılırsa **cisim** hakikatinde birleşirler. Cisim ve cevher altında birleşen akıl ve nefislerin mümeyyizleri kaldırılırsa **cevher** hakikati altında birleşirler. Cevher ile arazın kendisiyle ayrıldığı şey kaldırılırsa mümkün altında cem‘ olurlar. Mümkün ile vacibin kendisiyle ayrıldığı şey kaldırılırsa Mevcûd-i Mutlak altında birleşilir.

“Çûn teşahhusât ve ta‘ayyünât efrâd ve envâ‘ları ki hayvân altında müctemî‘dirler. Eger anları kaldırırsan her nev‘in efrâdı ol nev‘de cem‘ olurlar. Ve eger mümeyyizât-ı envâ‘ ki füsûl ve havâsdan ‘ibâretidir, kaldırırsan cümle envâ‘-ı hakikat hayvânda cem‘ olurlar. Ve eger mümeyyizât-ı hayvân ve ol şey ki hayvân ile beraber cism nâmı tahtında mündericdirler, kaldırırsan hakikat-i cism nâmında cem‘ olurlar. Ve eger mümeyyizât-ı cism ve şey-i ahâr ki anınla beraber cevher ya‘nî ukûl ve nüfûs tahtında mündericdirler, kaldırırsan hakikat-i cevherde cem‘ olurlar. Vemâ bihi el-imtiyâzü beyne‘l-cevheri ve‘l-‘arazi, kaldırırsan cümlesi mümkün tahtında cem‘ olurlar. Ve mâ bihi el-imtiyâzü mümkün ve vâcibi kaldırırsan ikisi beraber vücûd ve mevcud-ı mutlak tahtında cem‘ olurlar” (Kaşgarî: 16a/31).

Mevcûd-ı Mutlak, Vücûd-ı Hakîkî'nin aynıdır ve varlığı kendi Zât'ındandır. Âyan-ı sâbite O'nun kendi şe'nlerine bürünmek vâsıtasıyla tecelli etmesinden meydana gelir. Hariçte tek bir hakikat vardır ve O hakikat mertebelerin darlığında hapsolmuş ve

onların hükm ve eserleriyle kayıtlanmış, onlara göre şe'nler ve sıfatların kisvesine bürünmeleri sebebiyle çok ve çokluk olarak görünmektedir.

“ve bu vücûd ve mevcud-ı mutlak ‘ayn-ı hakikat-ı vücûd ve mevcuddur ve vücûdu kendi zâtındandır ve zâtından zâid değildir. Vücûb anın sıfat-ı zâhiridir ve imkân anın sıfât-ı bâtınıdır ve e'nî bihi el-a'yânü's-sâbitetü'l-hâsıla bitecellihî nefsehu mütelebbsen bi-şuyûnihi ve bu mümeyyizâtlar hâh fusûl ve havâs olsunlar ve hâh ta'ayyünât ve teşahhusât cümlesi şuyûn-ı ilâhiyedir. Evvelâ mertebe-i 'ilmde a'yân-ı sâbite suverinde bürûz itdiler. Ve sâniyen mertebe-i 'aynda a'yân-ı sabitenin ahkâm ve âsarlarının zâhir-i vücûddaki âyine-i bâtın-ı vücûddur. Pes hâricde yokdur illâ hakikat-ı vâhiddeki telebbs-i ahkâ(m) ve asâr-ı a'yân-ı sâbite ile şuyûn ve sıfât-ı müte'addide ve mütekessire gözüküyor” (Kaşgarî: 16a/31- 16b/32).

Şe'nler ve itibarların zâhir-i vücûd'a telebbsleri (bürünmeleri) veya bürünmemeleri sebebiyle hâsıl olan zuhur ve butûn, Vücûd'un hakikatının ve hakiki sıfatlarının değişme ve başkalaşmasını gerektirmez. Bu başkalaşma nisbetler ve izafetlere ait olduğu için bu deşismeler zâtın başkalaşmasını gerektirmez. Meselâ Amr Zeyd'in sağından kalkıp soluna otursa Zeyd'in zâtı ve hakikî sıfatları deşil, Amr'a nisbeti deşişir. Bunun gibi, Mutlak Vücûd'un ilâhî şe'nlerine telebbs etmesiyle O'nun kemaline bir şey olmaz. Aynı şekilde mazhârlarda zuhur etmesiyle Zât'ı noksanlaşmaz. Güneşin ışığı pis olana da temiz olanada vurur, miske vurur, miskin kokusunu almaz, güle vurur, gülün rengini almaz, kendi hali üzere kalır.

“Zuhûr ve hafâ-i şuyûn ve i'tibârât ki zâhir-i vücûda telebbs ve 'adem-i telebbslerinden neşeyân ider. Mûcib-i tağyîr i hakikat-i vücûd ve sıfât-ı hakikiyesi olmaz. Belki niseb ve izâfâtın tebeddülüne mübtenîdir. Ve bu tebdil-i zâtın tağyîrini iktizâ itmez ve eger fi'l- misl 'Amr meselâ Zeyd'in yemininden kalkub yesârına otursa nisbet-i Zeyd 'Amr için muhtelif olur. Ve amma zâtın sıfât-ı hakikiyesiyle kendi karârında karardır. Kezâlik hakikat-ı vücûd umûr-ı şerîfeye telebbsü sebebiyle ziyâde kemâl bulmaz ve mezâhir-i hasîsede zuhûriyle hiçbir noksân kabûl itmez. Âfitâbın nuru gibi ki tâhir ve ğayr-ı tâhire tenezzül ider, nûriyyetine hiçbir halel ve tağyîr gelmez. Ne müşkden koku alır ve ne gülden renk ve ne beşğden mütekazzir olur” (Kaşgarî: 18a/35- 18b/36).

Her şeyin hakikati, mazhar olacağı şe'n itibariyle ilim mertebesinde Vücûd'un taayyünüdür. O şe'n ile o mertebede müteayyin olan Vücûd'dur. Mevcudât, Vücûd'un taayyünleridir veya başka bir deyişle taayyün eden Vücûd'dur. Taayyün, müteayyin olanın sıfatıdır. Sıfatlar, mânâ yönünden mevsûfun gayrı olsalarda varlık yönünden ayındır. Bu da yüklem sîhhatini gerektirir.

“Herşeyin hakikati vücûdunun hazret-i 'ilmde ta'ayyününden 'ibâretidir. Bir şe'n i'tibâriyle ki ol şey anın mazharıdır. Yâhud ol hazretde ol şe'n ile vücûd-ı müte'ayyenden kinâyetdir ve eşyây-i mevcûde ta'ayyünât-ı vücûddur. Lâkin zâhir-i vücûdun hakâyık-ı eşyânın ahkâm ve asârına insibâğı i'tibâriyle veyâ bu i'tibârlar ile vücûdi müte'ayyendir. Ol keyfiyet üzere ki hakâyık-ı bâtın-ı vücûdda hemîşe pinhân ve mahfî olsunlar ve ahkâm ve asârları zâhir-i vücûdda peydâ ve hüveydâ bulsunlar. Çünki zevâl-i suver-i 'ilmiyye bâtın-ı vücûddan muhâldir ve illâ cehl lâzım gelür”(Kaşgarî: 20a/39).

“Pes her bir şey hakikat ve vücûd hasebiyle vücûd-i müte'ayyendir yâ ta'ayyün-i vücûddur ki vücûda 'arız olmuş ve ta'ayyün müte'ayyenin sıfatıdır ve sıfat mefhûm i'tibâriyle egerçi mevsûfa gayrıdır lâkin vücûd cihetiyle 'ayındır ve tağyîr 'alâ hasebi'l-mefhûm ve ittihâd 'alâ hasebi'l-vücûd sîhhat-i hamle mûcibdir” (Kaşgarî: 20a/39).

Hakikat-i vücûd'un farklı farklı mertebeleri vardır; meselâ ulûhiyet, rubûbiyyet, ubûdiyyet, halkıyyet gibi. Bu mertebeler birbirine üstünlük gösterir. Her bir mertebenin diğerinde olmayan kendine has isimleri, sıfatları, itibar ve nisbetleri vardır. Ulûhiyyet mertebesine has olan Allah, Rahmân vb. zâtî isimleri kevnî mertebeler için kullanmak küfür ve zındıklık sebebidir. Yine aynı şekilde kevnî mertebelere has olan acz ve noksana delalet eden isimleri ulûhiyyet mertebesi için kullanmak dalâlet ve büyük vebâldir.

“Hakikat-ı vücûd egerçi cemî'-i mevcûdât-ı zihniyye ve hâriciyyeye makûl ve mahûl olur. Velâkin anın merâtibleri vardır. Ba'zuhâ fevka ba'z ve her mertebede anın içün esâmî ve sıfât ve niseb ve i'tibârât-ı mahsûsa vardır ki sâir merâtibde olmaz. Misl-i mertebe-i ulûhiyyet ve rubûbiyyet ve mertebe-i ubûdiyyet ve halkıyyet. Pes mertebe-i uluhiyyetin esâmîsin misl-i Allah ve Rahmân ve gayrühüma mertebe-i kevnîyyeye itlâkı 'ayn-ı küfr ve mahz-ı zındıkadır. Kezâlik esâmî-i mahsûsa-i merâtib-i kevnîyyeyi merâtib-i ilâhiyyeye itlâkı gâyet dalâlet ve nihâyet hazelândır” (Kaşgarî: 20b/40).

Tasavvuf geleneğindevarlığın meydana gelişi merâtib-i vücûd (varlık mertebeleri) başlığı altında anlatılmaya çalışılır. Buna göre hakiki varlık, vücûd-ı Hak, birdir. Ancak belli mertebelerden geçerek eşya zuhur eder. Bu mertebeler için sufiler tarafından yapılmış üçlü, beşli ve yedili olmak üzere üç çeşit tasnifin bulunduğu bilinmektedir (Yılmaz, 2014. 289-292). Molla Câmî *Levâiyh*'ında yaygın anlayışlardan farklı olarak altılı bir tasnif ortaya koymuştur. Yakub Han Kaşgarî de bu tasnifi aynen aktarmıştır. Buna göre varlığın altı mertebesi şudur:

Birinci mertebe: Lâ-taayyün mertebesidir. Vücûd, sınırsızlık ile her türlü kayıt ve itibardan uzak, her çeşit sıfattan münezzehtir. Yüce zâtî sözlerin, lafızların, lisanların ona delâlet etmesinden yücedir. Nakil, celâlinin büyüklüğünü ifade etmeye güç yetiremez, akıl kemalinin özünü açıklayamaz. Keşif ehli O'nu idrak etmekten perdeli, ilim ehli de O'nu bilmenin imkânsızlığından muzdaripdirler. O'nun alametinin zirvesi, alametsizliğidir ve O'nu bilmenin zirvesi ise ancak hayret ve hayranlıktır.

“Mevcûd-ı hakîkî birdir, ziyâde değildir ve ol vücûd-ı hak ve hisset-i mutlakin 'aynıdır. Feemmâ anın içün merâtib çokdur. Mertebe-i ûlâ lâ ta'ayyün ve adem-i inhisâr ve itlâkdır. Her bir kayd ve i'tibârdan hattâ an kaydı'l- itlâk ve bu i'tibâr ile cümle izâfât ve nü'ût ve sıfâtdan münezzehdür ve delâlet-i elfâz ve lügâtden mukaddes ne nakilde na't-ı celâlî içün lisân-ı 'ibâret var ve ne akıldakine kemâlîçün imkân-ı işâret ve anın hakikatın idrâkinde erbâb-ı keşf mahcûb ve ashâb-ı 'ilm ve 'irfân menkûb gâyet nişânî bîşanlık ve nihâyet 'irfânî hayranlık” (Kaşgarî: 21a/41).

İkinci mertebe: Taayyün mertebesidir. Taayyün-i evvel mertebesi olarak isimlendirilmiştir. Hakikat-i Vücûd'un ilk taayyünüdür ve bunun üstünde sadece lâ-taayyün mertebesi vardır. Hem kendisiyle büründüğünde çok ve çokluğu gerektirmeyen ilâhi isimlerle taayyün eder, hemde fasıl ve hassalar gibi vücûdun taadüdünü gerektiren itibarlar ile taayyün eder.

“Mertebe-i sâniye mertebe-i ta'ayyündür. Lâkin bir ta'ayyün ile ki câmi'-i cemî'-i ta'ayyünât ola. Anın tahtından bir ta'ayyün hâriçde kalmaya. Hâh ta'ayyün-i fi'lî-i vücûd-î ilâhî olsun ve hâh ta'ayyün-i infi'âlî-i imkânî-i kevnî. Ve bu mertebe ta'ayyün-i evvel ile müsemmâdır. Cûnki hakikat-ı vücûdun evvel ta'ayyünü bu ta'ayyündür ve bundan akdem rütbe lâ ta'ayyündür. Başka bir şey yokdur” (Kaşgarî: 21b/42)

Üçüncü mertebe: Müessir fiilî taayyünlerin tamamının mahallidir; ahadiyyeti'l-cem mertebesidir. Bu mertebe ulûhiyyet mertebesi ismini alır.

“Ve mertebe-i sâlise ahadiyyetü'l-cem' cemî'-i ta'ayyünât-ı fi'liyye-i müessiredir ve bu mertebe mertebe-i ulûhiyyet ile mevsûmdur.” (Kaşgarî: 21b/42)

Dördüncü mertebe: Ulûhiyet mertebesinin tafsilidir. Tafsil, o isimler mertebesi ve onların hazretleridir. Bunların zahir-i vücûdun haysiyetleri olmaları hasebiyle, vâciblik özel vasfıdır.

“Ve mertebe-i râbi‘a tafsîl-i mertebe-i ulûhiyyedir ki mertebe-i esmâ ve hazerâtıdır. Bu iki mertebe hakikat-ı zâhir-i vücûddandır ki vücûb anın vasf-ı hâssıdır” (Kaşgarî: 22a/43).

Beşinci mertebe: İnfîâlî taayünlerin tamamının ahadiyyet-i cemidir. Bu taayünlerin işi te‘sir ve infialdir. Bu mertebe kevnî imkânî mertebedir. Kevn alemidir, tafsil ve zuhur için mümkün olabilecek şeyleri bünyesinde taşır.

“Mertebe-i hamse ahadiyyet-i cem‘-i cemî‘-i ta‘ayünât-ı infî‘âliyyedir. Anların şânındandır teessür ve infî‘âl. Ve bu mertebe-i kevnîyye-i imkânîyyedir” (Kaşgarî: 22a/43).

Altıncı mertebe: Kevnî mertebelerin tafsilinden ibarettir. Âlem mertebesidir. Bu mertebenin zuhûru, zahirî ilm itibariyledir, imkân levâzımındandır. Zât‘ın kendi kendisine, hakikatlerin ve mümkün ayanların suretleri ile tecellisidir.

“Ve mertebe-i sâdise tafsîl-i mertebe-i kevnîyyedir ki mertebe-i ‘âlemdir. Bu iki mertebenin ‘urûzı zâhir-i ‘ilm i‘tibâriyledir ki imkân anın levâzımındandır ve ol ise hakâyık ve a‘yân-ı mümkünât suverinde kendisi kendisine tecellisinden ‘ibâretidir” (Kaşgarî: 22a/43).

Hakikatte Vücûd tektir. O bütün mertebe ve hakikatlerde yayılmıştır, onların aynıdır. Onlar da O‘nda O‘nun aynıdır.

“Pes fi‘l- hakika vücûd birden ziyâde değildir ve bu hakâyık ve merâtibin cümlesinde sârî ve ‘ayn-ı merâtib ve hakâyıktır ki tafsîl-i mertebe-i vâhidiyyetdirler. Cünanki bu merâtib ve hakâyık ol mertebede ol mertebenin ‘aynı idiler” (Kaşgarî: 22a/43- 22b/44).

Âlem, kökü ve kaynağı tek bir hakikatte toplanan ârazilardan ibarettir. Bu tek hakikat Vücûd-ı Mutlak‘tır. Âlem her nefeste ve her anda yenilenmektedir. Âlemdenlerin çoğu bu gerçeği bilmezler. Bu gerçeğe nazar ehlerinden Eş‘arîler ve Sofistler dışında kimse muttalî olamamış ancak bunlar da birer cihetten hataya düşmüşlerdir. Eş‘arîler, hakikat-i Vücûd dışında birçok âyân tesbit etmiş, her ânda değişip yenilenen a‘razların onlarda kâim olduğunu söylemişlerdir. Böylece bu arazların peşpeşe gelmesi sebebiyle hep devam eden bir durum var zanneder ve hataya düşerler. Sofistler de âlemin bütünüyle bir değişimde olduğunu söylemelerine rağmen hakikat-i vücûd‘un âlemin a‘raz ve suretlerine bürünerek taayyün etmiş ve çoğalmış varlıklar olarak zuhûr ettiğini anlayamamış olmaları ile hata etmişlerdir.

“ ‘Âlem ‘ayn-ı vâhidde a‘râz-ı müctemi‘den ‘ibâretidir. Teceddüt ve enfâs ve ânât ile müteceddüt ve mütebeddil olur. Her ânda bir ‘âlem ademe gider ve anın misli vücûda gelür. Ekser-i ‘âlem bundan gâfildirler. Kemâ kâle Sübhânehû ‘Bel hüm fi lebsin min halkın cedîd’ (Kâf, 50/15). Veerbâb-ı nazardan bir kimse buna muttali‘ olmadı; illâ Eş‘â‘ire. Ammâ Eş‘â‘ire‘nin hatâsı budur ki hakikat-i vücûddan başka cevâhir-i müte‘addide isbât eylediler ve a‘raz-ı müceddide-i mütebeddileyi anlarda kâim dediler. Bilmediler ki ‘âlem cemî‘-i eczâsıyla yokdur” (Kaşgarî: 23b/46- 24a/47).

“Ammâ sofestâinin hatâsı budur ki me‘a kavlihim bi‘t-tebeddüli fi‘l-‘âlemi bi eserihi mütebeyyine olmadılar ki bu suver ve a‘raza mütelebbis olan bir hakikatdır ki her ânda telebbüs idüb duruyor nâzırın nazarına müte‘addid gözükiyor ve ol hakikatın merâtib-i kevnîyyede zuhûru bu suver ve a‘raz ileidir. Çenançi suver ve a‘razın vücûdu hâricde anınladır” (Kaşgarî: 25a/49).

Hakikat-i vücûd her zaman, ezelde ve ebedde hakiki birliği üzeredir, ayan-ı sabite hariçte var değildir, hatta varlık kokusunu bile koklamamıştır.

“A‘zam-ı hicâb ve ekşef-i nikâb cemâl-i vahdet-i hakîkîyy-i takyidât ve ta‘addüdâtırlar ki zâhir-i vücûdda ahkâm ve âsar-ı a‘yân-ı sâbite vasıtasıyla vaki‘ olmuşlar ve a‘yân-ı sâbite kendileri hazret-i ‘ilmde bâtın-ı vücûddur. Kâimdirler ve mahcûblara öyle gözükmüş ki ayân-ı hâricde mevcûd olmuşlar ve böyle i‘tikâd idiyorlar. Ve hâl-i ânki vücûd-ı hâric kokusu müşamlarına bile vâsıl olmuş ve hemîşe ademiyet-i aslîlerinde bâkîdirler ve bundan sonra hem böyle kalacaklardır ve'l-echel lâzım gelür. Te‘âlallâhü ve tekaddes ‘ammâ lâ yelîku bizâtihi. Ve eşyâları ki mevcûd ve meşhûddurlar, hakîkat-i vücûddur lâkin a‘yân-ı sâbitenin ahkâm ve âsarlarına telebbüsü i‘tibârıyla ve ammâ cihet-i tecerrüdü i‘tibârıyla değil. Çünkü bu cihetden butûn ve hafâanın levâzımındandır. Pes fi'l-hakîkati hakîkat-i vücûd elân vahdet-i hakîkîsi üzeredir ki ezelen idi ve ebeden hem böyle kalacaktır. Ve ammâ nazar-ı ağıyâra suver-i kesret ve ahkâm ve âsara ihticâbı sebebiyle mütekayyid ve müte‘ayyin zâhir olur ve müte‘addid ve mütekessir görünür” (Kaşgarî: 28b/56- 29a/57).

Kaşgarî'ye göre zâhir ve mazhar başka başka şeylerdir. Zâhir, gölge ve surettir, Zât ve hakîkat değildir. Fakat Hakk'ın vücûdunda ve Mutlak Varlık'ta böyle değildir; çünkü O nerede zâhir olmuşsa mazharların aynıdır. Her mazhar sûret ve şibh ile değil kendi zâtıyla zâhirdir. İtlak cihetinden zâhir, takyid sebebiyle mazhardır. Nitekim bunu insâniyetin mutlak hakikatinde görüyoruz:

“Hemçün vücûd-ı Hakk ve varlık-ı mutlak ki her yerde zâhirdir. ‘Ayn-ı mezâhirdir ve her bir mezâhirde zâtıyla zâhirdir. Sûret ve şibh ile değildir. Zîrâki itlâk cihetinden zâhir ve takyîd sebebinden mazhardır. Kemâ nüshâhidü fi'l- hakîkati'l-mutlakati'l- insâniyeti” (Kaşgarî: 29a/57- 29b/58).

Vücûdun hakikati, tüm varlıkların hakikatleri olan sıfat, şe'n, nisbet ve izafetlerle her mevcudâtın hakikatlerinde sârîdir. Bunun için “her şey her şeydedir”denilir. Şebüsterî Gülşen-i Râz'da bunun için şöyle demiştir:

Eğer damlanın gönlünü yararsan,
Çıkar yüzlerce saf deniz ondan.

“Hakîkat-i vücûd cemî'-i şüyûn ve niseb ve i‘tibârât ile ki cümle mevcûdâtın hakâyıkıdır. Her bir mevcûdâtın hakikatinde sârîdir. Anın için dimişler ki küllü şeyin fihi küllü şey'Gülşen-i râz sâhibi kuddise sirruhu bu ma ‘nâ için irşâd buyurmuşlar ki: Ya‘nî her bir şeyin kalbini yarsak yüz bahr-i sâfi anda gözükyör” (Kaşgarî: 29b/58).

Vücûd, mahza hayr ve adem ise şer ve noksanlıktır. Filozoflar Vücûdun sırf hayr olduğunu savunmuşlar ve bunu açıklamak için bazı örnekler vermişlerdir. Meselâ, dolu meyvelere zarar veren bir şeydir. Bu sebeple meyvelere nisbetle, dolu şerdir. Şerliği ise meyvenin gereken olgunluğa ulaşmasının ademine yol açması dolayısıyla. Yine öldürmek de şerdir, şerliği hayatın zevâli cihetinden olduğu için bu ademle ilgilidir.

“Pes ma‘lûm oldu ki sıfât ve ahvâl ve ef‘ali ki mezâhirde zâhirdir, fi'l-hakîkati mezâhirde zâhir olan hakka muzâfdır. Pes eger ehyânen mezâhirden bir naks ve şerr vâkı‘ olsa emr-i âhirin ‘ademiyeti sebebiyledir. Zîrâki vücûd min haysü hüve hayr-ı mahzdır ve her emr-i vücûdî ki andan şerr mütevehhim oluyor. Elbette emr-i vücûdî âhîrinin ademiyeti sebebiyledir. Feemmâ ol emr-i vücûdî haysiyet-i emr-i vücûdîlik vasıtasıyla değildir ve ma‘lûmun olsun ki vücûdun hayr-ı mahzlığına hükemâ da‘vî-i zârûret kılmışlar ve anın tavzîhi için kaç misâl getirmişler ki meselâ berd esmâra muzırdır, şerdir ve şerriyeti esmâra göredir. Ammâ keyfiyyâtdan bir keyfiyet olduğu için değildir zîrâ ki ol cihetden bir kemâldir. Belki anın şerriyeti esmârı kemâline erişmekden mâni‘ olduğundandır. Kezâlik katl meselâ şerdir lâkin şerriyeti kâtilin katle

kudretine yâ âletin kâtı'ıyyetine yâ uzvun kat'a kâbiliyyetine nisbeten değildir. Belki bu cihettendir ki hayâtın zevâline sebep olmuş ve bu emr-i 'ademîdir vücûdî değildir. Pes katlin şerriyyeti 'ademiyetden neşeyân kıldı" (Kaşgarî: 31a/61- 31b/62).

Vücûd, mevcûdâtın hakikatlerinde sârîdir. Varlığın hakîkati, sırf kendine ıtlakı cihetinden bütün mevcûdâtın hakikatlerinde sârîdir. Bu sereyân o zâtlarda o zâtların aynı olmuştur, tıpkı o zâtlarda, O'nda O'nun aynıdır. Hakk'ın kâmil sıfatları da küllî ve mutlaklıkları ile tüm mevcûdâtın sıfatlarında sereyân eder. Bunlarda onların sıfatlarında aynı olmuşlardır. Örneğin; ilim sıfatı âlimin cüzîlere dair ilmiyle cüzî ilmin, küllîlere dair ilmiyle küllî ilmin, fi'lî ve infîâlî ilmiyle fi'lî ve infîâlî ilmin, zevkî ve vicdânî ilmiyle zevkî ve vicdânî ilmin aynıdır.

"Hakîkat-i vücûd cemî'-i eşyânın zevâtına ıtlâk hasebiyle sirâyet itmiş öyle sirâyetki ol zevâtda zevâtın 'aynı olmuş. Çünan ki ol zevât anda anın 'aynı idiler. Kezâlik anın sıfât-ı kâmileleri külliyyet ve ıtlâk ile cemî'-i sıfât-ı mevcûdâtda sârîdirler. Öyle sirâyet ki anların sıfatlarında sıfatların 'aynı olmuşlar. Çünan ki anların sıfatı ol sıfât-ı kâmilede 'ayn-ı sıfât-ı kâmile idiler. Meselâ sıfat-ı 'ilm 'âlem-i cüziyyâtın 'ilmi zımnında 'ayn-ı 'ilm-i cüziyyât ve 'âlemi külliyyâtın 'ilmi zımnında 'ayn-ı 'ilm-i külliyyât ve 'ilm-i fi'lî ve infî'âlî zımnında 'aynı 'ilm-i fi'lî ve infî'âlî ve 'ilm-i zevkî ve vicdânî zımnında 'aynı 'ilm-i zevkî ve vicdânîdir" (Kaşgarî: 33b/66).

Vücûdun hakîkati, Hakk'ın Zât'ıdır. Şe'nleri, nisbetleri ve itibârları da O'nun sıfatlarıdır. O'nun kendine olan izhârı fi'l ve tesîridir. Taayyünleri de O'nun eserleridir.

"Hakîkat-i vücûd Hazret-i Zâtdır celle ve 'alâ ve şüyûn ve i'tibârları anın sıfatıdır ve anın kendüsüne izhârı mütelebisen bi hâzihi'n- nisebi ve'l- i'tibârât anın te'sîr ve fi'lîdir ve ta'ayyünâtı ki bu izhâr üzere müterettibdirler anın âsârıdır" (Kaşgarî: 34a/67).

Fusus'un bazı yerlerinde ibn-i Arabî, "mümkün olan ayların varlığı ve varlığa tâbi kemâlleri Hazret-i Hakk'a muzâftır" der. Başka yerlerde de "Hazret-i Hakk'a ancak varlık muzâftır, varlığa tâbi olanlarda âyanın gerektirdikleridir" der. Bu iki sözün arası, Hazret-i Hakk'ın iki tür tecellisini bilmekle bulunur. Birincisi feyz-i akdes denilen gaybî ilmî tecellîdir ki, Hakk'ın kendine ilim mertebesinde, âyanın sûret, kâbiliyet ve istidâtları ile olan ezeli zuhûrudur. İkinci tecellî ise feyz-i mukaddes diye isimlendirilen şühûdî ve vücûdî tecellîdir. Hakk'ın varlığının âyanın hükümleri ve eserlerinin gerektirdiği şekilde zuhûr etmesinden ibarettir. Vücûd'un ve vücûd'a tabi olan kemâllerin Hakk'a izafesi bu iki tecellî itibariyledir. Vücûdun Hakk'a ve Vücûd'a tâbi olanların âyana izâfe edilmesi, âyana varlık feyzini veren ikinci tecellî sebebiyledir:

"Kelâm-ı Hazret-i Şeyh razıyallâhü Te'âlâ 'anhü ba'zı mevâzı-ı 'fusûsda bunu müş'ir ki a'yân-ı mümkünâtın vücûdî ve kemâlâtı ki vücûda tâbi'dir. Hazret-i Hakk'a müzâftır celle zikrühü ve mevzu'-i âherde bunu müş'ir ki ânçi Hakk'a müzâftır, ifâza-i vücûddan 'ibâretdir fakat. Amma tevâbi'-i vücûd mukteziyyât-ı a'yandır ve bu iki kelâmın tevfiķî böyledir ki Hazret-i Hakk celle zikrühü için iki tecellî vardır. Biri tecellî-i 'ilm-i gaybî ki suver-i a'yân ve kâbiliyyât ve isti'dâdât üzere kendüsüne zuhûr-ı ezelişinden 'ibâretdir. Sûfiye-i kirâm kaddesallâhü te'âlâ esrârahüm bu tecellîden feyz-i akdes ta'bîr buyurmuşlar ve biri tecelli-i şehâdî-i vücûdîdir ki feyz-i mukaddes ile tâbi' itmişler ve bu tecellî zuhur-ı vücûd-ı Hakk'dan 'ibâretdir. Lâkin a'yânın ahkâm ve asârıyla insibâğ cihetiyle ve tecellî-i sâni tecellî-i evvele mürettebdir ve kemâlâtî ki tecelli-i evvel ile kâbiliyyât ve isti'dâdât-ı a'yanda ta'biye olmuş tecellî-i sâni zerî'asıyla zuhûra gelür. Ya'nî tecelli-i sâni ol kamâlât için mazhardır... Pes izâfe-i vücûd kemâlât-ı tâbi'a vücûd-ı Hakk için mecmû'-ı tecelliyyen i'tibâriyledir ve izâfe-i vücûd-ı Hakk için ve tevâbi'-i vücûd-ı a'yân için tecelli-i sâni cihetiyledir. Zîrâki a'yân

üzere tecelli-i sâni sebebiyle müretteb olmuyor. İllâ izâfe-i vücûd ve izhâr-ı kamâlâtıyye ki tecelli-i evvel muktezâsınca anlarda münderic idiler” (Kaşgarî: 34b/68-35b/70).

Bütün bu anlatılanların asıl maksadı, Hazret-i Hakk'ın zâtî ihâtasına ve tüm varlık mertebelerinde O'nun nûrunun sirâyetine dikkat çekmektir. Zira Kaşgarî'ye göre Cenâb-ı Allah'ın nuru, varlık mertebelerinde her şeyi kuşatmaktadır. Nitekim bu husu o, şu ifadeleriyle anlatmaktadır:

“Fekad leyse illâ çûn maksûd bu ‘ibâretlerden ve matlûb bu işârâtdan Hazret-i Hakk celle zikruhûnun sırr-ı ihâtasına ve anın nûr-ı mutlakı ve sıfât-ı kemâllerinin cemî‘-i merâtib-i vücûdda sereyânına tenbîh ve ta‘lîm idi” (Kaşgarî: 35b/70).

5.2.8. Taayyün

Meydana çıkma, âşîkar olma; belli olma, belirme demektir. Çoğulu taayyünât olarak gelir (Devellioğlu, 2006: 1009). Müşahhas hâle gelme, birbirinden seçilme, ayırt edilme, ayn olarak ortaya çıkma anlamında da kullanılır. İki çeşit taayyün mertebesi vardır. İlk taayyün, vahdet mertebesi, ikinci taayyün ise vâhidîyet mertebesidir. Sûfilere göre Hakkın zâtında her şey vardır; ama belirsiz olarak vardır. Şeylerin ondan zuhûr ve tecellî yoluyla çıkışları bir taayyün şeklinde kendini gösterir.

Taayyünler küllî ve cüz‘î olmak üzere iki türdür. Cins ve türlerin taayyünleri küllîdir. Bunların ruhlar âleminde mücerred mânevî mâhiyetleri vardır. Cüz‘î taayyünler ise küllîlere bağlı olan sonsuz sayıdaki ferdî taayyünlerdir. Sâlik için taayyünler birer perdedir. Hakk'a yükseliş halinde bulunan sâlik bu taayyünleri kaldırır, perdeleri açar, en sonunda hakiki varlığa ulaşır yok olur, sır olur, yoklukta var olur (Uludağ, 2016: 340).

Kaşânî'ye göre taayyün, ahadiyet ve vâhidîyetin kendisinden doğduğu vahdet (birlik)tir. Vahdet zâtın ilk mertebe ve itibâridir; bâtnlık ve zuhûrun kendisine nisbetinin eşit olması nedeniyle o ilk kabiliyettir. İlk taayyün, kendisinden göreceli olarak farklılaşan zâtın ilim nisbetini ifade içinde kullanılır; birliğin Zât'ın ilk taayyünü olmasının nedeni, ardında gayb ve taayyünsüzlük nisbetinden başka bir şeyin düşünülemediğidir. İkinci taayyün, ilim mertebesinde ayrılmış ve farklılaşmış haldeki eşyânın zuhur ettiği mertebedir. Bunun için ona mânâlar hazreti ve mânâlar âlemi denilmiştir. Bu ikinci taayyün ilk taayyünün sûretidir.

Varlıktaki tesir ve fiilin dayandığı bütün ilâhî isimler, mücmel ve birlik özelliği ile birlikte içkin hakikât ve itibarlar, ikinci mertebe denilen mertebede tafsillemiş ve ayrılmış hâle gelirler. Bu mertebe ulûhiyet mertebesi, Nefes-i Rahmâni, mânâlar âlemi, hakikatlerin şekillendiği mertebe, ezeli ilim mertebesi, amâ mertebesi, insanın hakikati, imkân mertebesi diye de isimlendirilir. İlk taayyünün sûreti olduğu için ikinci taayyün denir (Kaşânî, 2015: 136-138).

Kaşgarî taayyün anlayışıyla varlığın zuhurunu izah eden bir mutasavvıftır. Ona göre mutlak zât, ilk tecelliyi kendi zâtı üzerine kendisiyle eylemiş, bunun neticesi olarak ilim, nur, vücûd ve şuhûd nisbetleri tahakkuk etmiştir. Böylece Zâhir, Bâtin, Evvel, Âhir isimleri taayyün etmiştir. Kaşgarî bu düşüncelerini şu sözlerle açıklar:

“Zât min haysü hiye cümle esmâ ve sıfâtdan muarrâ ve cemî‘-i niseb ve izâfâtdan müberrâdır. Ol tecellî ki kendisi kendisine kıldı, niseb-i ‘ilm ve nûr ve vücûd ve şuhûd mütehakkik oldılar. Nisbet-i ‘ilm, mûktazây-ı ‘âlimiyyet ve mâ‘lûmiyyet ve nûr, zâhiriyyet ve mazhariyyet ve vücûd ve şuhûd müstetbi‘-i vâcidiyyet ve mevcûdiyyet ve şâhidiyyet ve meşhûdiyyet oldu. Kezâlik zuhûr ki nuriyyetin lâzımîd butûna mesbûkdur ve butûnun zuhûra nisbetle tekaddüm-i zâtî ve evveliyyetî vardır. Pes

ism-i evvel ve âhir ve ism-i zâhir ve bâtin müteayyen oldular” (Kaşgarî: 12a/23-12b/24).

Taayyün-i evvel, sırf vahdet ve sadece kabiliyettir. Bütün kâbiliyetleri kapsar. Bütün itibarlardan, tecerrüden dahi tecerrüdü yönünden mertebe-i ahadiyyettir. Butûn, evveliyet ve ezeliyet bu mertebeye aittir. Tüm sıfatlar ve itibarlarla muttasıf olması bakımından mertebe-i vâhidiyettir. Zuhûr, âhiriyyet ve ebediyet de bu mertebeye aittir. Mertebe-i vâhidiyyetin bazı itibarları ile Zât'ın vasıflanması cem mertebesi itibariyledir. Bunlar ilâhîlik ve rubûbiyyet isimleri ve sıfatlarıdır ki bunlarla taayyün etmiş olan zâtın malûmluğunun sûreti, ilâhî hakikatlerdir. Zâhir vücûdun bunlarla zuhûru varlığın çokluk ve çeşitliliğini gerektirmez.

“Ta‘ayyün-i evvel vahdet-i sırf ve kâbiliyyet-î mahzdır ki cemi-‘i kâbiliyyâtı müştemil hâh kâbiliyyet-i ittisâf-ı cümle sıfât ve i‘tibârât olsun ve hâh kâbiliyyet-i tecerrüd-i cemi-‘i sıfât ve i‘tibârâtdan olsun ve bu iki i‘tibâr ile ahadiyyet ve vâhidiyyete münkasım oluyor. Böyle eger cemi’-i sıfât ve i‘tibârâtdan hattâ kâbiliyyet-i tecerrüden tecerrüdü i‘tibâr olursa ahadiyyet diyorlar ve anıncûndür butûn ve evveliyet ve ezeliyyet. Ve eger cemi-‘i sıfât ve i‘tibârâta ittisâfı mülâhaza olursa vâhidiyyet diyorlar ve anıncûndür zuhûr ve âhiriyyet ve ebediyet. Ve bu mertebe-i vâhidiyyetin i‘tibârâtının ba‘zısı bu kabîldendir ki zâtın ol i‘tibârâta ittisâfı mertebe-i cem‘ i‘tibârıyladır. Ve bu ba‘zın vücûd ve tahakkuku eger vücûd-ı hakâyık-ı kevnîyyeye meşrût olsa misl-i hâlikîyyet ve râzıkîyyet gibi isimlerdir ve eğer meşrût olmasa misl-i hayât ve ‘ilm ve irâde gibi isimlerdir ve bu iki kısma esmâ ve sıfât -ı ilâhiye ve rubûbiyyet denilir ve zâtın bunlara suver-i ma‘lûmiyyetin hakâyık-ı ilâhiyedirlerve zâhir-i vücûdun bunlara telebbüsü ta‘addüd-i vücûdu mûcib değildi” (Kaşgarî: 13a/25-13b/26).

Mertebe-i vâhidiyyetin bazı itibarları ile Zât'ın muttasıf olması kevnî mertebeler (fasıl, hâssa, taayyün gibi...) itibariyledir ki bunlarla taayyün etmiş Zâtın zuhûru varlığın çokluk ve çeşitliliğini gerektirir.

“Ve ba‘zı i‘tibârât-ı mezkûre bu kabîldendir ki zâtın anlara ittisâfı merâtib-i kevnîyye i‘tibârıyladır. Misl-i füsûl ve havâs ve ta‘ayyünât gibi ki a‘yân-ı hâricîyyeyi biribirlerinden imtiyâz virirler ve bu i‘tibârlara zât-ı mütelebbisenin suver-i ma‘lûmiyyetine hakâyık-ı kevnîyyedirler ve zâhir-i vücûdunu anlara ahkâm ve asârına telebbüsü mûcib-i taaddüd-i vücûddur” (Kaşgarî: 14a/27).

Mevcûdât, vücûdun taayyünleridir. Her şeyin hakikati, mazhar olacağı şe'nin itibariyle vücûdun ilim mertebesinde taayyün etmesidir. Yani bu şe'n ile o mertebede taayyün eden Vücûd'dur. Var olan şeyler Zahir-i Vücûd'un onların hüküm ve eserleriyle boyanması sebebiyle Vücûd'un taayyünleridir. Ya da mevcûdât, hakikatleri Batın-ı Vücûdda gizli, hüküm ve eserleri Zâhir-i Vücûdda zâhir olduğu için taayyün eden Vücûd'durlar. Böyle olmasa ilmî sûretlerin Batın-ı Vücûddan zevâlî söz konusu olur, bu da Allah Teâlâ'ya cehalet isnâd etmek anlamına gelir ki Allah Teâlâ böyle bir cehaletten münezzehtir.

“Herşeyin hakikati vücûdunun hazret-i ‘ilmde ta‘ayyününden ‘ibâretidir. Bir şe'n itibariyle ki ol şey anın mazharıdır. Yâhud ol hazretde ol şe'n ile vücûd-ı müte‘ayyinden kinâyetdir ve eşyây-i mevcûde ta‘ayyünât-ı vücûddur. Lâkin zâhir-i vücûdun hakâyık-ı eşyânın ahkâm ve asârına insibâğı i‘tibârîyle veyâ bu i‘tibârlar ile vücûdü müte‘ayyindir. Ol keyfiyet üzere ki hakâyık-ı bâtin-ı vücûdda hemîşe pinhân ve mahfî olsunlar ve ahkâm ve asârları zâhir-i vücûdda peydâ ve hüveydâ bulsunlar. Çünki zevâl-i suver-i ‘ilmiyye bâtin-ı vücûddan muhâldir ve illâ cehl lâzım gelür. Te‘âlallâhü ‘an zâlike ‘ulüvven kebîran”:

Biz varlığın şekilleri ve itibarlarıyız,
 Hariçte ve ilimde zâfî varlığın sunanı,
 Yokluğun karanlık perdesinde gizliyiz,
 Varlığın aynasında bizim resmimiz göründü (Kaşgarî: 20a/39).

Nihâyet, her bir şey hakikat ve varlık itibâriyle ya taayyün etmiş bir Vücûd ya da Vücûd'un taayyünleridir. Taayyün müteayyin olanın sıfatıdır. Sıfat mânâ yönünden mevsûfun gayri ise de varlık yönüyle mevsûfun aynıdır.

“Pes her bir şey hakikat ve vücûd hasebiyle vücûd-i müte‘ayyindir yâ ta‘ayyün-i vücûddur ki vücûda ‘arız olmuş ve ta‘ayyün müte‘ayyenin sıfatıdır ve sıfat mefhûm i‘tibâriyle egerçi mevsûfa gayrıdır lâkin vücûd cihetiyle ‘aynıdır ve tağâyür ‘alâ hasebi’l- mefhûm ve ittihâd ‘alâ hasebi’l- vücûd sıhhat-i hamle mûcibdir” (Kaşgarî: 20a/39).

Kaşgarî'ye göre vücûdun mertebeleri vardır. Bunlar taayyün, yani varlığın zuhur mertebeleridir ve şöyledir:

Birinci mertebe: Lâ-taayyün mertebesidir. Vücûd, sınırsızlık ile her türlü kayıt ve itibardan uzak, her çeşit sıfattan münezzehtir. Yüce Zâtı sözlerin, lafızların, lisanların ona delâlet etmesinden yücedir. Nakil, celâlinin büyüklüğünü ifade etmeye güç yetiremez, akıl kemalının özünü açıklayamaz. Keşif ehli O'nu idrak etmekten perdeli, ilim ehli de O'nu bilmenin imkânsızlığından muzdaripdirler. O'nun alametinin zirvesi, alametsizliğidir ve O'nu bilmenin zirvesi ise ancak hayret ve hayranlıktır.

“Mevcûd-ı hakîkî birdir, ziyâde değildir ve ol vücûd-ı hak ve hisset-i mutlakın ‘aynıdır. Feemmâ anın içün merâtib çokdur. Mertebe-i ûlâ lâ ta‘ayyün ve adem-i inhisâr ve itlâkdir. Her bir kayd ve i‘tibârdan hattâ an kaydi’l- itlâk ve bu i‘tibâr ile cümle izâfât ve nü‘ût ve sıfâtdan münezzehdür ve delâlet-i elfâz ve lügâtden mukaddes ne nakilde na‘t-ı celâlî içün lisân-ı ‘ibâret var ve ne akıldakine kemâlîçün imkân-ı işâret ve anın hakîkatin idrâkinde erbâb-ı keşf mahcûb ve ashâb-ı ‘ilm ve ‘irfân menkûb gâyet nişânî bîşanlık ve nihâyet ‘irfânî hayranlık” (Kaşgarî: 21a/41).

İkinci mertebe: Taayyün mertebesidir. Taayyün-i evvel mertebesi olarak isimlendirilmiştir. Hakikat-i Vücûd'un ilk taayyünüdür ve bunun üstünde sadece lâ-taayyün mertebesi vardır. Hem kendisiyle büründüğünde çok ve çokluğu gerektirmeyen ilâhî isimlerle taayyün eder, hem de fasıl ve hassalar gibi vücûdun taadüdünü gerektiren itibarlar ile taayyün eder.

“Mertebe-i sâniye mertebe-i ta‘ayyündür. Lâkin bir ta‘ayyün ile ki câmi‘-i cemî‘-i ta‘ayyünât ola. Anın tahtından bir ta‘ayyün hâriçde kalmaya. Hâh ta‘ayyün-i fi‘lî-i vücûd-î ilâhî olsun ve hâh ta‘ayyün-i infi‘âlî-i imkânî-i kevnî. Ve bu mertebe ta‘ayyün-i evvel ile müsemmâdır. Cûnki hakîkat-ı vücûdun evvel ta‘ayyünü bu ta‘ayyündür ve bundan akdem rütbe lâ ta‘ayyündür. Başka bir şey yokdur” (Kaşgarî: 21b/42).

Üçüncü mertebe: Müessir fiilî taayyünlerin tamamının ahadiyyeti’l-cem mertebesidir. Bu mertebe ulûhiyet mertebesidir.

“Ve mertebe-i sâlise ahadiyyetü’l- cem‘-i cemî‘ ta‘ayyünât-ı fi‘liyye-i müessiredir ve bu mertebe mertebe-i ulûhiyet ile mevsûmdur” (Kaşgarî: 21b/42).

Dördüncü mertebe: Ulûhiyet mertebesinin tafsilidir. Tafsil, o isimler mertebesi ve onların hazretleridir. Bunların zahir-i vücûdun haysiyetleri olmaları hasebiyle, vâciblik özel vasfıdır.

“Ve mertebe-i râbi‘a tafsîl-i mertebe-i ulûhiyyedir ki mertebe-i esmâ ve hazerâtıdır. Bu iki mertebe hakîkat-ı zâhir-i vücûddandır ki vücûb anın vâf-ı hâssıdır” (Kaşgarî: 22a/43).

Beşinci mertebe: İnfîâlî taayünlerin tamamının ahadiyyet-i cemidir. Bu taayünlerin işi te'sir ve infialdir. Bu mertebe kevnî imkânî mertebedir.

“Mertebe-i hamse ahadiyyet-i cem‘-i cemî‘-i ta‘ayyünât-ı infî‘âliyyedir. Anların şânındandır teessür ve infî‘âl. Ve bu mertebe-i kevnîyye-i imkânîyyedir” (Kaşgarî:22a/43).

Altıncı mertebe: Kevnî mertebelerin tafsilinden ibarettir. Âlem mertebesidir. Bu mertebenin zuhûru, zahirî ilm itibariyledir, imkân levâzımındandır. Zât'ın kendi kendisine, hakikatlerin ve mümkün a'yanların suretleri ile tecellisidir.

“Ve mertebe-i sâdise tafsîl-i mertebe-i kevnîyyedir ki mertebe-i ‘âlemdir. Bu iki mertebenin ‘urûzı zâhir-i ‘ilm i‘tibâriyledir ki imkân anın levâzımındandır ve ol ise hakâyık ve a‘yân-ı mümkünât suverinde kendisi kendisine tecellisinden ‘ibârettir” (Kaşgarî: 22a/43).

Âlem, Hakk'ın taayyünlere bürünmesi ile hâsıl olan çokluk ve çeşitlilikle meydana gelir. Âlem zuhûra gelmeden Hakk'ın aynıdır, zuhûra gelince Hak âlemin aynı olur.

“Ve bu ‘ayn-ı vâhid taa‘yyünât ve takyidât-ı mezkûreden tecerrüd ve itlâkı i‘tibâriyle Hakk’dır. Ve taa‘yyünât ve takyidâta telebbüsü cihetiyle halk ve ‘âlemdir. Pes ‘âlem Hakk'ın zâhiridir ve Hakk bâtın-ı ‘âlem. ‘Âlem zuhûrdan mukaddem ‘ayn-ı Hakk idi ve Hakk zuhûrdan sonra ‘ayn-ı ‘âlem oldu” (Kaşgarî: 23a/45-23b/46).

Eserde âlem ve Hakk'ın aynılığı şu rubâî ile taçlandırılmıştır:

Sevgililerin şekliyle yol kesici aşk, Hakk'tır,
Hayır, aynı zamanda ufukta görünen her şey de Hakk'tır,
Takyid yüzünden var olan dünya,
Yemin olsun ki boşanmış zevce de Hakk'tır (Kaşgarî: 23b/46).

Allah Teâlâ'nın âlemde ki tecellîsi ândadır. Keşf erbâbı ve şuhûd ashâbı Hakk'ın her nefeste farklı bir tecellî ile tecellî ettiğini görürler. O'nun tecellîsinde aslâ tekrâr yoktur. Tek bir ânda tek bir taayyün ve tek bir şe'n ile tecelli etmez, aksine her ân başka bir taayyün ile zâhir olur.

“Ve ammâ erbâb-ı şuhûd ‘indinde mu‘âyyendir ki Hazret-i Hakk ve vücûd-u mutlak her ânda tecelli-i âher ile mütecellîdir ve tecellîsinde aslâ ve kat‘â tekrâr yoktur. Ya'nî iki anda bir ta‘ayyün ve bir şe'n ile mütecellî olmuyor, belki her nefesde ta‘ayyün-i âher ile zâhir ve şe'n-i diğeri ile mütecellîdir” (Kaşgarî: 25a/49-25b/50).

5.2.9.Tevhid

Sözlükteki anlamı birlik olan tevhid, tasavvufî anlamda Allah Teâlâ'nın zâtını aklen tasavvur edilen ve zihnen tahayyül edilen her şeyden tecrit etmek olarak tarif edilmiştir (Uludağ, 2016: 358).

Tevhidin üç mertebesi vardır. Tevhid-i efâl, fiille ilgili bir tecellî olup ârifin, insandan, melekten, şeytandan meydana gelen bütün fiilleri (mâsivâdan ayırarak) Allah'tan görmesidir. Tevhid-i sıfât; sıfatlarla ilgili bir tecellî olup bütün kuvve ve melekelerle bunlara nisbet edilen sıfatı mâsivâdan ayırmaktır. Üçüncüsü tevhid-i zâttır. Vücutta yalnız bir zât ve onun muhtelif mertebelerde tecellîsini görmektir (Ertuğrul, 1997: 38).

Başka bir yönden tevhid, kusûdî ve şuhûdî olarak ikiye ayrılır. Kusûdî, yalnızca Allah'ın kast ve irâde ettiği şeyi kast ve irade etmektir. Kul ve Rabbin iradeleri aynı şeyde birleşir. Lâ maksude illallah'la ifade edilir. Şuhûdî tevhid, vecde gelen, kendinden

geçen sâlikin yalnızca Hakk'ı görmesi ve mâsivâyı görmemesidir. Buna vicdânî ve zevkî tevhid de denir. Lâ meşhûde illallah ile ifade edilir. Hak sâlike Zâtı ile tecellî edince sâlik eşyanın zâtını değil, yalnızca mevcut olarak Allah'ı görür, la mevcûde illallah, der. Vahdet-i vücûd ehlinin tevhidi budur (Uludağ, 2016: 358-359).

Tevhîd, kalbi, gönlü birlemektir. Gönlü istek, irâde, ilim ve marifette Allah Teâlâ'nın gayrisından kurtarmak ve tecrid etmektir. Yani, tâlibin istek ve irâdesinin, istek ve muratların tamamından kesilerek, malûm ve makulâtın tamamı basiret nazarından kalkarak yönünü her yüzden çevirip, Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri'nden başkasına bilinci kalmaması, demektir. Hoca Abdullah Ensârî (ö. 481/1089), tevhid Hakk'ı bir bilmek değil, Hakk için bir olmaktır, demiştir. O'nun bu sözü aynı zamanda Feridüddîn-i Attâr'ın Mantıku't-Tayr isimli eserinin son kısmında da geçmektedir. Eğer bu kitap bilinmezse bu sözü anlamakta zordur.

“Tevhîd mâ-sivâya ta'allukdan tahlîs ve tecrîd kılubdur. Hem taleb ü irâdetde ve hem 'ilm ü ma'rifetde. Ya'nî tâlibin taleb ve irâdetî kâffe-i matlûbât ve murâdâtın munkatî' olsun ve tamâm-ı ma'kulât ve ma'lûmât nazar-ı basîretinde tarîk-ı adem tutsun. Cümleden teveccühün yüzi dönüb Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretinden başkaya şu'urı kalmamasın. Hoca Abdullah Ensârî Hazretleri buyurdular ki: tevhîd öyle değil kianı vâhid bilesin. Tevhîd öyledir ki anın içün vahhîd olasın. Bu nutk nihâyât-ı makâmât-ı tuyûrdan bir remzdür. Eğer Mantık-ı Tayr'dan ma'lûmâtın olsa ihtimâl ki anlayasın ve illâ müşkildir (Kaşgarî: 9a/17-9b/18).

Aşağıda ki rubai bu manayı güzel bir şekilde ifade etmektedir:

Seyr ü sülûk sahibi sûfilerin örfünde tevhid,
Ondan başkasına teveccühten gönlü arındırmaktır,
Kuşların makamlarının nihayetinin sembolünü,
Sana söyledim, eğer anlarsan “Mantıku't-Tayr”ı (Kaşgarî: 9b/18).

5.2.10. Fakr

Fakr, Arapça, fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık gibi mânâları ifade eder. Varlıktan kurtulup, Allah'da fânî olmaktır (Cebecioğlu, 1997: 262). Fakr, tasavvufta, sâlikin hiçbir şeye mâlik ve sâhip olmadığı, her şeyin gerçek mâlik ve sâhibinin Allah olduğunun şuurunda olmasıdır. İnsan Allah'ın kulu olduğundan; insan da ona nisbet edilen diğer şeyler de hakikatte onun mevlâsı olan Allah'ındır (Uludağ, 2016: 131).

Fakr aynı zamanda çokluk ve sapmanın etkilerinden, alışkanlık ve arzuların hükümlerinden tam anlamıyla soyutlanmak demektir. Böylelikle kalp her türlü etkilerden, görünür ve görünmez bağlardan arındığı gibi 'başka' ve 'başkalık' hükümlerinden, hatta bu arınmayı görmeden ve bu görmeyi terkten de arınır. Çünkü fakr sözlükte çorak arazi anlamında ki “arz-ı fakra” kelimesinden türetilmiştir. Burası bitkinin veya başka bir şeyin yetişmediği yer demektir (Kaşânî, 2015: 437-442).

Fakir, mala ihtiyacı olan kişi demektir. Mutasavvıflara, fukarâ adı verilir. Zira onlar, mülklerden kendilerini boşaltmışlar, yani içlerinde mal-mülk sevgisi bırakmamışlardır. Fakrın hakikati, kulun Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır. Fakrın şekli, bütün sebeplerden uzaklaşmaktır. Fakirlerin en belirgin özelliği şudur, onlar yoklukta feryâd etmez, sızlanmaz, sükûnetlerini korurlar, ellerine birşey geçince de onu başkasına verirler, başkalarını kendi nefislerine tercih ederler (Cebecioğlu, 1997: 262).

Tasavvuf erbâbı fakrı ve fakirliği değerli ve şerefli bir hal olarak görmektedir. Sufilikte önemli ve değerli olan kişinin kendisini mutlak surette Hakk'a

muhtaç bilmesi, varlıklı ve yoksul olma hallerinin katında eşit olması, olunca şımarmaması, olmayınca üzülmemesi demek olan manevi fakr'dır (Uludağ, 2016: 131). Kuşeyrî'ye göre bunun temelinde Hz. Peygamber (sav)'in "Fakirler zenginlerden beşyüz sene önce cennete gideceklerdir. Bu seneden her biri yarım ahiret gününe denktir." (Tirmizi, Zühd, 37) hadis-i şerifi yatmaktadır (Kuşeyrî, 2013: 440).

Sufiler tarafından bir de fakr ile ilgili olarak fakr-ı tâm tabiri kullanılmaktadır. Şeyhlerden Ebû Abdullah Dûnî'ye göre, "fakr kemalini ancak Allah'ta bulur." Bu sebeple "fakirlik tamamlandığında, O Allah'tır" sözüyle kastedilen mana budur.²¹ Kendisi ve her şeyin Hakk'a muhtaç olduğunu tam öğrenen kişi, gören ve görülenin Hakk'a muhtaç olduğunu tam anlamıyla anladığında, hiçbir şeyin hüviyetinin olmadığını da keşf eder, sadece Allah'ın hüviyeti vardır.

İkinci bir yorum ise, kalp, bir sûrete veya varlığa ilişmekten arınıp, sapmaların etkisinden temizlendiğinde, temiz ve arınmış kalp, tam fakirliği ve bütün mahiyetlerden arınmışlığıyla en yetkin tecellinin tecelligâhı haline gelir. Bu durumda kalp, isim ve sıfatların bütünlüğünün birliğine sahip zât tecellisinin zuhûrunu kabul eder (Kaşânî, 2015: 437-442).

Kaşgarî, bu Tuhfe vakit ayrılıp dikkatlice tedkik edildiğinde, gereği ile amel edildiğinde ihâta-i Zât ve sıfatların sırrına erişilebileceğini söylemektedir. Böylelikle hiçbir şeyin müşahedesine Cenab-ı Hakk'ın müşahedesine mânî olmayacak, ayne'l-yakîn mertebesinden hakka'l-yakîn mertebesine vâsıl olunup, fakrlarını tamamlayıp 'fakirlik tamamlandığında O Allah'tır' sırrına mazhar olunacaktır.

"Erbâb-ı dâniş ve ehlibbe-i hayr-endiş bu tuhfe-i kalîli kesîr anlayalar ve bahr-i ırmakda belleyeler ve bi'l-farz ekser evkâtları bu tuhfenin mütâla'asına kemâ yenbeğî sarf olsa ve mefhum u me'anîsi hâtırlarında kararlaşsa ve müktezâsınca amel kılınsa yakındır ki bir mertebede feth vaki' olsa gerek ki sırr-ı ihâta-i zât ve nükte-i sereyân-ı sıfât cemî'-i merâtibde ke's-şemsi fi müntesifi'n- nehâri hüveydâ olûb hiçbir şeyin müşâhedesi anın müşâhedesine mânî' olmayûb ve hiçbir sıfâtın zuhûru mütâla'a-i sıfât-ı kemâlîne ğaflet virme-yûb matlûb-u hakîkîyi minessa-i şehâdetde züyûr sıfat-ı kemâlîyle muhallâ ve müzeyyen görûb rütbe-i 'ayne'l- yakîn bel hakka'l- yakîne terakkî îdûb 'alâ tefâvüt deracâtî'l- isti'dâd mâ raeytü şeyen illâ raeytullâhe bihi ev me'ahü ev fihi. Bel mâ raeytü şey'en illâ raeytullâh deyûb fakrları tamâm olûb el-fakru izâ temme hüvallâhu²² sırrına mazhâr olûb basîret sahibî olalar" (Kaşgarî: 3b/6).

Aşağıda ki rubaî fakr-ı tammı çok güzel anlatmaktadır:

Huyu fena ve yaşantısı fakirlik olanın,
Ne keşf ü yakîni, ne marifeti, ne dini vardır.
Gitti o her zaman Allah kaldı (sadece), Allah
"Fakirlik bittiğinde o Allah'tır" işte budur (Kaşgarî: 8b/16).

5.2.11.Zuhûr

Zuhûr, sözlükte ortaya çıkma, gözükme, açığa çıkma, meydana gelme anlamında bir kelimedir (Uludağ, 2016: 396). Zuhûr yaratılmış Hak, butûn ise yaratılmamış Hak demektir. Hak zuhur ederse halk, Halk bâtın olursa Hak'tır. Bâtın iken sadece Hak vardır, yaratılmış, zuhûr etmiş bir âlem yoktur. Zuhurdan sonra zuhûr eden halk değil hak'tır. Hak âyân-ı sâbitenin hükümleriyle zuhur etmektedir (Kaşânî, 2015: 358).

²¹ Bkz. Molla Câmî, Nefehâtü'l- üns, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yay. İstanbul, 1995, s.411.

²² "الفقر اذا تم هو الله" "Fakirlik tamamlandığında O Allah'tır."

Zuhur, tecellî kelimesi ile çok yakın irtibatlıdır. Tecellî bazen zuhûr olarak tanımlanmıştır.

Hakk'ın Zâtı kendisinden başkasına zuhûr etmez. Âyân-ı sâbitenin zuhûr etmesi imkânsızdır. Bu nedenle zuhûr eden şeyin Hakk'ın yarattığı şeyler olması gerekir. Bu da Hakk'ın bildiği şeylerin hakikatlerinde (âyân-ı sâbite) tecellisinden ibarettir. Zatları itibarıyla zuhûru imkânsız olan Hakk ve âyân-ı sâbite halk, siva, gayr denilen aynalarda tecelli ile zuhur etmektedir. Zuhûr eden şey, Hakk'ın ve mümkününün ne aynı ne de gayrıdır. Görünen görünmeyen aynıdır (Kaşânî, 2015: 355-356).

Mazhar'ın çoğulu mezâhir, Allah'ın isim ve sıfatlarının zuhur ve tecellî mahalli demektir. Şeyin mazharı onun sûretidir. İnsan ise ilâhî vasıfların en mükemmel mazharıdır (Uludağ, 2016: 237).

Tevhid, gönü birmek mâsivadan yüz çevirmektir. İnsaoğlu hevâ ve hevesine uyarsa mâsiva ile meşgul olmaması zorlaşacaktır. Ancak Hakk'ın lütuf cezbelere sâlikte zuhûr edip, bâtınında hissettikleri cismânî lezzet ve ruhanî rahatlıklara galip gelirse, müşahedenin lezzetine varır zihni mâsivanın telaşesinden kurtulur, havassü'l-havas kullardan olur.

“Mâdemki âdemî hevâ vü heves dâmene mübtelâdır bu nisbet-i şerîfin anda devâmı sa‘b ve müşkildir. Ama çûn âsâr-ı cezebât-ı ilâhî anın kalbinde zuhûr kılsa ve meşğale-i mahsûsât ve ma‘kulât bâtınından nüfûr eylese bir lezzet bulur ki, lezzât-ı cismânî ve râhât-ı rûhânî bi'l- külliyye ol lezzete mağlûb ve ol lezzet cümlesine gâlib olur. Bu halde külfet-i mücâhede aradan kalkar ve lezzet-i müşâhede cinânına erişür. Râhatı artar müzâhmet-i ağıyardan halâs ve ‘abd-i hâssu’l- hâs olur” (Kaşgarî: 18-19).

Zât' zât olması cihetiyle bütün isim ve sıfatlardan, nisbet ve izafetlerden uzaktır. Zât'ın bunlarla ilk vasıflanması ise kendisine tecellisiyle zuhûr âleminde olmuştur. Böylece, ilim, nur, vücûd ve şuhûd nisbetleri meydana gelmiştir. Bu nisbetlerden biri olan nûr nisbeti, zuhûru gerekli kılmıştır. Böylece Zâhir ismi taayyün etmiştir.

“Zât min haysü hiye cümle esmâ ve sıfâtdan muarrâ ve cemî-‘i niseb ve izâfâtdan müberrâdır. Ol tecellî ki kendisi kendisine kıldı, niseb-i ‘ilm ve nûr ve vücûd ve şuhûd mütehakkık oldılar. Nisbet-i ‘ilm, müktazây-ı ‘âlimiyyet ve mâ‘lûmiyyet ve nûr, zâhiriyyet ve mazhariyyet ve vücûd ve şuhûd müstetbi‘-i vâcidiyyet ve mevcûdiyyet ve şâhidiyyet ve meşhûdiyyet oldı. Kezâlik zuhûr ki nuriyyetin lâzımîd butûna mesbûkdur ve butûnun zuhûra nisbetle tekaddüm-i zâtî ve evveliyyetî vardır. Pes ism-i evvel ve âhir ve ism-i zâhir ve bâtın müteayyen oldular” (Kaşgarî: 12b/24).

Zâtın ikinci ve üçüncü tecellileriyle nisbet ve itibarlar Allah'ın dilediği kadar katlanarak artmaktadır. Nisbet ve itibarlar ne kadar katlanırsa zuhûru ve hafâsı da artarak katlanmaktadır. Zât'ın zuhûru mazharlar ve taayyünler itibarıyla.

“Hâkezâ tecelli-i sâni ve sâlisde ilâ mâ şâellâhü niseb ve izâfât muzâ‘af oluyor ve her ne kadar ki ve esmâ-i niseb mütezâ‘af oluyor anın zuhûrî belki hafâsı ziyâde oluyor. Fesübhâne men ihtecbe bi mezâhiri nurihî ve zahera biesbâli sûtûrihi ve anın hafâsı sarâfet ve itlâk-ı zât i‘tibâriyledir ve zuhûrî mezâhir ve ta‘ayyünât cihetiyle” (Kaşgarî: 12b/24-13a/25).

Zuhûr, Zât'ın bütün sıfat ve itibarlarla vasıflanması açısından vâhidiyyet mertebesine âittir. Zâhir-i Vücûd'un bunlarla zuhûr etmesi, varlığın taaddüdünü gerektirmez.

“Böyle eger cemî‘i sıfât ve i‘tibârâtdan hattâ kâbiliyyet-i tecerrüdden tecerrüdü i‘tibâr olursa ahadiyyet diyorlar ve anıncûndür butûn ve evveliyyet ve ezeliyyet ve eger cemî-‘i sıfât ve i‘tibârâta ittisâfi mülâhaza olursa vâhidiyyet diyorlar ve anıncûndür zuhûr ve âhiriyyet ve ebediyet ve bu mertebe-i vâhidiyyetin i‘tibârâtının ba‘zısı bu kabildendir ki zâtın ol i‘tibârâta ittisâfi mertebe –i cem‘ ‘itibâriyledir. Ve bu ba‘zın

vücûd ve tahakkuku eger vücûd-ı hakâyık-ı kevnîyeye meşrûd olsa misl-i hâlikîyyet ve râzıkîyyet gibi isimlerdir ve eğer meşrûd olmasa misl-i hayât ve 'ilm ve irâde gibi isimlerdir ve bu iki kısma esmâ ve sıfât –ı ilâhiye ve rubûbiyyet denilir ve zâtın bunlara suver-i ma'lûmiyyetin hakâyık –ı ilâhiyedirler ve zâhir-i vücûdun bunlara telebbüsü ta'addüd-i vücûdu mûcib değildir" (Kaşgarî: 13b/26-14a/27).

Mertebe-i vâhidîyyetin bazı itibarları vardır ki Zât'ın onlarla muttasıf olması kevnî mertebeler itibariyledir. Bu itibarlarla taayyün etmiş olan Zât'ın malûmluğunun sûreti ise kevnî hakikatlerdir. Zâhir-i vücûd'un bunların hüküm ve eserleriyle zuhûr etmesi varlığın taaddüdünü gerektirir.

"Ve ba'zı i'tibârat-ı mezkûre bu kabîldendir ki zâtın anlara ittisâfî merâtib-i kevnîyeye i'tibâriyledir. Misl-i füsûl ve havâs ve ta'ayyünât gibi ki a'yân-ı hâricîyyeyi birbirlerinden imtiyâz virirler ve bu i'tibârlara zât-ı mütelebisenin suver-i ma'lûmiyyetine hakâyık-ı kevnîyedirler ve zâhir-i vücûdunu anlara ahkâm ve asârına telebbüsü mûcib-i taaddüd-i vücûddur" (Kaşgarî: 14a/27).

Hazret-i Zât, ruhlar âleminde, misâl âleminde, his ve şehadet âleminde, dünyâda ve âhirette ezelfî ve ebedî olarak bütün hakikatlerde tecellî eder. Bundan maksat, isimlerin kemâlinin tahakkuk ve zuhûr etmesidir. Bu iki çeşit kemâl ile olur. Birincisi, kemâl-i celâ olup Zâtın bu isimler ve sıfatlar itibariyle zuhûr etmesidir. İkincisi, kemâl-i isticlâ olup Zât'ın bu itibarlar ile kendisine olan şuhûdudur. Bu zuhur ve şuhûd, mücmelin mufassalda zuhûru ve şuhûdu gibi ıyânî zuhur ve şuhûdun aynıdır. Bu durum Zâtî kemâlin tersidir. Çünkü Zâtî kemâl, Zât'ın Zât'ta kendisi için zuhûrudur, başkasına itibar yoktur. Bu zuhûra gaybî-i ilmî zuhûr denir. Bu zuhûr, mufassal olanın mücmel olanda zuhûru gibi ilmî ve gaybîdir.

"Misl-i sâir-i mevcûdât ve hazret-i zât-ı bîçûn ahadiyet-i cem'î şuyûn-i ilâhiyye ve kevnîyesiyle ezelen ve ebeden cem'î-i hakâyık-ı mezkûradaki tefâsîl-i mertebe-i vâhidîyyetdirler. Sârî ve mütecellâdır. Hem 'âlem-i ervâh ve misâlde ve hem 'âlem-i hiss ve şehâdette ve hem dünyâ ve ahirette ve bu cümleden matlûb kemâl-i esmâiyyenin tahakkuk ve zuhûrudur ki kemâl-i celâ ve isticlâdan 'ibâretidir. Kemâl-i celâ ya'nî müşâhedede i'tibârat hasebiyle zuhûrundan kinâyetdir ve kemâl-i isticlâ ya'nî i'tibârat-ı mezkûre hasebiyle kendi kendini şuhûdundan 'ibâretidir ve bi-zuhûr ve şuhûd, zuhûr ve şuhûd-ı 'ayâniyyenin 'aynıdır. Mücmelin mufassalda zuhûr ve şuhûdu gibi. Ve kemâl-i zâtının zuhûrunu hilâfidür. Zîraki zuhûr-ı kemâl-i zâtî zuhur-ı zâtdır. Kendine kendi nefsinde kendi için ve i'tibâr-ı gayriyyet burada kat'an yokdur. Ve bi-zuhûrihi zuhûr-ı gaybiyy-i 'ilmîdirler. Mufassalın mücmelde zuhûru gibi ..." (Kaşgarî: 14b/28-15a/29).

Âlem Hakk'ın zâhiri, Hak ise âlemin bâtınıdır. Âlem zuhûra gelmeden evvel Hakk'ın aynıydı, zuhûra gelince Hak âlemin aynı oldu.

"Pes 'âlem Hakk'ın zâhidir ve Hakk bâtın-ı 'âlem. 'Âlem zuhûrdan mukaddem 'ayn-ı Hakk idi ve Hakk zuhûrdan sonra 'ayn-ı 'âlem oldu. Belki fi'l- hakîka bir hakîkattir ki zuhûr ve butûn ve evveliyet ve âhîriyet anın niseb ve i'tibâratındandır." (Kaşgarî: 23b/46).

Zâhir mazhardan başka bir şeydir. Zâhir, mazharlarda görünen şeydir. Gölge ve sûretten ibarettir. Yani zât ve hakikat değildir. Fakat Mutlak Varlık nerede zâhir olmuşsa, mazharların aynıdır ve her mazharda kendi zâtıyla zâhir olur. İnsanın mutlak hakikatinde bunu görürüz.

"Her vakit ki bir şey bir şeyde gözüdür. Zâhir başka ve mazhar başkadır ve yine her mazhardan gözükmüş şey sûret ve şibhdır. Zât ve hakikat değildir. Çenançi ecsâm-ı musaykalede meşhûrdur ille'l- hakâyık-ı'l- mutlaka hemçûn vücûd-ı Hakk ve varlık-ı mutlak ki her yerde zâhidir. 'Ayn-ı mezâhidir ve her bir mezâhirden zâtıyla zâhidir.

Sûret ve şibh ile değildir. Zîrâki itlâk cihetinden zâhir ve takyîd sebebinden mazhardır. Kemâ nüshâhidü fi'l- hakîkati'l- mutlakati'l- insâniyyeti" (Kaşgarî: 29a/57-29b/58).

Mazharlarda meydana gelmiş gibi gözükten her fiil ve kudret aslında onlarda zâhir olan Hak'tan meydana gelir. Yani fiil ve kudretin kula nisbet edilmesi, Hakk'ın onun sûretinde zuhûr ettiği içindir. İbn Arabî'ye göre ayn için bir fiil yoktur, fiil onun Rabbine aittir, ayn kendisine fiil izafe edilmesinden memnundur. Böyle düşünmeyenlere, Sâffat sûresinin 66. âyeti olan "sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı" en büyük delildir.

"Her fi'l ve kudret ki zâhiren mezâhirden sâdır görünüyor. Fi'l- hakîkati mezâhirden zâhir olan Hakk'dan sâdır ve mezâhirden değildir. Hazret-i şeyh raziyallâhi anhü hikmeti aliyye-i fusûsda buyururlarki: Lâ fi'le li'l-'ayni belî' fi'lü lirabbihâ fihâ feetmeneti'l- 'aynü en yüzâfe ileyhâ fi'lün. Bes nisbet-i kudret ve fi'l-i bende içün anın sûretinde zuhûr-ı hakk sebebiyledir. Ammâ kendi nefsi cihetinden değildir. Eger bu kelimât-ı keşfiye kana'at kılmazsan vallâhü halekaküm vemâ ta'melün âyet-i şerîfesini kırâyet eyle ve vücûd ve kudret ve fi'lin Hakkdan bilûb ferâgat eyle" (Kaşgarî: 30a/59-30b/60).

Allah Teâlâ'nın iki tür tecellisi vardır. Hakk'ın kendisine ilim mertebesinde âyânın sûretleri, kabiliyet ve istidatları ile olan ezeli zuhûru ile tecellî demek olan feyz-i akdes bunlardan ilkidir. İkincisi, feyz-i mukaddes diye isimlendirilen şuhûdî ve vücûdî tecellîdir. Bu tecellî, Hakk'ın varlığının âyanın hükümleri ve eserlerinin gerektirdiği şekilde zuhûr etmesinden ibarettir. Bütün kemâllere mazhardır.

"Hazret-i Hakk celle zikrühü içün iki tecellî vardır. Biri tecellî-i 'ilm-i gaybî ki suver-i a'yân ve kabiliyyât ve isti'dâdât üzere kendüsüne zuhûr-ı ezelisinden 'ibâretidir. Sûfiye-i kirâm kaddesallâhü te'âlâ esrârahüm bu tecellîden feyz-i akdes ta'bîr buyurmuşlar ve biri tecelli-i şehâdî-i vücûdîdir ki feyz-i mukaddes ile tâbi' itmişler ve bu tecellî zuhur-ı vücûd-ı Hakk'dan 'ibâretidir. Lâkin a'yânın ahkâm ve asâriyle insibâğ cihetiyle ve tecellî-i sâni tecellî-i evvele mürettebdir ve kemâlâtî ki tecelli-i evvel ile kabiliyyât ve isti'dâdât-ı a'yanda ta'biye olmuş tecellî-i sâni zer'asıyla zuhûra gelir. Ya'nî tecelli-i sâni ol kamâlât içün mazhardır" (Kaşgarî: 34b/68-35a/69).

5.2.12. Tecellî

Tecellî, sözlükte, âşîkar olmak, açığa çıkmak, görünmek, zuhur etmek anlamlarına gelmektedir. Sufilere göre tecellî, kalbe açılan gayb nurlarıdır (Arabî, 2015: 47-62). Tecellîde daima bir gaybden görünürlüğe, bilinirliğe geçiş vardır. Her İlahî ismin, tecelli ettiği yere ve yöne göre türlü türlü şekilleri vardır. Tecellî sâlike cezbe bâzen de sükûn verir. İçinden tecellilerin zâhir olduğu gaybler yedidir: Gayb-ı Hak, gayb-ı hafa, gayb-ı sır, gayb-ı ruh, gayb-ı kalp, gayb-ı nefis, gayb-ı latâif-i bedeniye (Uludağ, 2016: 346).

Kalbe açılan gayb nurları olması cihetiyle tecellî çeşitli şekillerde gerçekleşir. Bir kısmı, maddelerden, soyut mârifet ve sırlardan ibaret olan anlamların nurlarıdır. Bir kısmı nurların nurları ile ilgilidir. Bir kısmı ruhların nurlarıyla ilgilidir ki, söz konusu ruhlar meleklerdir. Bir kısmı rüzgârların nurlarıyla, bir kısmı doğanın nurlarıyla, isimlerin nurlarıyla, türeyenlerin, anaların, illetlerin, sebeplerin nurlarıyla ilgilidir.

Bu türlerden herhangi bir nur, sağlam bir göze ulaşırsa, o göz nur ile nurun üzerinde yayıldığı her şeyi keşfeder. Anlamların sahiplerini buldukları hal üzere görür. Anlamların lafız ve kelimeler ile irtibatını görür. Bunlar zan olmaksızın hakikatlerin bulunduğu halin bilgisini verir. Nurların bazısıyla koşarız, bazısı bizimle koşar. Sağımızda, solumuzda, üzerimizde, altımızda nurlar vardır. Bir kısmı da bizim

derimizde bizim meydana getirdiğimiz nurlardır. Bazı nurları da kendimiz nur haline gelmeden bilemeyiz. Nurların nurları tecellilerdir. Bunlar zâtî nurlardır ve yayıldıklarında mümkünlerin varlıkları ortaya çıkar. Mümkünler bizim ile onların arasında ki perdedir (Arabî, 2015: 47-62).

Tecellî, beşerî ve nefsanî arzu ve hazların ortadan kalkıp Hakk'ın tecellilerinin görülmesi hâli, kulun kusur ve ayıbını görmesi durumudur. Tecellînin zıddı ise setr hâli olarak ifade edilir. Setr, örtü, perde, hicap, kulun ayıbını ve kusurunu görmemesi hali demektir. Havas devamlı tecellî halini temâşa halindeyken, avâm setr perdesi içindedirler (Kuşeyrî, 2012: 168).

İlk tecellî, Zât'ın kendisiyle kendi zâtı üzerine tecellî eylemesidir. Böylelikle önce nisbetler, nisbetlerin gereği olarak İlâhî isimler taayyün etmiştir. Aynı şekilde ikinci ve üçüncü tecellî ile nisbet ve itibarlar katlanarak artmaktadır.

“Ol tecellî ki kendisi kendisine kıldı, niseb-i ‘ilm ve nûr ve vücûd ve şuhûd mütehakkık oldular. Nisbet-i ‘ilm, muktazây-ı ‘âlimiyyet ve mâ‘lûmiyyet ve nûr, zâhiriyyet ve mazhariyyet ve vücûd ve şuhûd müstetbi‘-i vâcidiyyet ve mevcûdiyyet ve şâhidiyyet ve meşhûdiyyet oldu. Kezâlik zuhûr ki nuriyyetin lâzımîd butûna mesbûkdur ve butûnun zuhûra nisbetle tekaddüm-i zâtî ve evveliyyetî vardır. Pes ism-i evvel ve âhir ve ism-i zâhir ve bâtin müteayyen oldular. Hâkezâ tecelli-i sâni ve sâlisde ilâ mâ şâellâhü niseb ve izâfât muzâ‘af oluyor ve her ne kadar ki ve esmâ-i niseb mütezâ‘af oluyor” (Kaşgarî: 12b/24).

Âyan-ı sâbite, Zât'ın kendi şe'nlerine bürünmek vasıtasıyla tecellî etmesinden meydana gelmektedir.

“El-a‘yânü’s-sâbitetü’l-hâsıla bitecellihi nefsehu mütelebbsen bi-şuyûnihî ve bu mümeyyizâtlar hâh fusûl ve havâs olsunlar ve hâh ta‘ayyünât ve teşahhusât cümlesi şuyûn-ı ilâhiyedir” (Kaşgarî: 16b/32).

Varlık mertebelerinden altıncısı kevnî mertebenin tafsili olan âlem mertebesidir. Zât'ın kendine hakikatlerin sûretleri ve mümkün âyan ile tecellisidir.

“Ve mertebe-i sâdisde tafsîl-i mertebe-i kevnîyedir ki mertebe-i ‘âlemdir. Bu iki mertebenin ‘urûzı zâhir-i ‘ilm i‘tibâriyledir ki imkân anın levâzımındandır ve ol ise hakâyık ve a‘yân-ı mümkünât suverinde kendisi kendisine tecellisinden ‘ibâretidir” (Kaşgarî: 22a/43).

Keşf ve şuhûd ashabına göre, Hakk, her nefeste farklı bir tecellî ile mütecellî olmaktadır. O'nun tecellisinde aslâ tekrar yoktur. Tek bir ânda tek bir taayyün ve tek bir şe'n ile tecellî etmez. Her nefeste başka bir taayyün ile zâhir olur, her ân başka bir şe'n ile tecellî etmektedir. Bunun delili ise Rahmân sûresi 50. Ayettir: “O, her an yeni bir tasarruftadır.”

“Ve ammâ erbâb-ı şuhûd ‘indinde mu‘âyyendir ki Hazret-i Hakk ve vücûd-u mutlak her ânda tecelli-i âher ile mütecellîdir ve tecellisinde aslâ ve kat‘â tekrâr yoktur. Ya‘nî iki anda bir ta‘ayyün ve bir şe'n ile mütecellî olmuyor, belki her nefeste ta‘ayyün-i âher ile zâhir ve şe'n-i diğeri ile mütecellîdir. Eger bu ma‘nâ-i mezbûr içün burhân ister isen kavluhû te‘âlâ külle yevmin hüve fî şe‘nmürâca‘ât ile bu ma‘nâyı sana güzelce ifade eylesin” (Kaşgarî: 25b/50).

Allah Teâlâ'nın kahrî ve lütfî isimler olarak ifade edilen birbirine zıt isimleri vardır. Bu isimler asla âtıl kalmaz, dâima bir şe'n üzeredirler. Varlığa hazır hale gelen bir hakikat, Rahmânî rahmet vesilesiyle var olur. Zâhir-i vücûd o hakikatin hüküm ve eserlerine bürünerek taayyün eder, o taayyün sebebiyle mütecellî olur.

“Bu ma‘nânın sırrı budur ki Hakk sübhânehû ve te‘âlânın esmâ-i mütekâbilesi vardır. Ba‘zı lutfiyye ve ba‘zı kahriyye ve cümlesi kendi işinde ‘âmildir ve hiç birine ta‘tîl câiz değildir. Pes hakâyık-ı imkâniyeden bir hakikat husûl-i serâit ve irtifâ‘-ı

mevâni' vâsıtasıyla müste'id-i vücûd olsa rahmet-i rahmâniyye anı def'aten bulur ve anın isti'dâdına göre ifâza-i vücûd eyler ve zâhir-i vücûd ol hakîkatin ahkâm ve asârına telebüsü ve vasıtasıyla ta'ayyün-i hâs ile müte'ayyen olur ve ol ta'ayyün hasebiyle mütecellî ve zâhir olur" (Kaşgarî: 25b/50-26a/51).

Bu tecellîden sonra, ahadiyyetin kahrından dolayı o taayyünden soyunur, bir öncekine benzer başka bir taayyünle müteayyin olur. İkinci anda kahr-ı ahadiyyet o taayyünü yok eder, rahmet-i Rahmânî başka bir taayyünle hâsıl olur ve bu sürekli böyle devâm eder. Yânî, iki ânda tek bir taayyün üzere tecellî vâkî olmaz, her ân bir âlem yokluğa giderken, ona benzeyen başka bir âlem vücûda gelir. Hicâb halinde olan kişi, sürekli peşpeşe bu hallerin devam etmesinden dolayı âlemin hep aynı minvâl üzere, devam eden zamanlarda aynı halde olduğunu zanneder.

"Ve ol anda kahr-i ahadiyyet ki mükteza-i izmihlâl ta'ayyünat ve asâr-ı kesret-i suveridir. Def'aten ta'ayyün-i mezkûrdan ol müte'ayyenî insilâh virir ve ol anda rahmet-i rahmâniyye ta'ayyün-i âherle ki ta'ayyün-i sâbika mûmâsildir müte'ayyin kılır ve kahr-i ahadiyyet ol anda anın ta'ayyünün muzmahil ider hâkezâ ilâ mâşâellâhü. Pes iki anda bir ta'ayyün üzere tecellî vâkî' olmaz. Her ânda bir 'âlem ademe gider ve anın misli vücûda gelür. Ammâ mahcûb te'âkub-i emsâl ve tenâsüb-i ahvâl sebebiyle zann ider ki 'âlemin vücûdî bir minvâl üzere ve ezmine-i mütevâliyede bir hâl üzeredir" (Kaşgarî: 26a/51-26b/52).

Hazret-i Hakk'ın iki çeşit tecellîsi vardır: Birincisi; Sufilerin feyz-i akdes dediği tecellî-i ilm-i gaybîdir. Bu tecellî Hakk'ın kendine ilim mertebesinde, âyanın sûretleri, kâbiliyetleri ve istidâtları ile olan ezelfî zuhûrudur. İkincisi, tecelli-i şehâdi-i vücûdîdir. Sufiler bu tecellîyi feyz-i mukaddes olarak isimlendirir. Bu tecellî, Hakk'ın varlığının âyanın hükümleri ve eserlerinin gerektirdiği şekilde zuhûr etmesinden ibârettir. Bu ikinci tecellî birinci tecellîden meydâna gelir ve ilk tecellî ile ayınların kâbiliyetlerinde içkin olan kemâlleri izhar eder.

"Hazret-i Hakk celle zikrühü içün iki tecellî vardır. Biri tecellî-i 'ilm-i gaybî ki suver-i a'yân ve kâbiliyyât ve isti'dâdât üzere kendüsine zuhûr-ı ezelisinden 'ibâretidir. Sûfiye-i kirâm kaddesallâhü te'âlâ esrârahüm bu tecellîden feyz-i akdes ta'bîr buyurmuşlar ve biri tecelli-i şehâdi-i vücûdîdir ki feyz-i mukaddes ile tâbi' itmişler ve bu tecellî zuhur-ı vücûd-ı Hakk'dan 'ibâretidir. Lâkin a'yânın ahkâm ve asârıyla insibâğ cihetiyle ve tecellî-i sâni tecellî-i evvele mürettebdir ve kemâlâtî ki tecelli-i evvel ile kâbiliyyât ve isti'dâdât-ı a'yanda ta'biye olmuş tecellî-i sâni zerî'asıyla zuhûra gelür. Ya'nî tecelli-i sâni ol kamâlât içün mazhardır" (Kaşgarî: 34b/68- 35a/69).

Vücûda tâbi olan kemâllerin Vücûd-ı Hakk'a izafesi, bu iki tecellî itibâriyledir. Fakat, Vücûd'un Hakk'a ve Vücûd'a tâbi olanların âyana izâfe edilmesi ikinci tecellî itibâriyledir. İkinci tecellî sebebiyle müretteb olmak sadece âyana vücûd izâfesi ile olur. Kemâllerin izhârı ilk tecellî gereğince âyanlarda içkindir.

"Pes izâfe-i vücûd kemâlât-ı tâbi'a vücûd-ı Hakk içün mecmû'-ı tecellîyyen i'tibâriyladır ve izâfe-i vücûd-ı Hakk içün ve tevâbi'-i vücûd-ı a'yân içün tecelli-i sâni cihetiyledir. Zîrâki a'yân üzere tecelli-i sâni sebebiyle müretteb olmuyor. İllâ izâfe-i vücûd ve izhâr-ı kamâlâtiyye ki tecelli-i evvel muktezâsınca anlarda mûnderic idiler" (Kaşgarî: 35b/70).

5.2.13.Havâtır

Havâtır, hatır kelimesinin çoğuludur. Hatıra gelenler, hatırlananlar manasına gelir. Kalbe gelen hitaba havâtır adı verilir (Cebecioğlu, 1997: 334). Havâtır, insanın içine gelen hitap, iç âlemde duyulan ses, alınan mesaj demektir (Uludağ, 2016: 160).

Kalbe ve içe gelip yerleşmeyen hitaptır. Vâridâtın bir türüdür. Bunlarda kulun çabası yoktur. Yerleşik hale geldiklerinde hatır değil iç konuşması denir (Arabî, 2015: 346).

Havâtır, kalbe yerleşmeden, getirdiklerini ulaştırırlar. Allah onunla kalp arasında şeriatları yaratırken beş yol varetmiştir. Bu yollardan düşünceler kalbe yürür. Birinci yol, farz ve vâcip, ikinci yol mendûb, üçüncüsü haram, dördüncüsü kerâhet, beşinci yol mübahlık olarak isimlendirilir (Arabî, 2015: 346-347).

Hitap olarak gelen havâtır dört çeşittir:

1. Hâtır-ı Rahmânî: Sâlikin kalbinde, cemâl-i vahdetin tecellisi ile, tam bir sükûnet halinin meydana gelmesine denir. Doğru düşünce olarak isimlendirilir. Aynı zamanda muhabbetullahı ifâde eder.
2. Hâtır-ı Melekî: Ahiret sevgisi ve ruhanî kuvvetlerin gelmesiyle, tâata yönelmenin ortaya çıkması yerinde kullanılan bir tâbirdir. İlham olarak isimlendirilir.
3. Hâtır-ı Nefsânî: Nefis ve dünya sevgisinin, ruhanî kuvvetlere üstün gelmesine denir. Hâcis olarak isimlendirilir.
4. Hâtır-ı Şeytanî: Nefse sevgi beslemek yüzünden, kötülük işlemek arzusu yerinde kullanılan bir tabirdir. Vesvese olarak isimlendirilir. Şehvet ve mâsiyet demektir (Cebecioglu, 1997: 332; Kaşânî 2015: 229).

Haktan ve melekten gelen sesler, dinin zâhirî hükümlerine uygun olur, Şeytan'dan gelen ses günaha, neftsen gelen ses süfli arzulara davet eder. Yediği haram olan kimse ilham ile vesvese arasındaki farkı göremez. Haram ve helâle dikkat etmeyen sûfiler, gelen hâtırın Şeytanî mi, Rahmanî mi olduğunu ayırt edemez. Hâtırlar şeriat mizanıyla ayırt edilir. Şeriat ilminin doğruluğuna tanıklık etmediği her düşünce geçersizdir. Şeytan kaynaklı olanı, insanlar arasında şöhret ve değer elde etmek için yetkinlik görüntüsü vermek niyetiyle iyi amellere ve ibadete çağıran düşüncedir (Kaşânî, 2015: 229). Kuşeyrî, müşâhedesindeki sadâkati sayesinde nefsinin hevâcisi sükûna kavuşan kimse, cehd ve gayretinin tesiri sayesinde kalbinin hikmet diliyle konuştuğunu duyar. Nefs doğruyu, kalp ise yalanı söylemez, demektedir (Kuşeyrî, 2012: 177).

İbn Arabî'ye göre ilk düşünce yalan söylemez, ancak ilk düşüncenin suretinde olan düşünceler ise tasavvur gücüne ve suretin parçalarını korumaya göre bazen doğru bazen de yanlış olur. Aynı şey ilk bakış, ilk hareket ve ilk duyuş için de geçerlidir. Yani her ilk ilahîdir ve doğrudur. Yanılırsa ilk değildir. O, ancak ikinci mertebede var olan suretin hükmüdür (Arabî, 2015: 346-354). Havâtırın varlıkta süreklilikleri yoktur. Nasıl ki harf, dil söyledikten sonra yok olur, anlayanın zihninde onun sûretinin bir örneği kalırsa, havâtır da böyledir, bâkî değildir (Arabî, 2015: 347).

Nisbet-i şerîfin her dem olması ve kuvvetlendirilmesi gereklidir. Bu seyr-i sülûkte en önemli maksattır. Ancak bu zihne gelen havâtır ve evhâmın izale edilmesinde büyük bir gayret ve ciddiyet olmazsa olmaz. Düşünceler ne kadar engellenir ve vesveseler ne kadar gizlenirse, bu nisbet de o kadar güçlü olur. Bunun için öyle bir gayret göstermeli ki dağınık havâtır, çadırlarını gönül sahasından başka yere kursunlar. Böylelikle Hakk'ın zuhûr nuru bâtına ayna olsun, seni senden alsın, ağyârın kargaşasından kurtarsın. Ne kendine şuurun kalsın, ne de şuursuzluğuna vukûfun olsun.

“Kezâlik keyfiyet nisbet-i şerîfin izdiyâdı mülâhaza-i suver-i imkândır. Teberri ve melâbis-i ekvândan te'arrî eyle; elzem ve hem metâlibdendir. Ve bu ma'nâ nefy-i havâtır ve evhâm için cehd-i beliğ, vecd-i tamâm eylemeksizin müyesser olmaz. Ve her kadarki havâtır müntefî olur vesâvis muhtefî bulur ve nisbet-i şerîf kuvvet alır. Pes sa'y ve kûşûş itmeli. Öyle kûşûş ki havâtır-ı müteferrika haymesini sâhat-ı sîneden dışarı kursun ve Hakk Sübhânehu'nun nûrî zuhur-ı vücûd-u bâtına mün'akis olsun ve senin

senliğin sen ile vedâ' buyursun. Ya'nî seni senden alsûn ve müzâhamet-i ağıyardan kurtarsûn. Ne şuurun kendine kalsun ve ne adem-i şuurunu ki vukûfun olsun belki bâkî kalmasun. İllallâhü'l-vahidü'l-kahhâr ve bu mertebeye işâretidir" (Kaşgarî: 8a/15-8b/16).

5.2.14.İlm

İlim, bilgi, bilmek demektir. Bir ayn için aynın ortaya çıkmasıdır, yâni bir hakikat adına bir hakîkatin zuhûr etmesidir. Bu durumda ortaya çıkan şeyin neticesi, zuhûr ettiği yönden, zuhûr ettiği kimsede gerçekleşir (Kaşânî, 2015: 398).

Sûfiler, ilim yerine mârifet lafzını da kullanırlar. Çoğunlukla, kalp ve keşf ile elde ettikleri bilgilere mârifet, akıl ve istidlâl ile elde ettikleri bilgilere ilim derler. Kuşeyrî'ye göre; ulemâ dilinde mârifet, ilim manasına gelir, her ilim bir mârifettir, her mârifet de bir ilimdir, Allah hakkında âlim olan herkes ârifdir, her ârif de âlimdir (Kuşeyrî, 2012: 398). Ancak, marifetin sırâ ait olduğunu söyleyenler de vardır. Onlara göre ilim ile ma'rifet bir imiş gibi gözükmesine rağmen aralarında ince bir fark vardır ki, ilmin zıddı cehil iken, ma'rifetin zıddı inkârdır. İlim kesbî iken, ma'rifet vehbîdir (Cebecioğlu, 1997: 487).

Sufilere göre ilim, ikidir: Birincisi; kesbî ilim denilen, kazanmakla elde edilen ilimdir. Bu tahsil etmekle ve telkin ile elde edilir, ikincisi de, vehbî ilimdir. Allah bunu kulunun kalbine atar. Buna mârifet denir. Kesbî ilim ile, akıl yolu ile helal, haram, iyiliği emir, kötülüğü nehy gibi hususların arasını ayırmak esas alınır. Vehbî ilme ledünnî ilim de denir. Vahy olursa nebilere mahsus olur, şayet ilham olursa hem enbiyâ hem de evliyâyâ mahsûs olur. Bu ilim, Kur'an-ı Kerim'de birçok âyetle dile getirilmiştir. Bu âyetlerden bazıları şunlardır: "*Onlara biz öğretiriz*" (Tevbe,9/101); "*Onu ancak âlimler anlarlar*" (Ankebut,29/43), "*Allah Âdem'e isimleri öğretti*" (Bakara,2/31). Yine Hz. Yusuf (as)'un şu ifadesi de bu ilme delâlet eder: "*Bana Rabbim öğretti*" (Yusuf,12/37)²³ (Cebecioğlu, 1997: 393).

Sufiler göre ilme'l-yakîn burhan ve delille elde edilen bilgidir, akıl sahibi olanlara mahsustur (Kuşeyrî, 2012: 179). Keşf hâlinde hakikat nurunun tecellî etmesi ilme'l-yakîndir. İlme'l-yakin, bilgiye ve delile dayanan kesin bilgidir (Uludağ, 2016: 184).

Tevhîd, gönlü birmektir. Yani gönlü hem talep ve istekte hem de ilim ve mârifette Hakk'ın gayrisından arındırmaktır. Sâlikin talep ve iradesinin bütün istek ve arzularından kesilmesi, her şeyin gözünden düşmesi, yüzünü her şeyden çevirip Allah'tan başkasına şuurunun kalmamasıdır.

"Tevhîd mâ-sivâyâ ta'allukdan tahlîs ve tecrîd kılubdur. Hem talep ü irâdetde ve hem 'ilm ü ma'rifetde. Ya'nî tâlibin talep ve irâdeti kâffe-i matlûbât ve murâdâtın munkatî' olsun ve tamâm-ı ma'kulât ve ma'lûmât nazar-ı basîretinde tarîk-ı adem tutsun. Cümleden teveccühün yüzi dönüb Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretinden başkaya şu'ûrî kalmasun" (Kaşgarî: 9a/17).

Hakk'ın hakikati vücûd'dur. O'nun vücûdu bütün noksan ve fazlalıklardan münezzehtir. İlme de sığmaz, ıyâna da. Allah Teâlâ "*onlar ise onu ilmen ihâta edemezler*" (Tâha, 20/10) ayetiyle bunu ortaya koymaktadır. Her şey onunla idrak edici olduğu halde, O'nu idrâk ihâta edemez.

"Hakk sübhânehû ve te'âlâ vücûddur fakat başka bir şey değildir. Öyle vücûd ki isnâd-ı zevâl andan ma'zûl ve nisbet-i inhitât anın şânına ğayr-ı ma'kul, semt-i tağayyur

²³ Bkz: Yusuf,12/6 ;En'am,6/91

ve tebeddülден müberrâ ve vasmet-i ta'addüt ve tekessürden muarrâ, cümle nişanlardan bî-nişân, ne 'ilm ihâta ider ve ne ayân-ı heme çend u cûnlar andan peydâ ve kendisi bî-çend u çûn ve cümle eşyâlar anınla müdrek ve ol elbette idrakte lâ yüdreku" (Kaşgarî: 20).

Hak, ilk tecellîyi kendisine kılınca nisbetler meydana gelmiştir. Bu nisbetlerden biri de ilm nisbetidir. İlim nisbeti de âlimiyet ve mâlumiyeti gerekli kılmıştır.

"Ol tecellî ki kendisi kendisine kıldı, niseb-i 'ilm ve nûr ve vücûd ve şuhûd mütehakkık oldılar. Nisbet-i 'ilm, mûktazây-ı 'âlimiyyet ve mâ'lûmiyyet ve nûr, zâhiriyyet ve mazhariyyet ve vücûd ve şuhûd müstetbi'-i vâcidiyyet ve mevcûdiyyet ve şâhidiyyet ve meşhûdiyyet oldı" (Kaşgarî: 12b/24).

Her şeyin hakikati, vücûdunun ilm mertebesinde mazharı olan bir şe'n itibâriyle taayyününden ibârettir. Ya da o mertebede o şe'n ile müteayyin olan vücûddan kinâyedir. Mevcûdât, Vücûd'un taayyünleridir. Hakikatleri bâtın-ı vücûdda gizli fakat hüküm ve eserleri zâhir vücûdda zâhirdirler. Çünkü ilmî suretlerin bâtın-ı vücûddan zevâli imkânsızdır.

"Herşeyin hakîkati vücûdunun hazret-i 'ilmde ta'ayyününden 'ibârettir. Bir şe'n i'tibâriyle ki ol şey anın mazharıdır. Yâhud ol hazretde ol şe'n ile vücûd-ı müte'ayyinden kinâyettir ve eşyâ-yi mevcûde ta'ayyünât-ı vücûddur. Lâkin zâhir-i vücûdun hakâyık-ı eşyânın ahkâm ve asârına insibâğı i'tibâriyle veyâ bu i'tibârlar ile vücûdi müte'ayyindir. Ol keyfiyet üzere ki hakâyık-ı bâtın-ı vücûdda hemîşe pinhân ve mahfî olsunlar ve ahkâm ve asârları zâhir-i vücûdda peydâ ve hüveydâ bulsunlar. Çûnki zevâl-i suver-i 'ilmiyye bâtın-ı vücûddan muhâldir ve illâ cehl lâzım gelür" (Kaşgarî: 19b/38).

Biz varlığın şekilleri ve itibarlarıyız,
Hariçte ve ilimde zâtî varlığın sunanı,
Yokluğun karanlık perdesinde gizliyiz,
Varlığın aynasında bizim resmimiz göründü (Kaşgarî: 20a/39).

Şeyh Sadreddin Konevî Kitâb-ı Nusûs'unda "ilim, vücûda tâbidir", demektedir. Vücûdla muttasıf olan her hakikat ilmi gerektirir. İlmin tefâvütü, hakikatlerin varlığı tam veya noksan olarak kabul etmelerinin tefâvütü yönüyledir. Hangi hakikat varlığa tam olarak kâbilse, ilme de bu vech üzere kâbildir. İlme nâkıs olarak kâbil olan hakikat, ilme nâkıs olarak kâbildir. Bu tefâvütün kökeni gâlibiyet ve mağlubiyet, imkân ve vücûbun ahkâmıdır. Hangi hakikatte vâciplik hükümleri gâlip ise ilmin varlığı da gâlibdir. Hangi hakikatte imkan ve ahkâm galib ise ilmin varlığı noksandır. Muhtemel ki Saderettin Konevî'nin ilmin varlığa tâbi olması hükmünü sadece ilme hasretmesi temsil için olsa gerek. Yoksa diğer kemâllerde de durum aynıdır.

"Şeyh Sadreddin Konevî Hazretleri Kitâb-ı Nusûsunda buyururlar ki 'ilm vücûda tâbi'dir ve her hakikat ki vücûda muttasıfdır, 'ilme hem ittisâfi vardır ve 'ilmin tefâvütü hakâyıkın kabûl-i vücûda kemâlen ve noksânen tefâvütü hasebiyledir. Pes kankî hakikat ki 'ale'l vechi'l- ekmel vücûda kâbildir, 'ilme hem bu vech üzere kâbildir ve kankî hakikat ki 'ale'l vechi'l- enkas vücûda kabildir, 'ilme hem kâbiliyyeti böylecedir ve bu tefâvütün menşei gâlibiyet ve mağlubiyet-i ahkâm-ı vücûb ve imkândır. Her bir hakikatde ki ahkâm-ı vücûb gâlibdir, vücûd-i 'ilm kâmidir ve her bir hakikatde ki ahkâm ve imkân gâlibdir, vücûd-i 'ilm nâkıstır 'alâ tefâvütü'd- deracât ve şeyh hazretlerinin kelâmında 'ilmin zikre tahsîsi temsil içündür ve illâ cem'î kemâlât-ı tâbi'a mîsl-i hayât ve kudret ve gayrihimâ içûn hem bu hâl vardır" (Kaşgarî: 32a/63-32b/64).

Bazı şeyhler mevcûdâtın hiçbir ferdi ilim sıfatından hâlî değildir, demektedirler. Bu ilim iki çeşittir. Bir kısmına örfte ilim derler, bir kısmına demezler. Fakat hakikat erbâbı katında her ikisi de ilimdir. Onlar zâtî ilmin tüm mevcûdata sirâyetini müşahede etmişler ve hâlen etmektedirler. İkinci kısım ilme örnek sudur. Suya örfen ilm demezler fakat su yükseği, alçağı ayırt ederek yolunu yüksekten alçağa doğru çizer. Sert cisimlerin üzerinden geçerken, yumuşak ve geçirgen olanların içinden geçer. Suyun akması kâbilin kabiliyeti gereğidir ki bu ilim sıfatının gereğidir. Bu mertebede ilim tabiat sûretinde vâki olmuştur, ilmin diğer mevcûdata sirâyeti de buna kıyâsen bilinebilir.

“Bu tâife-i ‘âliyyenin ricâllerinden ba‘zı demişler ki efrâd-ı mevcûdâtdan hiçbir ferd sıfat-ı ‘ilminden hâlî değildir. Ammâ ‘ilm iki kısma münkasımdır. Bir kısmı oldur ki ‘urfde ‘ilm dirler ve kısm-ı uhrâ budur ki ‘urfde ‘ilm dimezler ve bu iki kısım her biri erbâb-ı hakikat ‘indinde ‘ilmidir. Zîrâ ki bu tâife-i ‘âliyye ‘ilm-i zâtînin cemî‘-i mevcûdâta sirâyetini müşâhede etmişler ve idiyorlar. Meselâ suyun ceryânı ‘ilmin kısm-ı sânisî kabîlindedir ve ‘urf hasebiyle suya ‘ilm denilmez. Amma görüyoruz ki yükseğini alçak yerden temyîz eyler yüksekden udûl eyleyüb alçak cânibine meyl ider gider. Ve cism-i mütehallile de nüfûz idüb cism-i mütekâsifi tertûb kılar geçer ve gayr-ı zâlik. Pes anın ceryânı kâbilinin kabiliyeti muktezâsıncadır ve bu sıfat-ı ‘ilmin muktezâsıdır. Amma bu mertebede ‘ilm sûret-i tabî‘atda vâki‘ olmuştur ve buna kıyâs ile sirâyet-i ‘ilmî tamâmi-i mevcûdâtda bel sirâyet-i cemî‘-i kemâlât-ı tâbî‘a vücûd-i kâffe-i eşyâda” (Kaşgarî: 32b/64-33a/65).

Vücûdun hakîkati, bütün mevcûdâtın hakikatinde sârîdir. Bu sereyân sebebiyle o zâtlarda onların aynı olmuştur. O zâtlarda O’nda O’nun aynıdır. Aynı şekilde Hakk’ın bütün sıfatları, mevcûdâtın sıfatlarında sârîdir. Bunlar da onların sıfatlarında, sıfatların aynı olmuşlardır. Aynı mevcûdâtın sıfatlarının kâmil olan sıfatlarda onların aynı oldukları gibi. Meselâ ilim sıfatı, âlimin cüzlere dâir ilmi dolayısıyla cüzlere dâir ilmin aynıdır. Aynı şekilde küllîlere dâir ilmi dolayısıyla küllîlere dâir ilmin, fi’lî ve infiâlî ilmi dolayısıyla fi’lî ve infiâlî ilmin, zevkî ve vicdânî ilmi dolayısıyla zevkî ve vicdânî ilmin aynıdır. Nihâyet mevcûdâtın ilmüne örfi ilimde ilim denilmiyor fakat onların haline uygun ilmin aynıdır. Diğer kemâl sıfatların ilmi de buna kıyasla böyledir.

“Hakikat-i vücûd cemî‘-i eşyânın zevâtına itlâk hasebiyle sirâyet itmiş öyle sirâyet ki ol zevâtta zevâtın ‘aynı olmuş. Çünanki ol zevât anda anın ‘aynı idiler. Kezâlik anın sıfât-ı kâmileleri külliyyet ve itlâk ile cemî‘-i sıfât-ı mevcûdâtda sârîdirler. Öyle sirâyet ki onların sıfatlarında sıfatların ‘aynı olmuşlar. Çünanki onların sıfatı ol sıfât-ı kâmilede ‘ayn-ı sıfât-ı kâmile idiler. Meselâ sıfat-ı ‘ilm ‘âlem-i cüziyyâtın ‘ilmi zımnında ‘ayn-ı ‘ilm-i cüziyyât ve ‘âlemi külliyyâtın ‘ilmi zımnında ‘ayn-ı ‘ilm-i külliyyât ve ‘ilm-i fi’lî ve infi’âlî zımnında ‘ayn-ı ‘ilm-i fi’lî ve infi’âlî ve ‘ilm-i zevkî ve vicdânî zımnında ‘ayn-ı ‘ilm-i zevkî ve vicdânîdir. Tâ gâyetî ki ‘ilm-i mevcûdât zımnında ki ‘urfen ana ‘ilm itlâk olunmuyor. Onların hâline münâsib ‘ilmde ‘ayndır ve buna kıyâsıdır sâir sıfât-ı kemâliyye” (Kaşgarî: 33b/66-34a/67).

Hazret-i Hakk’ın iki çeşit tecellîsi vardır: Birincisi; sûfilerin feyz-i akdes dediği tecellî-i ilm-i gaybîdir. Bu tecellî Hakk’ın kendine ilim mertebesinde, âyanın sûretleri, kabiliyetleri ve istidâtı ile olan ezelfî zuhûrudur. İkincisi, tecelli-i şehâdi-i vücûdîdir. Sufiler bu tecellîyi feyz-i mukaddes olarak isimlendirir. Bu tecellî, Hakk’ın varlığının âyanın hükümleri ve eserlerinin gerektirdiği şekilde zuhûr etmesinden ibârettir. Bu ikinci tecellî birinci tecellîden meydâna gelir ve ilk tecellî ile ayınların kabiliyetlerinde içkin olan kemâlleri izhar eder.

“Hazret-i Hakk celle zikrühü içün iki tecellî vardır. Biri tecellî-i ‘ilm-i gaybî ki suver-i a‘yân ve kabiliyyât ve isti‘dâdât üzere kendüsine zuhûr-ı ezelfîsinden ‘ibârettir.

Sûfiye-i kirâm kaddesallâhü te'âlâ esrârahüm bu tecelliden feyz-i akdes ta'bir buyurmuşlar ve biri tecelli-i şehâdî-i vücûdîdir ki feyz-i mukaddes ile tâbi' itmişler” (Kaşgarî: 34b/68-35a/69)

5.2.15.İsim-Esmâ-Müsemmâ

İsim kelimesinin kökü yükseklik anlamında ki “sümüvv” kelimesidir. Çoğulu esmâdır. İsim, bir şeyin zatının bilinmesini ve anlamının açıklanmasını sağlayan şeydir. Müsemmâ, isimlendirilen demektir. Sümüvv isimlendirilenin adını yükselten ve mânâsını ortaya çıkartan şey demektir ki müsemmâ, isim sayesinde bilinmiş olur (Kaşânî, 2015: 52). Allah Teâlâ âlemi, isimlerinin kudreti ortaya çıksın diye yaratmıştır. Çünkü makdursuz kâdir, rıziksız rezzâk tesiri geçersiz hale gelmiş hakikatlerden ibaret kalır (Ertuğrul, 1997: 33).

Allah Teâlâ'nın esmâ-i hüsnâ ve yüce sıfatları zâtının mertebeleridir. O'nun sırf vücûd olan zâtı, bazı itibar ve izâfetlerle tecellî eder. Bu itibarlara esmâ ve sıfat adı verilir. Vücûd, bu esmâ ve sıfât itibâriyle birçok sûretlerde tecellî etmektedir. Zât, ismi itibâriyle müsemmânın aynı ve özel mânâ itibâriyle müsemmânın gayridir. Sıfat zâhir olduğunda esmâ olur. Sıfat ismin bâtını, isim sıfatın zâhiridir. Aynı şekilde isim eşyânın bâtını, eşyâ ismin zâhiridir (Ertuğrul, 1997: 33).

Eşyânın asılda vücûdu, zihinlerde ve dillerde vücûdu vardır. Eşyânın gerçek vücûdu, asıldaki vücûdudur. Zihinlerdeki ilmî ve şeklî, dillerde ki ise lafzî ve istidlâlidir. Meselâ, semânın aslında gerçek bir vücûdu vardır. Zihinlerimizde semâ için canlandırdığımız şeklî bir vücûdu vardır. İlim dediğimiz bu şekildir. O halde ilim, mâlumun bir örneğidir. Dillerde de semâ, bir takım seslerden mürekkep bir lâfızdır. Bu sesler dört parçaya ayrılmış dört harften oluşur.

İlâhî isimler esmâ-i zât, esmâ-i sıfât ve esmâ-i ef'al olarak üç kısımdır. İsimlerin çoğu bu kısımların iki veya üçünü ihtivâ eder. Meselâ, Rab ismi sâbit, mâlik, muslih manâlarına gelir. Sâbit manâsı esmâ-i zâta, mâlik esmâ-i sıfata, muslih ise esmâ-i ef'ale aittir. Hakk'ın zât isimleri, Rab, Melik, Kuddüs, Samed gibi isimlerdir. Sıfat isimleri, Hayy, Alîm, Şekûr, Semî, Basîr gibi isimlerdir. Halık, Rezzâk, Mümît, Musavvir gibi isimler ise fiil isimleridir (Ertuğrul, 1997: 34).

İsim, bir taayyün vâsıtasıyla ismin varlık bulmasıdır. Bu taayyün ya zâtının gerektirmesiyledir ki buna örnek insan sözüdür. Ya da bu taayyün herhangi bir sıfata bağlı olur, buna gülmeye bağlı olarak gülen sıfatına müstenid bu isim örnek verilebilir. Bazen isim zikredilerek müsemmânın kendisi kastedilebilir. Bu müsemmâ Vücûd-ı Mutlak değil, mutlaklığın aynıdır, çünkü Vücûd-ı Mutlak'ı sınırlayacak bir isim yoktur (Kaşânî, 2015: 52).

Allah Teâlâ için mevcûd kelimesinin kullanılması ikinci anlam itibâriyledir.

“buyururlar ki anın varlığı zâtından olüb cümle eşyânın vücûdu andan ola ve fi'l-hakîka hâricde andan başka bir mevcûd olmaya ve bâkî mevcûdât ana 'ârız olalar ve anınla kâim. Çünânçe zevk-i kümmel-i kübrây-ı 'ârifîn ve 'uzamâ-i ehl-i yakîn ana şehâdet virir ve itlak-ı ism-i mevcûd Hazreti Hakk sübhânehû ve te'âlâyâ ma'nâ-i sâni i'tibâriyledir; fekat” (Kaşgarî:11b/22).

Zât, zât olması cihetinden bütün isim ve sıfatlardan uzak, bütün nisbet ve izâfetlerden berfidir. Zât'ın bunlarla muttasıf olması ise, zuhûr âlemine kendisiyle kendi zâtına ilk tecellisiyledir. Bu tecellî ile nisbetler ve onlardan biri olan ilim nisbeti tahakkuk etmiştir. İlim nisbeti âlimiyet ve mâlumiyeti gerektirmiştir. Nisbetlerin gereği olarak ilâhî isimler meydâna gelmiştir.

“Zât min haysü hiye cümle esmâ ve sıfâtdan muarrâ ve cemî-‘i niseb ve izâfâtdan müberrâdır. Ol tecellî ki kendisi kendisine kıldı, niseb-i ‘ilm ve nûr ve vücûd ve şuhûd mütehakkık oldılar. Nisbet-i ‘ilm, mûktazây-ı ‘âlimiyyet ve mâ‘lûmiyyet ve nûr, zâhiriyyet ve mazhariyyet ve vücûd ve şuhûd müstetbi‘-i vâcidiyyet ve mevcûdiyyet ve şâhidiyyet ve meşhûdiyyet oldu. Kezâlik zuhûr ki nuriyyetin lâzımîd butûna mesbûkdur ve butûnun zuhûra nisbetle tekaddüm-i zâtî ve evveliyyetî vardır. Pes ism-i evvel ve âhir ve ism-i zâhir ve bâtın müteayyen oldular” (Kaşgarî: 12a/23-12b/24).

Kevnî hakikatların bazılarında Vücûd, bütün şe’nleri ile onlara sereyân ettiği zaman ve bunların hüküm ve eserleriyle hakikatlerde zuhûr ettiğinde, zât-ı vâcip hariç bütün İlâhî isimlerin mazharı olmaya kabiliyet vardır. Buna en iyi istidadı peygamberler ve veliler gösterir. İsimlerin kemâli, kemâl-i celâ ve isticlâ olarak zuhûr ve tahakkuk etmektedir. Kemâl-i celâ Zât’ın, isimler ve sıfat itibariyle mazhârda zuhûr etmesidir. Kemâl-i isticlâ ise, Zâtın yine bu itibârlar ile kendi kendisine olan temâşasıdır.

“Bu hakâyık-ı kevnîyenin ba‘zısında vaktâki vücûd-i ahadiyyete cem-‘i şüyûn ile anlarda sirâyet ider. Ya âsar ve ahkâmları anlarda zâhir olur. Vücûb-i zâtîden başka cemî-‘i esmâ-i ilâhiyye mazhariyetine isti‘dâd vardır. ‘Ale’l- ihtilâf merâtibi’z –zuhûr şiddeten ved‘ân ve ğâlibiyyeten ve mağlûbiyyeten hemçûn kümmel-i efrâd-ı insaniye ki enbiyâ-i kirâm ve evliyâ-i ‘izâm (salevâtullâhi ‘aleyhim ecme‘ıyn)dırlar ve ba‘zılarında zuhur-ı ba‘z-ı dûn-i ba‘z içün ‘ale’l-ihtilâfi’l- mezkûr isti‘dâd vardır. Misl-i sâir –i mevcûdât ve hazret-i zât-ı bîçûn ahadiyyet-i cem ‘i şuyûn-i ilâhiyye ve kevnîyesiyle ezelen ve ebeden cemî-‘i hakâyık-ı mezkûradaki tefâsîl-i mertebe-i vâhidiyyetdirler. Sârî ve mütecellâdır. Hem ‘âlem-i ervâh ve misâlde ve hem ‘âlem-i hiss ve şehâdette ve hem dünyâ ve ahirette ve bu cümleden matlûb kemâl-i esmâiyyenin tahakkuk ve zuhûrudur ki kemâl-i celâ ve isticlâdan ‘ibâretdir. Kemâl –i celâ ya‘nî müşâhedede i‘tibârât hasebiyle zuhûrundan kinâyetdir” (Kaşgarî: 14a/27-14b/28).

Mutlak mukayyedsiz olmaz, mukayyed de Mutlak olmaksızın sûret bulmaz. Ancak mukayyed Mutlak’a muhtaçtır. Mutlak, mukayyeden müstağnidir. Mutlak’ın mukayyeden müstağnî oluşu Zât’ı itibâriyledir. İlâhî isimlerin ortaya çıkması, rubûbiyete âit nisbetlerin mukayyed olmadan ortaya çıkması, mümkün değildir.

“Mutlak mukayyedsiz olmaz ve mukayyed mutlaksızın sûret bulmaz. Ama mukayyed mutlaka muhtâcdır ve mutlak mukayyeden müstağnî... mukayyed müstelzem-i mutlakdır. Çünki mutlak için bedel yoktur. Çünan ki mukayyed için bedel var idi. lâ cerem kible-i cemî-‘i mukayyedât olmak mutlaka mensûs ve mutlakın mukayyeden istiğnâsı zâtî i‘tibâriyledir. Ve illâ zuhûr-ı esmâ-i ulûhiyyet ve tahakkuk-ı nisbet-i rubûbiyyet mukayyed sizin muhâl kâbilindendir” (Kaşgarî: 18b/36-319a/7).

Vücûd, taayyün ettiği mertebenin gerektirdiğiyle isimlenmektedir. Hakikat-i Vücûd’un farklı farklı mertebeleri vardır. Bazı mertebeler, bazısından daha üstündür. Her mertebenin diğer bir mertebede olmayan kendisine özel isimleri, sıfatları vardır. Meselâ, ulûhiyet mertebesine âit Allah, Rahmân gibi zâtî isimler kevnî mertebeler için kullanılamazlar. Bunların mahlûkâta itlakı küfür ve zındıklıktır. Kevnî mertebelere âit olan, yaratılmışlara mahsus isimler de noksanlık, hudûs, acz ifâde ettiklerinden ulûhiyet mertebesi için kullanılamazlar. Varlık mertebelerinin dördüncüsü, ulûhiyet mertebesinin tafsilidir. İsimler mertebesi ile onların hazretleridir.

“Hakikat-ı vücûd egerçi cemî-‘i mevcûdât-ı zihniyye ve hâriciyyeye makûl ve mahmûl olur. Velâkin anın merâtibleri vardır. Ba‘zuhâ fevka ba‘z ve her mertebede anın içün esâmî ve sıfat ve niseb ve i‘tibârât-ı mahsûsa vardır ki sâir merâtibde olmaz. Misl-i mertebe-i ulûhiyyet ve rubûbiyyet ve mertebe-i ‘ubûdiyyet ve halkiyyet. Pes mertebe-i uluhiyyetin esâmîsin misl-i Allah ve Rahmân ve gayrühüma mertebe-i

kevniyyeye itlâkı ‘ayn-ı küfr ve mahz-ı zındıkadır. Kezâlik esâmi-i mahsûsa-i merâtib-i kevniyyeyi merâtib-i ilâhiyyeye itlâkı gâyet dalâlet ve nihâyet hazelândır. (Kaşgarî: 40)...Ve mertebe-i râbi‘a tafsîl-i mertebe-i ulûhiyyedir ki mertebe-i esmâ ve hazerâtıdır” (Kaşgarî: 22a/43-22b/44).

Hak, her nefeste farklı bir taayün ile zâhir, her ân başka bir tecellî ile mütecellî olur. Hakk’ın birbirine zıt isimleri vardır. Bazılarına lütfî, bazılarına kahrî isimler denir. Bu isimler dâimâ bir şe’n üzeredirler, aslâ âtlı kalmaları câiz değildir. Böylelikle hakikatler şartlar meydâna geldiğinde var olurlar.

“Ve tecellîsinde aslâ ve kat’â tekrâr yoktur. Ya’nî iki anda bir ta‘ayyün ve bir şe’n ile mütecellî olmuyor, belki her nefesde ta‘ayyün-i âher ile zâhir ve şe’n-i diğeri ile mütecellîdir. Eger bu ma’nâ-i mezbûr içün burhân ister isen kavluhû te‘âlâ külle yevmin hüve fî şe’n mürâca‘ât ile bu ma’nâyı sana güzelce ifâde eyler ve bu ma’nânın sırrı budur ki Hakk sübhânehû ve te‘âlânın esmâ-i mütekâbilesi vardır. Ba‘zı lutfiyye ve ba‘zı kahriyye ve cümlesi kendi işinde ‘âmildir ve hiç birine ta‘îl câiz değildir” (Kaşgarî: 25b/50).

5.2.16.Sıfat

Sıfat, sözlükte, özellik, nitelik, vasıf, kalite demektir. Tasavvufta sıfat, Allah’ın insanlarca bilinmesini sağlayan nitelik olarak târif edilmiştir. Mevsûftan ayrılmayan şeye sıfat denir (Cebecioglu, 1997: 640). İnsan, kendinde ve tabiatıta müşâhede ettiği olağanüstü nizam ve intizama bakarak, bunların bir Yaratıcının varlığına işâret ettiğini hissetmiş, duyularla kavranamayan bu varlığı çeşitli kavramlarla niteleyip, ifadelenmiştir. İslâm literatüründe Allah’a nisbet edilen bu manâ ve kavramlara sıfat veya isim denilmektedir. Bundan hareketle sıfat için en uygun tarif, Allah’ın zâtına nisbet edilen mânâ şeklindedir (Çelebi, 2009: 100).

Sûfilere göre, hayat, ilim, irâde, kudret gibi ilâhî sıfatların her biri birer küllî hakîkattir, kemâlât-ı ilâhiye adı da verilir. Asılları Hak Teâlâ’ya ait olmakla berâber eserleri yaratıklarda da görülmektedir. Bunlar Allah Teâlâ ve mahlukâta şâmidir. Fakat meselâ, suyun hakikati bir olduğu halde çıktığı yere göre tatlı, acı, ve tuzlu olabilmektedir. Bunun gibi sıfatlar da Allah Teâlâ’da tam ve kâmil olarak bulunduğu halde, mahlukâtın kabiliyetine göre çeşitli derecelerde zuhûr etmektedir. Hayat sıfatı bütün sıfatlardan öncedir. Her şey hayat sıfatına sahiptir, bu sıfat bütün mevcûdata şâmidir. İnsan ve diğeri mevcûdât, ilâhî sıfatların mazharıdır. Fakat tam ve kâmil mazhar ilâhî isimlerde olduğu gibi insan-ı kâmidir (Ertuğrul, 1997: 35).

Mutlak manâda cemîl, celâl ve cemâl sahibi olan Allah Teâlâdır. Her mertebede zuhûr eden bütün güzellik ve mükemmellikler, O’nun cemâl ve kemâlinin yansıyan nurdur. O nur sayesinde her mertebede ki eşyâ, cemâl ve kemâl sahibi olmaktadır. İlim sahibi her bir kişinin âlimliği Allah Teâlâ’nın Âlim sıfatının, gören herbir kişinin görmesi de O’nun Basîr sıfatının eseridir. Bütün sıfatlar O’nun sıfatıdır. Külliyet ve itlak zirvesinden tenezzül ederek, cüziyet ve takyidin derinliklerinde tecellî etmiştir. Bunun sebebi cüzden külle ulaşıp, takyidden itlâka geçilmesidir.

“Cemîl ‘ale’l-ıtlak Hazret-i Zü’l- Celâl ve’l- Efdâldir. Her cemâl ve kemâl ki her mertebede zâhir görünür. Anın cemâl ve kemâlinin pertevîdür ki anda zâhir olmuş ve ehl-i merâtib andan sâhib-i cemâl ve kemâl olmuşlar. Her kim ki ‘âlim bilirsin anın ‘âlimliğin eseridir ve her yerde basîr görürsün anın basîrliğinin semeridir. Ve bi’l-cümle cemî -‘i cemâl ve kemâl anın sıfatıdır ki evc-i külliyyet ve itlakdan tenezzül idûb hazîz-i cüz’iyyet ve takayyüdde tecellî itmiş tâ ki sen cüzden külle yol bulup takyidden

itlaka yüz tutasın ama bunun için değil ki cüz'den külli mümtâz bilûb mukayyede mutlakdan kılasın" (Kaşgarî: 5b/10-6a/11).

Sıfatlar, akılların kavrayışı yönünden Zât'ın gayrıdırlar. Meselâ, âlim, ilim sıfatı yönüyle bir zâttır. Aynı şekilde kâdir, kudret sıfatı itibâriyle, mürîd, irâde sıfatı yönüyle birer zâttır. Bu sıfatlar, birbirlerinin gayrı oldukları gibi, Zât'ın da gayrıdırlar. Fakat tahakkuk ve vusûl sebebiyle Zât'ın aynıdırlar. Fakat burada çeşitli varlıklar yoktur. Tek bir varlık vardır. İsimler ve sıfatlar da O'nun nisbet ve itibârlarıdır.

"Sıfât, 'ayn-ı zâtdırlar min haysü't- tahakkuk ve'l- husûl ve gayr-ı zâtdırlar min haysü mâ tefhemu'l-'ukûl. Meselâ: 'âlim zâtdır sıfat-ı 'ilm i'tibâriyle ve kâdir sıfat-ı kudret ve mürîd sıfat-ı irâdet i'tibâriyle. Hiçbir şübhe yoktur ki bunlar cûnan ki biri birlerine mefhûm hasebiyle müteğâyirdirler. Kezâlik zâta dahî müteğâyirdirler. Feemmâ tahakkuk-ı vusûl sebebiyle Zâtın 'aynıdırlar lâkin bu ma'nâ üzere değilki burada vücûdât-ı müte'addide vardır. Lâ belki vücûd birdir. Esmâ ve sıfât anın niseb ve i'tibârlarıdır" (Kaşgarî: 11b/22-12a/23).

Rubaîler de bu husus şöyle dile getirilmiştir:

Ey her işte bütün kusurlardan arınmış olan sen
Ne senin hakkında 'nasıl' söylenilebilir
Akletmek yönüyle sıfatlar senin zatından gayrıdır
Tahakkuk açısından senin zatının aynıdır (Kaşgarî: 12a/23).

Zât, Zât olması yönünden bütün isim ve sıfatlardan ârîdir. Aynı şekilde bütün nisbet ve izâfetlerden de uzaktır. Zât'ın bunlarla sıfatlanması ise zuhûr âlemine ilk tecellîsidir.

"Zât min haysü hiye cümle esmâ ve sıfâtdan muarrâ ve cemî-'i niseb ve izâfâtdan müberrâdır. Ol tecellî ki kendisi kendisine kıldı, niseb-i 'ilm ve nûr ve vücûd ve şuhûd mütehakkık oldılar" (Kaşgarî: 12a/23).

Taayyün-i evvel mertebesi, ahadiyyet mertebesine şâmil olması açısından bütün sıfatlar ve itibarlardan tecerrüdü gerektirmektedir. Yine vâhidîyet mertebesine şumûlü yönüyle bütün sıfat ve itibarlarla muttasıf olmayı gerektirmektedir.

"Ta'ayyün-i evvel vahdet-i sırf ve kâbiliyyet-î mahzdır ki cemi-'i kâbiliyyâtı müştemil hâh kâbiliyyet-i ittisâf-ı cümle sıfât ve i'tibârât olsun ve hâh kâbiliyyet-i tecerrüd-i cemi-'i sıfât ve i'tibârâtdan olsun ve bu iki i'tibâr ile ahadiyyet ve vâhidîyete münkasım oluyor. Böyle eger cemî 'i sıfât ve i'tibârâtdan hattâ kâbiliyyet-i tecerrüden tecerrüdü i'tibâr olursa ahadiyyet diyorlar ve anıncûndür butûn ve evveliyet ve ezeliyyet ve eger cemi-'i sıfât ve i'tibârâta ittisâfî mülâhaza olursa vâhidîyyet diyorlar ve anıncûndür zuhûr ve âhiriyyet ve ebediyet" (Kaşgarî: 12b/24-13a/25).

Mevcûd-i Mutlak'ın varlığı kendi zâtındandır. Vücûb, O'nun zâhirî sıfatı, imkân ise bâtinî sıfatıdır. Yâni âyân-ı sâbite O'nun kendi şe'nlerine bürünmek vâsıtasıyla tecellî etmesinden hâsıl olmaktadır.

"Vücûb anın sıfat-ı zâhiridir ve imkân anın sıfât-ı bâtinîdir ve e'nî bihi el-a'yânü's-sâbitetü'l-hâsıla bitecellihî nefsehu mütelebbsen bi-şuyûnihi" (Kaşgarî: 16b/32).

Hakikatte bir olan vücûdun mertebeleri vardır. Lâ taayyün birinci mertebedir. Bu mertebe sınırsızlıkla birlikte her türlü kayıt ve itibarlardan uzak olma mertebesidir. Vücûd, bu mertebede her türlü izâfet, na't ve sıfatlardan münezzehtir.

"Mevcûd-ı hakîkî birdir, ziyâde değildir ve ol vücûd-ı Hak ve hisset-i mutlakın 'aynıdır. Feemmâ anın için merâtib çokdur. Mertebe-i ûlâ lâ ta'ayyün ve adem-i inhisâr

ve itlâkdir. Her bir kayd ve i'tibârdan hattâ an kaydı'l- itlâk ve bu i'tibâr ile cümle izâfât ve nü'ût ve sıfâtdan münezzehdür" (Kaşgarî: 21a/41).

Vücûd, zât itibariyle birdir, sayı ile sayılmaz. Fakat mertebelerde çoklaşmış tecelliler ve çeşitli taayyünler itibâriyle bazen kendine tâbi olan arâzî hakikatler ve kendine tâbi olunan cevherî hakikatler vardır. Zât, hakikatler cihetinden bir tekdir fakat müteaddid sıfatları vasıtasıyla çoklu cevherler ve arazlar olarak görünmektedir.

"Hakikatü'l- hakâyık ki Zât-ı İlâhiyedir te'âlâ şânühû, cümle eşyanın hakikatidir ve her bir şey ana müsteniddir ve hadd-i zâtında vâhiddir. Aded için anda yol yoktur. Amma merâtibde tecelliyât-ı mütekessire ve ta'ayyünât-ı müte'addide i'tibârına göre târaten hakâyık-ı cevheriyye-i metbû'a ve târaten hakâyık-ı 'arzıyye-i tâbi'a olur. Pes bir zât sıfât-ı müte'addide vâsıtasıyla müteaddid ve mütekessir gözüdür ve fi'l- hakîka 'ayn-ı vâhiddir ki aslâ ta'addüd ve tekessürü kabûl itmez" (Kaşgarî: 22b/44-423a/5).

Sıfatlar, haller ve fiiller mazharlarda zâhirdir. Hakikatte mazharlarda zâhir olan Hakk'a muzâftır. Varlık, varlık olması açısından hayrdır. Mazharlarda bir şer ve noksanlık çıkarsa varlıktan değil, başka bir şeyin yokluğundandır.

"Pes ma'lûm oldu ki sıfât ve ahvâl ve ef'ali ki mezâhirde zâhirdir, fi'l- hakîkati mezâhirde zâhir olan Hakka muzâftır. Pes eger ehyânen mezâhirden bir naks ve şerr vâkı' olsa emr-i âhirin 'ademiyyeti sebebiyledir" (Kaşgarî:31a/ 61).

Hakk'ın bütün kâmil sıfatları küllîlik ve mutlaklıkları ile bütün mevcûdların sıfatlarında sereyân eder. Bunlar da onların sıfatlarında, sıfatların aynı olmuşlardır. Aynı şekilde mevcûdların sıfatları, kâmil olan sıfatlarda onların aynıdır. Meselâ, ilim sıfatı, cüziyyâtın âliminin ilminde cüziyât ilminin aynıdır. Külliyyâta dair ilmi gereği küllîlere dâir ilmin, fi'lî ve infîali ilmi dolayısıyla fi'lî ve infîali ilmin, zevkî ve vicdânî ilmi dolayısıyla da zevkî ve vicdânî ilmin aynıdır.

Varlık onda olan sıfatlarla gizlidir,
Dünyadaki tüm âyanlarda yayılmıştır,
Onda bulunan aynda her sıfat,
Ortadadır, aslın kabulü kaderdedir (Kaşgarî: 33a/65).

"Hakikat-i vücûd cemî'-i eşyanın zevâtına itlâk hasebiyle sirâyet itmiş öyle sirâyetki ol zevâtda zevâtın 'aynı olmuş. Çünanki ol zevât anda anın 'aynı idiler. Kezâlik anın sıfât-ı kâmileleri külliyyet ve itlâk ile cemî'-i sıfât-ı mevcûdâtta sârîdirler. Öyle sirâyet ki anların sıfatlarında sıfatların 'aynı olmuşlar. Çünanki anların sıfatı ol sıfât-ı kâmilede 'ayn-ı sıfât-ı kâmile idiler. Meselâ sıfat-ı 'ilm 'âlem-i cüziyyâtın 'ilmi zımnında 'ayn-ı 'ilm-i cüziyyât ve 'âlem-i külliyyâtın 'ilmi zımnında 'ayn-ı 'ilm-i külliyyât ve 'ilm-i fi'lî ve infî'âlî zımnında 'ayn-ı 'ilm-i fi'lî ve infî'âlî ve 'ilm-i zevkî ve vicdânî zımnında 'ayn-ı 'ilm-i zevkî ve vicdânîdir" (Kaşgarî: 66).

Ey! Senin Zât'ın, ayanların zâtlarında sârî,
Senin sıfatların onların sıfatlarında gizli,
Senin sıfatın mutlak Zât'ın gibidir ama,
Mazharların içinde bağılıktan arınmış değil (Kaşgarî: 34a/67).

Varlığın hakîkati, Hazret-i Hakk'ın zâtıdır. Şe'nleri, nisbet ve itibarları da O'nun sıfatlarıdır. O'nun bu nisbet ve itibarların şeklinde olan izharı, O'nun fiil ve tesiridir. Bu izhârlar üzerine mertebeler şeklinde sıralanmış olan zâhirî taayyünleri de O'nun eserleridir.

“Hakikat-i vücûd Hazret-i Zâtdır celle ve ‘alâ ve şüyûn ve i‘tibârları anın sıfatıdır ve anın kendüsüne izhârı mütelebisen bi hâzihi'n- nisebi ve'l- i‘tibârât anın te'sîr ve fi'lîdir ve ta'ayyünâtı ki bu izhâr üzere müterettibdirler anın âsârıdır” (Kaşgarî: 34a/67).

Aşağıda ki rubâide zât, sıfat, fiil, eseri bilmek ve ayırmak gerektiği anlatılmaktadır:

O örtüde oturmuş zâtî oluşlarıyla, kendini
Göster! Dünyevî ve dînî mazharlarda,
Ey güvenlilik isteyen! Söylediğim bu nüktede,
Zât, sıfat, fiil, eser nedir bak! (Kaşgarî: 34b/68).

Bu eserin yazılma maksadı, Allah teâlâ'nın zâtî ihâtasına, mutlak nuru ve kâmil sıfatlarının her mertebede sâri oluşuna dikkat çekmektir.

“Fekad leyse illâ çûn maksûd bu 'ibâretlerden ve matlûb bu işârâtdan Hazret-i Hakk celle zikruhûnun sırr-ı ihâtâsına ve anın nûr-ı mutlakı ve sıfât-ı kemâllerinin cemî'-i merâtib-i vücûdda sereyânına tenbîh ve ta'lîm idi” (Kaşgarî:35b/ 70).

5.2.17.Âlem

Âlem kelime olarak kâinat, güneş sistemi ve çevresindeki dönen gezegenler topluluğu, cihân, dünya, bütün varlıklar, mahlûkat, insanlar, halk, cemaat, cemiyet, çevre gibi anlamlara gelmektedir. Başka bir şeyin binmesi için araç olan şey, emâre, alâmet anlamında da kullanılır. Allahın varlığının delili olduğu için kâinata âlem denmiştir. Zira Allah sâni', âlem ise masnu'dur. Eser müessirinin, sanat sanatkârının delili ve şahididir. Esere bakıp sanatkârı bilmek ve ona iman etmek mümkündür (Uludağ, 2016: 34-35).

Tasavvufta ise, Allah'tan gayri herşeye âlem denir. Âleme, âlem denmesinin sebebi onunla Allah'ın isimler ve sıfatlar bakımından bilinmesidir (Cebecioğlu, 1997). Gerçekte âlem, mümkünlerin nitelikleriyle sınırlanmış varlıktır ve bu nedenle de Hakk'ın dışındaki herşeyin ismidir. Allah hariç bütün mümkün ve yaratılmış varlıklara, mümkünât, mahlukât, âlem denir. Bütün var olanlar Hakk'ın bildiği şeylerin hakikatleridir. Bunlar Hakk'ın bâtınından zâhirine tecellî etmişlerdir (Kaşânî, 2015: 361-363).

Hazret-i Zât, bütün ilâhî ve kevnî şe'nlerinin ahadiyetiyle ezeli ve ebedî olarak vahidiyet mertebesinin tafsilleri olan bütün hakikatlerde yayılır ve tecellî eder. Bu tecellîler hem ruhlar âleminde hem de misâl, his ve şehâdet âleminde.

“Hazret-i Zât-ı bîçûn ahadiyet-i cem 'i şuyûn-i ilâhiyye ve kevnîyyesiyle ezelen ve ebeden cemî'-i hakâyık-ı mezkûradaki tefâsîl-i mertebe-i vâhidiyyetdirler. Sârî ve mütecellâdır. Hem 'âlem-i ervâh ve misâlde ve hem 'âlem-i hiss ve şehâdette ve hem dünyâ ve ahiretde ve bu cümleden matlûb kemâl-i esmâiyyenin tahakkuk ve zuhûrudur ki kemâl-i celâ ve isticlâdan 'ibâretidir. Kemâl-i celâ ya'nî müşâhedede i'tibârât hasebiyle zuhûrundan kinâyetdir” (Kaşgarî: 14b/28).

Vücûd, bütün mevcûdattan müstağnidir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîmde bu hakikati şöyle ifâde etmektedir: “Muhakkak ki Allah, âlemlerden müstağnidir.”(Ankebût, 29/ 6)

“Her bir şeyden müstağnidir. Kemâ kâle Sübhânehû ve Te'âlâ vallâhü ğaniyyün 'ani'l-'âlemîn” (Kaşgarî: 15b/30).

Varlık mertebesinin altıncısı âlem mertebesidir. Bu mertebe kevnî mertebenin tafsilidir. Bu iki mertebenin zuhûru, zâhir-i ilm itibâriyledir ki imkân onun lâzımlarındandır. Zât'ın hakikatler ve mümkün âyanların suretinde kendi kendisine tecellî etmesidir.

“Ve mertebe-i sâdise tafsîl-i mertebe-i kevnîyedir ki mertebe-i ‘âlemdir. Bu iki mertebenin ‘urûzı zâhir-i ‘ilm i‘tibâriyledir ki imkân anın levâzımındandır ve ol ise hakâyık ve a‘yân-ı mümkünât suverinde kendisi kendisine tecellisinden ‘ibâretidir” (Kaşgarî: 22a/43).

Yokluk levhasında kıdem layihalarının parlaması,
Bu sırrdaki mahrem ortaya çıkmadı.
Hakk'ı âlemden ayrı sayma, zira
Âlem Hakk'ta Hakk'tır; Hakk Âlemde (Kaşgarî: 22b/44).

Hakikat, tekdir. Mutlak olma, taayyün ve kayıtlardan soyutlanma bakımından Hak'tır. Fakat taayyünlere bürünmesi aracılığıyla hâsıl olan taaddüd ve tekessür yönünden ise, âlem ve halk görünmektedir. Dolayısıyla âlem, Hakk'ın zâhiridir. Hak ise âlemin bâtınıdır. Âlem zuhûr etmeden önce Hakk'ın aynı idi. Âlem zûhûr edince Hak âlemin aynı oldu. Yâni, gerçekte tek bir hakikat vardır. Zâhirlik, bâtnlık, evvelik ve âhirlik O'nun nisbetleri ve itibarlarıdır. “*O ilk ve sondur. Zâhir ve bâtındır. O, her şeyihakkıyla bilendir.*” (Hadîd, 57/3) âyet-i kerîmesi bu hakikate işâret etmektedir.

“Ve bu ‘ayn-ı vâhid taa‘yyünât ve takyidât-ı mezkûreden tecerrüd ve itlâkı i‘tibâriyle Hakk'dır. Ve taa‘yyünât ve takyidâta telebbüsü cihetiyle halk ve ‘âlemdir. Pes ‘âlem Hakk'ın zâhiridir ve Hakk bâtn-ı ‘âlem. ‘Âlem zuhûrdan mukaddem ‘ayn-ı Hakk idi ve Hakk zuhûrdan sonra ‘ayn-ı ‘âlem oldu. Belki fi‘l- hakîka bir hakîkatdir ki zuhûr ve butûn ve evveliyyet ve âhiriyyet anın niseb ve i‘tibârâtındandır. Hüve‘l evvelü vel âhirü vez’- zâhiru ve‘l- bâtn” (Kaşgarî: 23a/45-23b/46).

Âlem, bir tek hakîkate birleşen arazlardan ibârettir. İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*'in Şuayb Fassı'nda arazların birleştiği bu tek hakîkat, Vücûd-i Mutlak'tır, demektedir. Âlem her nefeste ve her ânda değişmekte ve yenilenmektedir. Her ânda bir âlem yokluğa gitmekte ve o âlemin benzeri varlığa gelmektedir. Allah Teâlâ'nın, “*Doğrusu, onlar yeniden yaratılış konusunda şüphe içerisindedirler.*” (Kâf, 50/15) âyetiyle ifâde ettiği gibi, âlemdékilerin çoğu bu mânâdan gâfildirler. Bu mânâya “ârazlar iki ânda kalıcı değillerdir” diyen Eş‘arîler ve “âlem, hem ârazlar hem cevherler dâhil hiçbirini iki ânda kalıcı değillerdir” diyen Hisbâniye (Sofistler) dışında nazârî ilim sahiplerinden hiçbirini muttâlî olamamıştır.

“Hazret-i Şeyh razıyallahü ‘anhü Fass-ı Şu‘aybiyye’de beyân buyururlar ki, ‘âlem ‘ayn-ı vâhidde a‘râz-ı müctemi‘den ‘ibâretidir. Teceddüt ve enfâs ve ânât ile müteceddit ve mütebeddil olur. Her ânda bir ‘âlem ademe gider ve anın mislî vücûda gelür. Ekser-i ‘âlem bundan gâfildirler. Kemâ kâle sübhânehû bel hüm fi lebsin min halkın cedîd. Veerbâb-ı nazardan bir kimse buna muttali‘ olmadı illâ Eşâ‘ire. Ba‘zı eczây-ı ‘âlemdeki a‘razdır. Haysü kâlû el-a‘râzu lâ tebkî zamaneyni. Dîger Hisbâniyye ki Sofestâî dimekle ma‘rufdurlar, cümle-i eczâ-yı ‘âlemde hâh cevâhir olsun ve hâh a‘raz, bu iki fırka her birleri min vechin hatâ kıldılar” (Kaşgarî: 23b/46-24a/47).

Eş‘arîler ve Hisbâniye âlemin her ânda değiştiği gerçeğini fark etmelerine rağmen birer cihetten hataya düşmüşlerdir. Eş‘arîler, Hakikat-i Vücûd dışında birçok hakikati isbât etmiş, her nefeste yenilenen ârazların onlarda kâim olduğunu iddia etmişlerdir. Oysaki âlem, bütün cüzleriyle her ânda değişerek tekrar yenilenen ve bir tek

hakîkate cem olan arazlar bütünüdür. Bu arazların da her ânda, o hakîkatten ayrılanın yerine yenisi ve bir benzeri o hakîkate telbis etmektedir. Bu birbiri yerine, birbiri ardınca peşpeşe gelen ârazlar sebebiyle hataya düşerek hep devam eden bir hal var zannetmektedirler. Böyle zannettikleri için Eş'ariler, âraz mahallinde, benzerler bir birini sürekli tâkip eder. Hiçbir ân hiçbir ferd kendinden önceki ferde hâlî kalmaz. Ona bakanlar, o araz sürekli devam eden tek bir iştir, zannederler (Kaşgarî:24b/ 48).

“Amma Eşâ'ire'nin hatâsı budur ki hakîkat-i vücûddan başka cevâhir-i müte'addide isbât eylediler ve a'raz-ı müceddide-i mütebeddileyi anlarda kâim dediler. Bilmediler ki 'âlem cemî'-i eczâsıyla yokdur. Meğer a'raz-ı müteceddide-i mütebeddile anlarda kâim dediler. Bilmediler ki 'âlem eczâsıyla yokdur. Meğer a'raz ı müteceddide-i mütebeddile me'al- enfâsi ve'l- ânât ki 'ayn-ı vâhidde cem' olmuşlar ve her ânda 'ayndan zâil olurlar ve onların emsâlî ol anda ol 'ayna mütelebbis olurlar. Amma te'âkub-ı emsâl vâsıtasıyla nâzır galata düşüyor ve zan idiyor ki ol emr-i vâhid-i müstemirdir. Kemâ yekûlü'l- eşâ'irü fi te'âkibi'l- emsâli 'ale'l- 'arazi min ğayri halvânin min şahsin mine'l- a'râzi mûmâsilün lişşahsi'l evveli feyezunnu'n- nâzıru ennehâ emrun vâhidün müstemirrun” (Kaşgarî: 24b/48-25a/49).

Ne azalan ne çoğalan bir denizdir,
Onun üzerinde gelip giden dalgalar,
Aynı bu dalgalar gibi olan âlemde,

Sadece iki zaman değil o iki anın ebediliği de yoktur (Kaşgarî: 24b/25a/48-49).

Sofistlerin hatası ise, âlemin bütünüyle bir değişimde olduğunu söylemelerine rağmen, Hakikat-i Vücûd'un, âlemin sûretleri ve arazlarına büründüğünü, böylelikle çoğalmış ve taayyün etmiş varlıklar olarak zuhûr ettiğini anlayamamalarıdır. O'nun kevnî mertebelerde bu sûretler ve arazlar olmadan zuhûru yoktur. Onların da hâriçte O olmadan zuhûrları yoktur.

“Ammâ Sûfistâiyyenin hatâsı budur ki me'a kavlihim bi't- tebeddülü fi'l- 'âlemi²⁴ bi eserihi mütebeyyühü olmadılar ki bu suver ve a'raza mütelebbis olan bir hakîkattir ki her ânda telebbüs idüb duruyor nâzırın nazarına müte'addid gözüüyor ve ol hakîkatin merâtib-i kevnîyyede zuhûrî bu suver ve a'raz iledir. Çenançi suver ve a'razın vücûdu hâricde anınladır” (Kaşgarî: 25a/49).

Akıldan habersiz olan filozoflar,
Hayal âleminin geçip gittiğini söylerler.

Evet, tüm âlem hayaldir ama,
Onda ortaya çıkan gerçek daimadır (Kaşgarî:425a/9).

Şuhûd erbâbı, Hakk'ın her nefeste farklı bir tecellî ile tecellî ettiğini görmektedirler. O'nun tecellîsinde aslâ tekrar yoktur. Tek bir ânda tek bir taayyün ve tek bir şe'n ile tecellî etmez. Tam tersine her nefeste başka bir taayyün ile zâhir olmakta ve her ân başka bir şe'n ile tecellî etmektedir. Allah Teâlâ bu hakîkate “*O, her an yeni bir tasarruftadır.*” (Rahmân, 55/29) âyetiyle işâret etmektedir.

“Ve ammâ erbâb-ı şuhûd 'indinde mu'âyyendir ki Hazret-i Hakk ve Vücûd-u Mutlak her ânda tecellî-i âher ile mütecellîdir ve tecellîsinde aslâ ve kat'â tekrâr yokdur. Ya'nî iki anda bir ta'ayyün ve bir şe'n ile mütecellî olmuyor, belki her nefesde ta'ayyün-i âher ile zâhir ve şe'n-i diğeri ile mütecellîdir. Eger bu ma'nâ-i mezbûr içün

²⁴ مع قولهم با لتبديل فى العالم

burhân ister isen kavluhû te'âlâ külle yevmin hüve fi şe'nmürâca'ât ile bu ma'nâyı sana güzelce ifâde eyler" (Kaşgarî: 25a/49-25b/50).

Allah Teâlâ'nın lütfi ve kahrî olmak üzere birbirine zıt isimleri vardır. Bu isimler asla âtil kalmazlar dâima bir iş üzeredirler. Yukarıda ki "O, her an yeni bir tasarruftadır." (Rahmân, 55/29) ayeti bunu ifade etmektedir. Mümkün hakikatlerden biri varlığa geldiğinde, Zâhir-i Vücûd o hakikatin hüküm ve eserlerine bürünerek müteayyin olur. O taayyün sebebiyle tecellî eder. Daha sonra ahadiyyetin kahrından, çokluk ve taayyünlerin yok olmasını gerektiren bir hakikat sebebiyle o taayyünden soyunur, bir önceki taayyüne benzer başka bir taayyünle müteayyin olur. İkinci ânda ahadiyyetin kahrı o taayyünü yok eder, yeni bir taayyün hâsıl olur. Allah diledikçe bu peşpeşe devam eder. Bu da iki anda tek bir taayyün üzere tecellî olmadığını göstermektedir. Her an bir âlem yokluğa giderken, onun benzeri yeni bir âlem var olmaktadır. Mahcûp, hakikatten perdeli olan kimseler, benzerlerin birbirini takibi ve hallerin tenasüp etmesi nedeniyle, âlemin hep aynı hal üzere olduğunu, birbiri peşine gelerek devâm eden zaman içerisinde hep âlemin aynı kaldığını zannetmektedirler.

"Pes hakâyık-ı imkâniyeden bir hakikat husûl-i serâit ve irtifâ'-ı mevânî' vâsıtasıyla müste'id-i vücûd olsa rahmet-i rahmâniyye anı def'aten bulur ve anın isti'dâdına göre ifâza-i vücûd eyler ve zâhir-i vücûd ol hakikatin ahkâm ve asârına telebbüsü ve vasıtasıyla ta'ayyün-i hâs ile müte'ayyen olur ve ol ta'ayyün hasebiyle mütecellî ve zâhir olur ve ol anda kahr-i ahadiyyet ki mükteza-i izmihlâl-ı ta'ayyünat ve asâr-ı kesret-i suveridir. Def'aten ta'ayyün-i mezkûrdan ol müte'ayyenî insilâh virir ve ol anda rahmet-i rahmâniyye ta'ayyün-i âherle ki ta'ayyün-i sâbika mûmâsildir müte'ayyin kılur ve kahr-i ahadiyyet ol anda anın ta'ayyünün muzmahil ider hâkezâ ilâ mâşâellâhü. Pes iki anda bir ta'ayyün üzere tecellî vâkı' olmaz. Her ânda bir 'âlem ademe gider ve anın misli vücûda gelür. Ammâ mahcûb te'âkub-i emsâl ve tenâsüb-i ahvâl sebebiyle zann ider ki "âlemin vücûdı bir minvâl üzere ve ezmine-i mütevâliyyede bir hâl üzeredir" (Kaşgarî: 25b/50-26b/52).

Subhân olan Allah! Ne Büyük Rab ve Vedûd'dur,
Fazilet, kerem, rahmet ve cömertliği toplayan,
Her nefeste dünyayı yokluğa götürür,
Aynı anda onun gibi bir diğerini varlığa getirir (Kaşgarî: 26b/52).

Âlem, bir tek hakikatte toplanan arazlar bütünüdür. Bunun delili ise şudur: hakikatler, varlıkların hakikatini sınırlıyorlar. Onların sınırlamasında sadece araz zâhir olmaktadır. Meselâ denir ki, "insan düşünen bir hayvandır", "hayvân (canlı), gelişen, hassas, iradeyle hareket eden cisimdir." "Cisim, üç boyuta kâbil bir cevherdir." "Cevher, bir mevzûda bulunmayan varlıktır." "Mevcûd, tahakkuk ve husul sahibi zâttır." Bunların hepsi arazdırlar. Bu arazlarda fark edilen fakat mübhem olan zât, araz değildir. Zira, nâtıkın mânası nutka sahip zât demektir. Nâmînin manası, gelişmeye sahip zât demektir. Bu mübhem zât, Hakk'ın Vücûdunun aynıdır. O zâtıyla kâim, arazlarda onunla kâimdirler.

" 'Âlemin 'ayn-ı vâhidde ki hakikat-i vücûd-ı der a'râz müctemi'a olmasına delili budur ki her ne kadar hakâyık-ı mevcûdâtı tahdîd idiyorlar. Onların tahdîdinde a'razdan başka bir şey zâhir olmuyor. Meselâ diyorlar ki insan hayvân-ı nâtık ve hayvân cism-i nâm-ı hassâs-ı müteharrik bi'l- irâde ve cisim cevher-i kabil-i li'l-eb'âdi's- selâs ve cevher mevcûd lâ fi'l- mevzû' ve mevcûd zâtün lehüt'- tahakkuk ve'l- husûl. Bes bu hududlarda her ne ki mezkûr oldu a'raz kabîlindedir. İllâ ol zât-ı mübhem ki bu mefhûmâtda melhûzdur. Zirâ ki ma'na-i nâtık zâtün lehü'n- nutk ve ma'na-i nâmî zâtün

lehü'n-nemv ve hâkezâ fi'l- bevâkî ve bu zât-ı mübhem 'ayn-ı vücûd-ı Hakk ve hestiyi-i mutlakdır ki zâtıyla kâim ve bu a'razları mukavvimdir" (Kaşgarî:26b/ 52-27a/53).

5.2.18. Telbîs-Telebbüs

Telbîs, kelime olarak birbirine karıştırmak, ters yüz etmek manasına gelmektedir. Bir şeyin, zıddı olan sıfatıyla ortaya çıkmasına, telbîs denir. Tecellî edilenin elbisesini giymesi, onun sıfatıyla ortaya çıkması demektir (Uludağ, 2016: 351; Cebecioğlu, 1997: 708). Telbîs fiili ile yapılan ise telebbüstür. Telebbüs de telbîs ile aynı anlama gelmektedir.

Kaşgarî'ye göre mevcudât telebbüs ve adem-i telebbüsten ibarettir. Zâtta ise tebdîl, telbîs ve telebbüs söz konusu değildir. Değişiklik ve karışıklık eşyadadır. O bu düşüncelerini şu sözleriyle dile getirir:

"Zuhûr ve hafâ-i şuyûn ve i'tibârât ki zâhir-i vücûda telebbüs ve 'adem-i telebbüsslerinden neşeyân ider. Mûcib-i tağyîr i hakikat-i vücûd ve sıfât- ı hakikiyesi olmaz. Belki niseb ve izâfâtın tebeddülüne mübtenîdir. Ve bu tebdil zâtın tağyîrini iktizâ itmez ve eger fi'l- misl 'Amr meselâ Zeyd'in yemininden kalkub yesârına otursa nisbet-i Zeyd 'Amr için muhtelif olur. Ve amma zâtın sıfât-ı hakikiyesiyle kendi karârında karardır. Kezâlik hakikat-ı vücûd umûr-ı şerîfeye telebbüsü sebebiyle ziyâde kemâl bulmaz ve mezâhir-i hasîsede zuhûriyle hiçbir noksân kabûl itmez. Âfitâbın nuru gibi ki tâhir ve ğayr- ı tâhire tenezzül ider, nûriyyetine hiçbir hâlel ve tağyîr gelmez. Ne müşkden koku alır ve ne gülden renk ve ne beşğden mütekazzir olur ve ne hârdan zahme-şeng" (Kaşgarî: 18a/35).

5.2.19. A'yân-A'yân-ı Sâbite

Vahdet-i vücud inancının gereği olan tabirlerden birisi de a'yân-ı sâbitedir. Ayn bir şeyin Allah'ın indindeki suretidir. Ayn'ın çoğulu a'yân'dır. Mümkün varlıkların Allah'ın ilmindeki şekillerine, varlıkların Allah katındaki suretlerine ayan-ı sabite denir. Hakiki vücudun ikinci mertebesidir. Allah eşyayı, varlıkları ve kâinatı yaratmadan önce olmuş, olmakta ve olacak her olayı ve varlığı biliyordu. Her varlığın ezeli ve değişmez ilminde bir sureti vardır. Eşya ve olaylar bu suretlere göre meydana gelirler. Vahdet-i vücud inancına göre yalnızca Allah'ın vücudu vardır. Var sanılan diğer şeylerin müstakil ve bizatihi vücutları yoktur. Vücut bir ve tek olup bu da Allah'ın vücudundan ibarettir. Ancak Allah'ın vücudu yokluk aynasında zuhur ve tecelli edince farklı şeyler ortaya çıkar, fakat bu farklılık şekilde ve görünüştedir. Asıl olarak tecelliler de, tecelli eden de Hakk'ın varlığından ibarettir. Eşya ve bütün yaratıklar Hakk'ın varlığının zuhur ve tecelli mahalleridir. Buna mezahir-i mecali denir. Şu halde zâhir olan Hakk'tır; mevcudât ise mezâhirdir. Zahirle mazhar arasında fark vardır. Mazhar daimî surette yok ve hiçtir. Mazharlardaki çokluk aynlarından ileri gelir. Eşyanın Allah katındaki örnekleri ve modelleri olan a'yân-ı sâbite ölçüler mesabesindedir. Bir top kumaş esas itibariyle aynı şeydir. Fakat bu kumaş belli ölçülerde kesilir ve farklı elbiseler dikilirse, farklılık kumaşta değil ölçülerde ve şekillerde yani ayn-ı sâbitelerde ve mazharlardadır. Bunun gibi Hak'tan başka hiçbir şeyin hakiki vücudu yoktur. Farklı şeyler ve varlıklar bu vücudun çeşitli ayn-ı sâbitelere göre çeşitli mazharlarda farklı şekillerde zahir olmasından ve görünmesinden ileri gelir. Tek olan Allah'ın zuhurunun çok farklı şekillerde görülmesinin sebebi varlıkların istidatları dolayısıyladır. İstidatlar da Allah'ın isimlerine göre şekillenir. Ayan-ı sabite Allah'ın isimlerinden feyz alır ve varlıklar ona göre şekil alır (Uludağ, 2016: 54).

“A‘zam-ı hicâb ve ekşef-i nikâb cemâl-i vahdet- i hakîkîyy-i takyidât ve ta‘addüdütdırlar ki zâhir-i vücûdda ahkâm ve âsar-ı a‘yân-ı sâbite vasıtasıyla vaki‘ olmuşlar ve a‘yân-ı sâbite kendileri hazret-i ‘ilmde bâtın-ı vücûddur (Kaşgarî: 28a/55).

5.2.20.Şuhûd

Görme, müşâhede, temâşâ anlamlarına gelen şuhûd, tasavvuf kavramı olarak Hakkı Hak ile görme, İlahî tecellileri temâşâ etme ve mânâ alemini seyretme demektir. Şuhûd; mufassalı mücmelde müşahede etme, kesreti ahâdiyette görme ya da mücmeli mufassalda müşahede etme, ahâdiyeti kesrette görmedir. Şuhûdun zıddı gaybettir. Gaybet ise nefsin hazlarından uzaklaşıp görmemek anlamında kullanılır (Uludağ, 2016: 337; Cebecioğlu, 1997: 676). Müşâhede mertebelerinin en üstünü erenlerin şuhûdudur (şuhûdu‘l-müntehin). Onlar mücmeli mufassalda, mufassalı mücmelde görürler. Böylelikle herşeyi herşeyde görür ve Hakkı görmekle onda kendini kaybederek yaratıkları görmekten perdelenmezler ve halkı görmeleri sebebi ile de Hakkı görmekten perdelenmezler (Kâşânî, 2015: 316-317).

“Zât min haysü hiyecümle esmâ ve sıfâtdan muarrâ ve cemî‘i niseb ve izâfâtdan müberrâdır. Ol tecellî ki kendisi kendisine kıldı, niseb-i ‘ilm ve nûr ve vücûd ve şuhûd mütehakkık oldılar” (Kaşgarî: 12a/23-12b/24).

5.2.21.Nûr

Arapça ışık anlamına gelen nûr, esmâ-i hüsna arasında yer alır. Allah’ın zâhir ismi ile tecellisine nûr denir. Kâinattaki suretlerde ortaya çıkan vücud nûrdur. Gizlenmiş bir şeyin, ledün ilmiyle ortaya çıkmasına denildiği gibi kalpten mâsivâyı çıkarıp atan vâridâta da nûr denir. Nûru önce bâsira (gören) idrak eder, sonra da onun vasıtasıyla diğer görünen şeyleri görür. İlahî vâridâtın küllîsi olması bakımından da kalpten kevni (mâsivâyı) giderir (Cebecioğlu, 1997: 562). Kurân’daki sûrelerden birisinin ismi olan Nûr kelimesi pek çok âyette de geçmektedir. “Allah semaların ve yeryüzünün nurudur” (Nûr, 24/35) âyeti bunlardan birisidir.

Varlık düşüncesini kalpten atmak için çok çalışmak gerekir. Böylece Hak Sübhânehu’nun nuru kalbe doğar ve kişiyi mâsivâdan kurtarır.

“Ve melâbis-i ekvândan te‘arrî eyle elzem ve hem metâlibdendir. Ve bu ma‘nâ nefy-i havâtır ve evhâm içün cehd-i belîğ, vecd-i tamâm eylemeksizin müyesser olmaz. Ve her kadarki havâtır müntefî olur vesâvis muhtefî bulur ve nisbet-i şerîf kuvvet alır. Pes sa‘y ve kûşüş itmeli. Öyle kûşüş ki havâtır-ı müteferrika haymesini sâhat-ı sînenen dışarı kursun ve Hakk Sübhânehu’nun nûrî zuhur-ı vücûd-u bâtına mün‘akis olsun ve senin senliğin sen ile vedâ‘ buyursun. Ya‘nî seni senden alsûn ve müzâhamet –i ağyârdan kurtarsûn. Ne şuurun kendine kalsun ve ne adem-i şuurunu ki vukûfun olsun belki bâkî kalmasun” (Kaşgarî: 8a/15).

5.2.22.Zâhir ve Bâtın

Dış, dışa ait, zuhur eden, ortaya çıkan, görünen gibi anlamlara gelen Arapça bir kelime olan Zâhir, Allah Teâlâ’nın güzel isimlerindedir. Allah bu ismi gereği, hikmeti, kudreti, sıfatlarıyla görünür, zuhur eder. Zâhir görünen âleme de denir. Zâhiru‘l-ilm, mümkinâtın a‘yânlarından ibarettir. Zâhiru‘-vücud ise isimlerin tecellilerinden ibarettir. Zâhiru‘l-mümkinât, mümkinlerin Hakkın sıfat ve aynları suretinde tecelli etmesidir.

Zâhir, Bâtın'ın aynasıdır. Dışı temiz, edebli, nazik ve kibar olan kişinin içi de temiz ve güzeldir. İçi dışına uymayana ise zâhiri bâtınına uymaz denir (Cebecioğlu, 1997: 776).

Zâhir'in mukabili Bâtın'dır. Arapça iç, öz, gizli gibi anlamlara gelen Bâtın, Allah Teâlâ'nın güzel isimlerindedir. Âlemin tümü Hak'tır ve Hakk'ın zuhuru da âlemden ibarettir. Allah, bu âleme göre zâtı itibarıyla Bâtın'dır. Kur'an'ın zâhirî ve bâtinî manaları olduğunda ittifak vardır. Ancak Kur'an'ın bâtınını kabul edip, zâhirini te'vil edenlere bâtinî denir. Aynı şekilde İslam'ın namaz, oruç gibi emirlerinin vaz'ında da bir takım hikmeler bulunduğunu kabul eden tasavvuf ehli, şeriâtın içyüzünü bilme yolunda oldukları için kendilerini bâtin ehli sayarlar. Ancak şeriâtın içyüzü dediğimiz bu hususlar, kitap okumakla değil, öz doğrulukla ve Allah'a teslim olmakla bilinir. Yani batınî bilgi gizlidir ve bu bilgiye sahip olanlar da gizlidir (Cebecioğlu, 1997: 144-145).

“Cemâl 'ale'l-'ıtlak Hazret-i Zü'l- Celâl ve'l- Efdâldir. Her cemâl ve kemâl ki her mertebede zâhir görünür. Anın cemâl ve kemâlinin pertevîdür ki anda zâhir olmuş ve ehl-i merâtib andan sâhib-i cemâl ve kemâl olmuşlar.” (Kaşgarî: 5b/10).

5.2.23.Sûret

Sûret, Arapça'da şekil, heykel, çeşit, nevi, kılıç, biçim gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufta ise suret, Allah'ın Hz. Âdem'i kendi suretinde yaratması ve onun halife yapmasını anlatan bir tabirdir. Kul hiçbir zaman Allah olamaz. Ortaya çıkıp gerçekleşme tavrında, suretler hem ulvî hem de süflîdir. Ulvî suret hakikî ve izafî olmak üzere ikiye ayrılır. Hakikî suret, vücûdî hakikatler ve Rubûbî isimlerin suretlerinden ibarettir. Faal hakikatın, zât-ı ulûhiyetten bir cem'i vardır. İzafî suret ise aklî, müheyminî ve nefsî ruhların hakikatlerinden ibarettir. Süflî suretler ise imkâna ait hakikatlerin suretleridir. Süflî suretler de ulvî ve süflî olarak ikiye ayrılır. Ruhânî suretlerden, zikri geçenlerin hepsi ulvîdir. Mutlak ve mukayyed misal âleminin suretleri bu gruptandır. Süflî ise cisimler âleminin suretleri, arş ve kürsî dışında kalanlar bu gruptandır. Anasır ve unsuriyetin suretleri buna dâhildir (Cebecioğlu, 1997: 651-652). İnsan-ı kâmil, Hakk'ın suretidir. Çünkü Hak Teâla bütün isim ve sıfatlarıyla en mükemmel biçimde onda tecelli etmiştir. Yine bu yüzden insan-ı kâmil yeryüzünde Allah'ın halifesi, vekili olmuştur. Kâmil insana sahib-i suret, sahib-i ahd adı da verilir (Uludağ, 2016: 324).

Kaşgarî de sureti mâsivâ yani Allah Teala'nın dışında kalan varlıklar anlamında kullanmaktadır:

“Cenâb-ı Hak'dan başka her ne olursa olsun mâsivâlık dağına mübtelâdır. Ve mâsivâ dinilen şey ma'raz-i zevâl ve mahall-i fenâdır. Anın hakîkati ma'dûm ve lâkin ma'lûm ve sûreti mevcûd, feemmâ mevhum.” (Kaşgarî:5a/ 9).

Kaşgarî başka bir yerde ise sureti mukayyed varlık yani mümkünât anlamında kullanır. Mutlak ise Hak Teala'nın kendi zâtıdır:

“Mutlak mukayyedsiz olmaz ve mukayyed mutlaksızın sûret bulmaz. Ama mukayyed mutlaka muhtâcdır ve mutlak mukayyeden müstağnî. Bes istilzâm iki taraftandır ve ihtiyâc bir taraftan.” (Kaşgarî: 18b/36).

5.2.24.Fenâ

Fenâ'nın Arapça kelime anlamı fâni olmak, yok olmaktır. Tasavvufta fenâ ise nesnelere, sufi gözünden silinmesidir. Fenânın zıddı bekâdır. Hind nirvanası fenadan farklıdır. Hind mistisizminde hiçlik, fenâyı ifade etmesine rağmen, İslam tasavvufunda kul hiç olmaz, hiçin yerine Allah'ın sıfatları geçer. Kul, insan olarak taşıdığı sıfatları ve

huyları terk eder, fenaya ererek, tam hale gelir, olgunlaşır. Ancak bu giden kötü sıfatların ve ahlakın yerini, Allah'ta mükemmel olarak bulunan İlahî sıfatlar veya İlahî huylar alır. Yani Hind mistisizmindeki gibi yokluğa gidiş, yokluk, hiçlik söz konusu değildir. Tam aksine mükemmel olan Allah'ın sıfat ve ahlakında yenilenme, yükselme söz konusudur. Kuşeyrî fenâyı üçe ayırır: İlk fenâ, kulun kendinden ve kötü sıfatlarından fânî olmasıdır. İkinci fenâ, Hakkı temâşâ eden kulun, Hakk'ın sıfatlarından da fânî olmasıdır. Üçüncü fenâ, Hakk'ın varlığında yok olan kulun, kendi fenâsını görmesinden de fenâ bulmasıdır. İbn Arabî fenâ kelimesine tasavvufî olmaktan çok felsefî mahiyette yedi mana verir ve bu açıdan değerlendirme yapar. Ona göre fenâ, kulu Allah'a ulaştırır. Bu durumda kul bütün nefsi arzularını terk eder ve kendisini Allah'ın iradesine teslim eder (Cebecioğlu, 1997: 267-268).

Fenâ hali, kulun benliğinin kaybolması ile tevhidin gerçekleşmesidir. Bu hal tevhidin en yüksek derecesidir. Kul, Allah'ı tefekkürde o derece boğulur ki, benlik bilincini de kaybeder. Buna fenâ fi't-tevhid denir. Fenâ halinde kulun niyetleri, davranışları, huyu ve ahlakı da düzelir. Fena fillah ise kulun zât ve sıfatının, Hakk'ın zât ve sıfatında fânî olmasıdır. Kul bu durumda bütün dünyevî ilgilerden uzaklaşır, Allah'ın dergâhına tam bir teveccühle yönelir (Cebecioğlu, 1997: 267-268).

Kaşgarî'ye göre Allah Teâlâ'dan başka her şey mâsivâ'dır ve mâsivâ ise zeval ve fenaya müpteladır. Onun gerçekliği yoktur, ancak ilim olarak vardır; sureti ise mevhumdur, yani bir sanıdır, gerçek değildir. Mâsivâ geçmişte ne vardı ne de gözüken bir sureti vardı; şimdiki zamanda ise gözüken bir sureti var, ancak gerçek bir vücudu yok. Böyle bir şeyin gelecekte insana ne faydası olur ne de zararı. O halde vakit varken gönlü mâsivâdan uzaklaştırıp Hakk Teâlâ'ya bağlamak gerekir. Çünkü Hakk Teâlâ her zamanda ve her mekânda bize dosttur ve O'nun varlığına zevâl yoktur. Kaşgarî kendi cümleleriyle bu hususu şöyle dile getirmiştir:

“Cenâb-ı Hak'dan başka her ne olursa olsun mâsivâlık dağına mübtelâdır. Ve mâsivâ dinilen şey ma'raz-i zevâl ve mahall-i fenâdır. Anın hakikati ma'dûm ve lâkin ma'lûm ve sûreti mevcûd feemmâ mevhum. Zamân-ı mâzîde ânda ne gözükmek var idi ve ne vücûd ve bu zamân-ı hâlde ancak gözükeni var lakin bî-vücûd. Böyle şey yârin istikbâlde bizim içün ne yarar ne andan fâide mütevekkî'dır ve ne zarar. Pes zimâm-ı ihtiyâr ve inkıyâdî, âmâl ve emânî eline niçün viririz ve i'timâd ve tekye bu muzahrafât-ı fâniyeye niçün kılarız. Pes vakit var iken gönlü her birinden üzme gerek ve Hakk Teâlâ'yâ bend idûb rişte-i muhabbetini düzmek gerek. Zîra ki Hakk Sübhânehûdur ki her zamanda bize enîs ve her mekânda celîs-i ber vâridir ki ânın varlığına bir zevâl yoktur. Ve hüve'd- dâimü'l-ezelî ve'l-ebedî ânın na'tıdır” (Kaşgarî: 5a/9-5b/10).

5.2.25.Cemâl

Arapça kelime anlamı güzel, güzellik, iç ve dış güzelliği demek olan cemâl tasavvuf kavramı olarak Allah'ın müşahede-i ilmiyye ile kendi zatında ilk müşahede ettiği ezeli bir sıfattır. Allah Teâlâ müşahede-i ayniyye olarak yarattıklarında bu sıfatı görmek diledi ve ayna gibi kendi cemalinin aynını görmek üzere âlemi yarattı. Cürcanî'ye göre cemâl, rızâ ve lütuf ile ilgilidir. Kâşânî'ye göre de Cemâl, Allah'ın lütuf ve rahmetinin vasıflarıdır. Cemâl, Allah'ın zâtı için vechi ile tecelli etmesidir. Allah'ın mutlak cemâli için bir celâl vardır ki bu da O'nun veçhiyle tecelli ettiği zaman herşeyi kahretmesidir. Bu halde Onu görececek kimse kalmaz. O, cemâli yüce olandır. Cemâl için bir celâl vardır. Bu da, kâinatın taayyünleri ile cemalin perdelenmesidir. Her celalin ardında da bir cemâl vardır. Allah celâl ve kahriyle bütün mevhum varlıkları ortadan kaldırır ve böylece cemâlini ortaya çıkarır. Bu sebeple celâl cemâlin aynıdır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "Kahrın da hoş, lütfun da hoş" diye söylemesi, hakikatte cemâl ve celâlin aynılığına işaret etmek içindir (Cebecioğlu, 1997: 177-178).

Allah Teâla mutlak cemâl ve celâl sahibidir. Her cemâl ve kemâl sahibi de bu sıfatlarını Allah'tan almıştır. Yani Allah'ın mutlak cemâlinin ve celâlinin tenezzül edip mâsivâda görünmesidir. Ancak bu görünme sınırlı ve kayıtlıdır, Onun Zât'ının cemâli gibi mutlak değildir.

"Cemîl 'ale'l-ıtlak Hazret-i Zü'l- Celâl ve'l- Efdâldir. Her cemâl ve kemâl ki her mertebede zâhir görünür. Anın cemâl ve kemâlinin pertevîdür ki anda zâhir olmuş ve ehl-i merâtib andan sâhib-i cemâl ve kemâl olmuşlar. Her kimî ki 'âlim bilirsın anın 'âlimliğin eseridir ve her yerde basîr görürsün anın basîrliğinin semeridir. Ve bi'l-cümle cemî -'i cemâl ve kemâl anın sıfatıdır ki evc-i külliyyet ve ıtlakdan tenezzül idûb hazîz-i cüz'ıyyet ve takayyüdde tecellî itmiş tâ ki sen cüzden külle yol bulup takyîdden ıtlaka yüz tutasın ama bunun için değil ki cüz'den külli mümtâz bilûb mukayyede mutlakdan kılasın" (Kaşgarî: 5b/10- 6a/11).

5.2.26.Celâl

Arapça ululuk, büyüklük, azamet anlamına gelen celâl, Allah'ın güzel isimlerindedir. Celâl, kahr sıfatıdır. Selbî sıfatlara da ıtlak olunur. Mesela, Allah'ın cism, cismanî, cevher ve araz olmaması gibi. Allah'ın bunlar ve benzeri noksan sıfatlardan yüce olması, celâlin anlamlarındandır. Allah'ın lütuf ile tecellisine cemâl dendiği gibi bunun mukabili olarak kahr ile tecellisine de celâl denir. Allah'ın manevî kahrına da celâl denilmektedir. Bu şekilde celâl ile tecelli cemâlin aynıdır. Celâlin ortaya çıkışı mahv ve gaybeti gerektirir. Cemâlin ortaya çıkışı da sahv ve kurbü icap ettirir. Celâl sahibi kahr ve galebe sahibidir (Cebecioğlu, 1997: 173-174).

"Mevcûd-ı hakîkî birdir, ziyâde değildir ve ol vücûd-ı hak ve hisset-i mutlakın 'aynıdır. Feemmâ anın için merâtib çokdur. Mertebe-i ûlâ lâ ta'ayyün ve adem-i inhisâr ve ıtlâkdir. Her bir kayd ve i'tibârdan hattâ an kaydı'l-ıtlâk ve bu i'tibâr ile cümle izâfât ve nü'ût ve sıfâtdan münezzehdür ve delâlet-i elfâz ve lügatden mukaddes ne nakilde na't-ı celâlî için lisân-ı 'ibâret var ve ne akıldakine kemâlîçün imkân-ı işâret ve anın hakîkatin idrâkinde erbâb-ı keşf mahcûb ve ashâb-ı 'ilm ve 'irfân menkûb gâyet nişânî bîşanlık ve nihâyet 'irfânî hayranlık" (Kaşgarî: 21a/41).

5.2.27.Kemâl

Arapça kelime anlamı olgunluk olan kemâl, tasavvufta sıfat ve sıfatın eserlerinden Hakk'ı tenzih etmek için kullanılır. Bir şeyin bütün cüzlerinin, yerli yerinde ve tam olması anlamına gelir. Allah'ın kemâli, mahiyetinden ibarettir. Onun mahiyeti de idrakin dışındadır. Allah'ın kemâlinin sonu, ucu ve bucağı yoktur. Allah'ın kemâli yaratıkların kemâline benzemez. Çünkü varlıkların kemâli, zatlarındaki mevcut manalar iledir. Bu manalar Allah'ın gayrıdır. Allah'ın kemâli ise zatına eklenen manalarla değildir (Cebecioğlu, 1997: 442). İnsanlar ilahî kemâlden aldıkları pay kadar kâmindirler. Bundan en çok pay alan şahsa insan-ı kâmil denir. Kâmiller, evliyanın üst tabakası olup şeriat, tarikat ve hakikati kendilerinde toplamışlardır (Uludağ, 2016: 210).

Cemâl kavramında da ifade edildiği gibi Allah Teâlâ mutlak cemal ve kemâl sahibidir. Mahlukâtın cemâl ve kemâli, O'nun cemâl ve kemâlidir. Şu kadar ki Allah'ın cemâl ve kemâli mutlak, kayıtsız ve sınırsızdır. Mahlukâtın cemâli ve celâli ise kendi noksanlıklarına göredir.

“Cemâl ‘ale’l-‘ıtlak Hazret-i Zü’l- Celâl ve’l- Efdâldir. Her cemâl ve kemâl ki her mertebede zâhir görünür. Anın cemâl ve kemâlinin pertevîdür ki anda zâhir olmuş ve ehl-i merâtib andan sâhib-i cemâl ve kemâl olmuşlar. Her kimî ki ‘âlim bilirsın anın ‘âlimliğin eseridir ve her yerde basîr görürsün anın basîrliğinin semeridir. Ve bi’l-cümle cemî -‘i cemâl ve kemâl anın sıfatıdır.” (Kaşgarî: 5b/10-6a/11).

5.2.28.Ene'l-Hakk

“Ben Hakk’ım” anlamında bir söz olup Hallâc-ı Mansur tarafından söylenmiştir. Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın ifade ettiği gibi; “*Söyleyen Nâsır (Allah) idi, / Mansur andan tercüman olur*” şeklinde anlaşılır. Onun bu sözü Hakk’tan rivayet ile söylediği kaydedilmekle birlikte fena halinde iken söylediği veya kendisinin bâtıl üzere olmadığını ifade etmek için söylediği de nakledilir (Cebecioğlu, 1997: 248).

Hallâc-ı Mansur’un “*ene’l-Hak*” sözü yüzünden idam edildiği dillendirilse de, onun asıl idam sebebinin ne olduğu net değildir, tartışmalıdır (Öztürk, 1996: 21, 28-29, 79).

Kaşgarî de tâlib-i sâdık bir müridin Hakk Teâlâ’ya tam bağlanmakla mukayyedin mutlak olacağını, ene’l-Hakk’ın hüve’l-Hak olacağını ifade etmektedir:

“Pes ey tâlib-i sâdık ve sâlik-i muvafık! Eğer kemâl-i insânî istersen kemâl-i cehd ve s’ay ile kûşîş kıl ve kendini nazarından setreyle ve pûşîş kıl. Bir zâta ikbâl eyle ve bir hakîkate iştiğâl kıl ki derecât-ı mevcûdât cümlesî anın mecâlîy-i cemâlî ve merâtib-i kâinât kâffesî anın merâyây-ı kemâldir. Ve bu şugl ve nisbete öyle müdâvemet eylesin ki bu nisbet-i şerîfe cânına amîziş eyleye ve varlığın nazarından raht-ı ikâmet bağlaya. Eger kendine yüz tutsan ana tutmuş olursun ve eger kendinden ta’bir eylesen andan ta’bir kılmış olursun. Mukayyed mutlak olur ve ene’l-Hakk hüve’l-Hakkı bulur” (Kaşgarî: 6b/12-7a/13).

Kaşgarî’nin bu açıklamalarına göre hüve’l-Hak, ene’l-Hak’tan daha üst bir mertebedir.

5.2.29.Vecd

Arapça bulmak, var olmak, hâsıl olmak anlamındaki vecd, tasavvufta sâlikin istemesi olmadan kalbe gelen hâle denir. Hakk’tan gelen mükâşefeler yani tecelliler vecddir. Hakk’ın sırrına muttali olduğu zaman, ruhun ulaştığı huşû da vecddir. Bir başka tanıma göre vecd, zikrin tatlılığı hissedildiğinde, ruhun şevkin galebesine tahammülden âciz kalmasıdır. Yine vecd, iç (bâtın) in Allah tarafından bir vâride tesadüf edip o vârid sebebiyle kendisinde huzur ve sürurun ortaya çıkması veya durumun değişmesidir. Cüneyd, duyulan sevinçle zâtın belirmesi esnasında, vasıflardan soyulmayı vecd olarak görür. İbn Atâ da, hüznle zât ortaya çıkarken vasıflardan sıyrılmaya vecd demiştir. Vecd başlangıçta vuku bulur. Zira vecd, kaybetmekten sonra gelir ki, kaybetmeyen vecd de olmaz. Vecd sahibi telvin ehli olup bazı kere nefsin sıfatlarının yok olması ile bazı kere de bulması ile vecde ulaşır. Vecd ehlinin bir kısmı sema ile raks eder ki bu bir noksanlık değildir. Vecddeki mevcut ile değil de sırf vecd ile rakederek rahata eren kişinin hali noksandır. Vecd gelmeden vecd varmış gibi göstermek, doğruluk sayılmaz. Tam vecde gelen kişi kendinden öyle bir geçer ki yüzüne kılıçla vurulsa hissetmez. İki çeşit vecd vardır: Vecd-i mülk, sâliki etkisi altına alan vecd; Vecd-i likâ ise sâlikin bulunduğu vecddir (Cebecioğlu, 1997: 750-751; Uludağ, 2016: 376).

Kaşgarî, sâlikin vecd ile dolması için kalbinde dünyevî hatıraları ve vehimleri kovması gerektiğini söylemektedir. Bunun için çok çaba harcadıktan sonra mâsiva kalpten dışarı çıkar ve Hakk sübhânehu'nun nuru kalbe dolar. Bu nur sâliki kendisinden alır, başka şeylerden kurtarır:

“Çünâki bu nisbet-i şerîfenin imtidâdî cemî'î ezmân-ı evkât hasebiyle lazımdır. Kezâlik keyfiyet nisbet-i şerîfin izdiyâdı mülâhaza-i suver-i imkândır. Teberri ve melâbis-i ekvândan te'arrî eyle; elzem ve hem metâlibdendir. Ve bu ma'nâ nefy-i havâtır ve evhâm içün cehd-i beliğ, vecd-i tamâm eylemeksizin müyesser olmaz. Ve her kadarki havâtır muntefî olur vesâvis muhtefî bulur ve nisbet-i şerîf kuvvet alır. Pes sa'y ve kûşûş itmeli. Öyle kûşûş ki havâtır-ı müteferrika haymesini sâhat-ı sîneden dışarı kursun ve Hakk Sübhânehu'nun nûrî zuhur-ı vücûd-u bâtına mün'akis olsun ve senin senliğin sen ile vedâ' buyursun. Ya'nî seni senden alsûn ve müzâhamet-i ağıyardan kurtarsûn. Ne şuurun kendine kalsun ve ne adem-i şuurunu ki vukûfun olsun belki bâkî kalmasun” (Kaşgarî: 7b/14-8a/15).

5.2.30. Talep-Tâlib

Arapça istek, heves, aday olmak anlamına gelen talep, tasavvufta matlubu bulmak ve murada ermek için O'nu araştırmak demektir. Tasavvuf yoluna girene tâlib denir. Tasavvufta hedefe ulaşana kadar dört derece bulunur: Tâlib, mürid, sâlik, vâsil. Tâlib ilk derecedir. Tâlib hemen alınmaz, bir süre durumu incelenirdi. Bazen işin altından kalkıp kalkamayacağını denemek üzere, hazırlık dersi yaptırılır, bu aşamada başarılı olanlara esas ders verilirdi. Yine bir isteklinin tasavvufa girmeyi arzu etmesi durumunda ona sünnet üzere bir istihare yapması tavsiye edilir, istiharedeki manevî işaretlere göre tarikate kabul edilir veya edilmezdi. Cüneyd'e göre “talep eden bulur/men talebe vecede”. Şiblî'ye göre ise tam tersi olarak “bulan arar”. Matlub (aranan) olmak tâlip (arayan) olmaktan iyi olmakla birlikte talep iyidir. Talebi olmayanın matlubu yoktur demektir. Hak Teâlâ, Hz. Dâvud'a ”Bir tâlibi gördün mü ona hizmet et” buyurmuştur. Tâlipten maksat tâlib-i Hak veya tâlib-i tarik-i Hak'tır. İnsanlar üç kısımdır: vâsıllar, sâlikler (tâlipler), mukimler. Sâlikler iki kısımdır: Biri Hak tâlipleridir ki melamîler ve sûfiler. Diğeri Cennet tâlipleridir. Onlar da zâhitler, fukara, hâdimler, âbidlerdir. Arayan Mevlâsını da belasını da bulur. “Onu talep yolunda attığın ilk adımda kendisini bulursun.” Tâlib, Hakk'ı sevgiyle değil ibadet yoluyla arayan kişidir. (Uludağ, 2016: 342-343).

Kaşgarî, tâlib-i sâdıkın bütün himmetini Hakk'a yöneltmesi gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü Hakk Teâlâ, insana vücud vermiş ve bu vücudta bir tane kalp yaratmış ki insan kalbini tek bir şeye yöneltsin. Binbir türlü istek ve arzunun peşinden koşarak boşuna yorulmasın ve kendisini Şeytan'ın oyuncağı yapmasın:

“Ey tâlib-i sâdik ve sâlik-i muvâfık! Vâkıf ol ve ilkâ-i sem' eyle ve işittiğinin şey-i hakîkatine himmet bağla. Hazret-i Hakk (Celle zikruhü) ki sana ni'met-i vücûd 'atâ kılmış. İçerinde bir gönülden başka âhir bir gönül koymamış tâki sen anın muhabbetinde bir yüzlü olûb hazretine mukbil ve gayrından mu'riz ve mütebettil olasın ve bunun içün komadı ki Ol gönülü bin bâre idesin. Her bir bâresini bir matlab arkasında koşdurub âvâre kılasın ve kendini mazhaka-i Şeytân idesin neüzü billahi minhü” (Kaşgarî: 3b/6-4a/7).

5.2.31.Cezbe

Cezb Arapça çekmek anlamına gelir. Tasavvufta cezbe ise ilahî inayetin gereği olarak Allah'ın, kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna vermesi, çalışması olmadan onu, kulu kendisine çekmesidir. Cezbe sürekli ya da geçici olabilir. Cezbe halindeki sâlik sorumlu ve yükümlü sayılmaz. Cezbe-i kayyûmiyet-i zâtiye, kelime-i tevhid zikri ile elde edilir. Cezbe-i maiyet-i zâtiye ise ism-i celâl zikri ile elde edilir (Uludağ, 2016: 89).

Allah, veli kullarının ruhlarını kendisine çeker, kurbünü ve zikrini tattırır, bedenlerine herşeyden lezzet almayı hızlandırır. Kulun beşerî özelliklerden çekilip ilahi özellikler kazanarak vahdet tecellilerini müşahede etmesidir. Cezbe, riyazet ve ibadete devamla hislerin yok olmasıdır. Cezbe kabiliyeti kula Allah tarafından vehbî olarak bahşedilmiştir. İki türlü cezbe vardır: Biri gizli cezbe ki kulun Hakk'ı sevmesidir. Diğeri açık cezbe olup Hakk'ın kulu sevmesidir. Cezbe ile cinnet arasında farklılık vardır. Meczub, mecnun değildir. Ayaşlı Şakir Efendi bu ikisi arasındaki farkı şöyle anlatır: “Hali değişen bir adamın idraki ya her zamanki normal beşer idrakinden aşağı inerek mânâsız ve bağlantı kuramaz bir duruma düşer ya da beşer anlayışından, hakikatleri keşfe doğru yükselir. Halkın nazarında her ikisi de cünun (delilik) gibi görülse de bunların ilki cünun (delilik) ikincisi ise cezbedir (Cebecioğlu, 1997: 183-184).

Cezbe noktasında sâliklerin durumu ikidir:

- Meczûb-ı sâlik: Derviş önce cezbe tutulur meczub olur, ardından da bir mürşide kavuşur, cezbeyle bağlandığı yolu, yolun hükümlerini ve şartlarını öğrenir.
- Sâlik-i meczûb: Çoğunlukla dervişler önce bir şeyhe bağlanırlar, yetişip muhabbetullahı ulaşıp sonunda meczub olurlar yani cezbe mazhar olurlar. Meczûb-ı gayr-ı sâlik ise kendisi Allah'a ulaştığı halde başkalarını ulaştıramayan yani irşâd ehli olmayandır (Cebecioğlu, 1997: 183-184).

Kaşgarî'ye göre ilahî cezbe kişinin kalbini doldursa, yeme-içme ve hissî zevklerden nefret duygusu ortaya çıksa, o zaman kalpte bütün bu maddî ve hissî zevkleri bastıran manevî lezzet hâkim olur. Bu halde mücadele külfeti ortadan kalkar, müşahede lezzetine ulaşılır. Rahatı artar, başkaların verdiği zahmetten kurtulur ve hasların hassı bir kul olur. Bu şekilde ilahî cezbe mazhar olan tâlib-i sâlik, bütün himmetini zikr-i Hakk'a yöneltmelidir. Hatta bütün ömrünü buna sarfetse hakkını vermiş olmaz:

“Mâdemki âdemî hevâ vü heves dâmene mübtelâdır bu nisbet-i şerîfin anda devâmı sa'b ve müşkildir. Ama çün âsâr-ı cezebât-ı ilâhî anın kalbinde zuhûr kılsa ve meşgale-i mahsûsât ve ma'kulât bâtınından nüfûr eylese bir lezzet bulur ki, lezzât-ı cismânî ve râhât-ı rûhânî bi'l- külliyye ol lezzete mağlûb ve ol lezzet cümlesine gâlib olur. Bu halde külfet-i mücâhede aradan kalkar ve lezzet-i müşâhede cinânına erişür. Râhatı artar müzâhamet-i ağıyardan halâs ve 'abd-i hâssu'l- hâs olur. Bir tâlib-i sâdik ki mukaddime-i cezbe ki iltizâz-ı mezkûrdur. Zikr-i Hakk sübhânehû ile kendinde bulsa anın için lâzım ve vâcibdir ki tamâm-ı himmetin anın terbiye ve takviyesine sarf eyleyüb her bir şey ki anın hilâfidir kendisini andan mu'âf eylesin ve böyle bilsünki eğer fi'l- mesel ömr-i câvidânını ol nisbet-i şerîfe sarf eylese anın hakkını kemâ yenbeğî lâyıkiyla eda idememiş ve bir şey anın için yapmamış” (Kaşgarî: 10a/19-10b/20).

5.2.32. Yakîn

Arapça kesin, açık bilgiyi ifade eden yakîn, kuşkunun kalkması ve oluşan inanç nedeniyle bilinmeyen hakkındaki sükûn ve mutmainlik demektir. Üç türlü yakîn vardır:

1. İlme'l-Yakîn: Bir şey hakkında habere dayanan bilgi.
2. Ayne'l-Yakîn: Bir şey hakkında görmek suretiyle elde edilen bilgi.
3. Hakka'l-Yakîn: Bir şeyi bizzat yaşamak suretiyle elde edilen bilgi.

Yakinde şüpheye yer yoktur, kalp bir şeyin hakikati konusunda mutmain olmuştur. Yine yakîn, delil ile değil inanç kuvveti ile apaçık görmeyi ifade eder (Kaşânî, 2015; 597; Cebecioğlu, 1997: 765-766). Yakîn, gâib olan hakkında öyle kesin bir bilgidir ki, o gâib gözle görülse bu bilginin kesinliğinde ve doğruluğunda herhangi bir değişiklik olmaz. Yakîn müşahededir ve yakîn ile insan ateşe girer, su üzerinde yürür, yakîn sahipleri katında bela nimete, rahatlık musibete dönüşür. İlim sâlikî kullanır, yakîn taşır (Uludağ, 2016: 386).

Kaşgarî, kötü huylu ve fakir yaşayışlı olanın ne keşif, ne yakîn ne de mârifet sahibi olabileceğini Molla Câmî'ye ait bir rubâî ile şöyle ifade ediyor:

“Huyu fena ve yaşantısı fakirlik olanın,
Ne keşf ü yakîni, ne marifeti, ne dini vardır.
Gitti o her zaman Allah kaldı (sadece) Allah.
“Fakirlik bittiğinde o Allah'tır “ işte budur” (Kaşgarî: 8b/16)

5.2.33. Ârif

Sözlükte irfan sahibi, bilen, vâkıf, âşina, tanıyan, anlayışlı, kavrayışlı mükemmel, irfan ve marifet sahibi kişi anlamına gelen ârif, tasavvufta Allah'ı gerçek yönüyle bilen insanlar için kullanılan bir kavramdır. Ârif ile âlim arasında fark vardır. Âlim, ilmi bir tahsil ve çalışma sonucu elde eder. Ârif ise irfana ilham ve hal ile ulaşır. Cenab-ı Hakk'ı keşf ve müşahede yoluyla bilen kişiye ârif denir. Bu açıdan ümmî bir insana da ârif denir ancak âlim denmez. Ârifler için ehl-i yakîn, ehl-i din, veli, kutb ve ârif-i billah tabiri kullanılır (Cebecioğlu, 1997: 117). Ârif, Allah Teâlâ'nın zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşahede nimetine mazhar olmuştur. Bu müşahede ve temâşâdan hasıl olan bilgiye marifet denir. Âlim aynı konuları yakîn yoluyla bilir, ârif ise keşf ve müşahede ile. Ârif, kendisi sustuğu halde diliyle Hakk'ın konuştuğu kişidir. Ârif su gibidir, içinde bulunduğu şeyin rengini ve şeklini alır. Ârifi hiçbir şey bulandıramaz, her şey onunla durulur. Ârif kendi varlığından fâni, Hak ile bâkidir. Ârif Allah'a cehennemden kurtulmak veya cennete girmek için değil, Allah'ın hakkı olduğu için ibadet eder. Ârif sofilikte kâmil insandır. “Nefsini bilen Rabbini bilir” ifadesi ârifin durumunu anlatmaktadır (Uludağ, 2016: 44).

Kaşgarî, mevcut-ı hakikî yani gerçek varlığın bir olduğunu, onun da Hakk'ın vücudu olduğunu ifade ediyor. Hakk'ın vücudu için çok mertebeler vardır. Birinci merteye ise taayyün ve inhisarın olmadığı, mutlak varlıktır. Bu mertebede hiçbir sıfat ve izafet bulunmaz ve onu akıl idrak edemez, erbab-ı keşif keşfedemez. İlim ve irfan sahiplerine düşen ancak sınırsız bir hayranlıktır.

“Mevcûd-ı hakikî birdir, ziyâde değildir ve ol vücûd-ı hak ve hisset-i mutlakın ‘aynıdır. Feemmâ anın içün merâtib çokdur. Mertebe-i ûlâ lâ ta‘ayyün ve adem-i inhisâr ve itlâkdir. Her bir kayd ve i‘tibârdan hattâ an kaydi'l- itlâk ve bu i‘tibâr ile cümle izâfât ve nü‘ût ve sıfâtdan münezzehdür ve delâlet-i elfâz ve lügâtden mukaddes ne nakilde na‘t-ı celâlî içün lisân-ı ‘ibâret var ve ne akıldakine kemâlîçün imkân-ı işâret ve anın

hakîkatin idrâkinde erbâb-ı keşf mahcûb ve ashâb-ı ‘ilm ve ‘irfân menkûb gâyet nişânî bîşanlık ve nihâyet ‘irfânî hayranlık. Ve lekad câde mevlânâ kuddise sirruhu haze’r-rubâ’î:

Ârifin ruhu her ne kadar uyanık olursa da,
Ne zaman onun kutsal haremindedir yol bulacak?
Keşif ehlinin ve şehvet erbâbının hepsinin eli
Senin idrak eteğine ulaşmada kısa kalır” (Kaşgarî: 21a/41-21b/42).

5.2.34.Zât

Zât; öz, bir şeyin kendisi, bir şeyi o şey yapan ve öteki şeylerden ayıran mahiyettir. Zât, isimlerin ve sıfatların vücutlarında değil aynlarında kendisine dayandığı emrdir. Her isim veya sıfat bir şeye dayanır. Bu şey o Zâttır. O şey Anka gibi ma’dum veya mevcut olsun, her iki halde de aynıdır. Mevcut iki çeşittir: Biri sırf mevcuttur, bu Allah’ın zatıdır. Diğer ademe bitişik mevcuttur. Bu da mahlukatın zatıdır. Allah’ın zâtı kendinden ibarettir ve Allah kendi nefsi ile mevcuttur. Zira O, nefsiyle kâimdir. İsim ve sıfatlara müstehak olan bu şey, kendi hüviyetiyledir. Allah’ın zâtı, ahadiyyete ait gaybdır, herhangi bir ibarenin mevhumu ile idrak edilemez, bir işaretin malumu ile de anlaşılabilir. Varlıkta O’nun zâtı için münasib, mutabık, aykırı veya zıt bir şey yoktur (Cebecioğlu, 1997: 777). Zât kendi kendine vardır, isim, naat ve sıfat onunla vardır. Zât olmadan bunlar olmaz. Zâtı olan mutlaka müsemma, men’ût ve mevzuftur. Örneğin Kâdir isim, kudret sıfat, takdir naattır. Hakk’ın halkla ilişkisi sadece isim, naat ve sıfatlardır. İsim, naat ve sıfat Zât ile halk arasında perdedir (Uludağ, 2016: 390).

Kaşgarî’ye göre hakikatlerin hakikati zât-ı ilahiyedir, o bütün eşyanın hakikatıdır ve her şey ona dayanır, o ise zâtında vâhiddir. Ancak tecelli ile farklı mertebelerde tezahür eder. O zaman Zât çeşitli sıfatlar vasıtasıyla çok gözükür, aslında bir şeydir:

“Hakîkatü’l- hakâyık ki Zât-ı İlâhiyedir te’âlâ şânühû, cümle eşyanın hakîkatidir ve her bir şey ana müsteniddir ve hadd-i zâtında vâhiddir. Aded için anda yol yoktur. Amma merâtibde tecelliyât-ı mütekessire ve ta’ayyünât-ı müte’addide i’tibârına göre târaten hakâyık-ı cevheriyye-i metbû’a ve târaten hakâyık-ı ‘arzıyye-i tâbi’a olur. Pes bir zât sıfât-ı müte’addide vâsıtasıyla müteaddid ve mütekessir gözükür ve fi’l- hakîka ‘ayn-ı vâhiddir ki aslâ ta’addüd ve tekessürü kabûl itmez” (Kaşgarî:22b/ 44-23a/45).

5.2.35.Ahadiyyet

Birlik anlamına gelen ahadiyyet, bir şeye nisbeti olmayan, bir şeyin de kendisine nisbeti bulunmadığı şeydir. Ahadiyyet makamı, ilahî sıfattan bir makamdır. Bu makam akıl ve anlatmakla vasfa gelmez. “Onu ilmen hiçbir şey ihata edemez” (Neml: 84) âyeti O’nun bu gayb-ı hüviyyet-i mutlaklığına işaret etmektedir (Cebecioğlu, 1997: 241).

Ahadiyyetin farklı türleri vardır. Birincisi ahadiyyetü’l-ayndır ki aynın birliği anlamındaki ahadiyyetü’l-ayn, bize ve isimlere muhtaç olmadığı için Zât-ı Hakk’ın mertebesi olup cem’ul-cem’ de denir. İkincisi ahadiyyetü’l-cem’ olup cem’ ahadiyyeti anlamındaki bu kavram tasavvufta sıfat ve isimlerin varlığı ve yokluğu (ispat ve iskat) söz konusu olmaksızın zâtı zât olarak dikkate alma mertebesidir. Ahadiyyet mertebesinde sıfatlar ve isimler iskat edilir ve dikkate alınmaz; ahadiyyetü’l-cem’de ise yok sayılmaz, fakat var da sayılmaz. Var sayılan ve göreceli olarak var ile yok bir arada bulunduğu için, başka bir ifade ile sıfatlar ve isimler hem var hem yok veya ne var ne de yok sayıldığı için bu mertebeye cem’ ahadiyyeti yani ahadiyyet ile vâhidiyeti

kendisinde toplayan denilmiştir. Burada nispetler, izafetler ve itibarat söz konusudur, yani sıfatların ve isimlerin varlığı ve yokluğu izafî ve itibarîdir. Üçüncüsü ise ahadiyyetü'l-kesrettir ki çokluğun tekliği anlamında olup nisbî ve itibarî olarak kendisinde çokluğun düşünülüşü mertebedir. Cem' makamı da denir (Uludağ, 2016: 27).

Kaşgarî ahadiyyeti taayyün-i evvel ile irtibatlandırmaktadır. Buna göre taayyün-i evvelde Zât, sırf vahdet ve kabiliyet olup kendisi sıfat ve itibarâtile vasıflanmazsa ahadiyyet söz konusudur. Aksi halde vâhidiyyetten bahsedilmektedir:

“Ta'ayyün-i evvel vahdet-i sırf ve kabiliyyet-î mahzdır ki cemi-'i kabiliyyâtü müştemil hâh kabiliyyet-i ittisâf-ı cümle sıfât ve i'tibârât olsun ve hâh kabiliyyet-i tecerrüd-i cemi-'i sıfât ve i'tibârâtdan olsun ve bu iki i'tibâr ile ahadiyyet ve vâhidiyyete münkasim oluyor. Böyle eger cemî 'i sıfât ve i'tibârâtdan hattâ kabiliyyet-i tecerrüden tecerrüdü i'tibâr olursa ahadiyyet diyorlar ve anıncûndür butûn ve evveliyyet ve ezeliyyet ve eger cemi-'i sıfât ve i'tibârâta ittisâfî mülâhaza olursa vâhidiyyet diyorlar ve anıncûndür zuhûr ve âhiriyyet ve ebediyet ve bu mertebeyi vâhidiyyetin i'tibârâtının ba'zısı bu kabildendir ki zâtın ol i'tibârâta ittisâfî mertebeyi cem' 'itibârıyladır” (Kaşgarî: 13a/25-13b/26).

5.2.36.Vâhidiyyet

İsimlerin kendisinden doğup kendisinde birleşmeleri yönünden zâttır. Böylelikle zât ismi olumsuz değil olumlu anlamda bir isim olarak birdir. Çünkü birlik, isimlerin zâttan meydana gelişlerinin kaynağı olmuştur. İsimler gerçek anlamda tek zâttan ortaya çıkan nispetlerdir. Marifet bu mertebeye dayandığı gibi talep de bu mertebeye yönelir. Bunun nedeni sayısız itibarların zâtın ilk mertebesinde içkin olmalarıyla birlikte, bu mertebede sabit olmalarıdır (Kaşânî, 2015; 575).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Zât; bütün sıfat ve itibarlardan tecerrüd etmişse ahadiyyet söz konusudur. Bâtın, evveliyyet ve ezeliyyet bu mertebededir. Zât; sıfat ve itibarlarla muttasıf olursa vâhidiyyet söz konusudur. Zâhir, âhiriyyet ve ebediyet bu mertebededir. Mertebeyi vâhidiyyette Zât'ın sıfat ve itibarlarla muttasıf olması, kevnî hakikatlerin varlığını gerektiriyorsa Hâlik ve Râzik gibi isimlerin tecellisi söz konusu olur. Eğer Zât'ın sıfat ve itibarlarla muttasıf olması kevnî hakikatlerin varlığını gerektirmiyorsa hayat, ilim ve irade gibi isimlerin tecellisi söz konusudur. Bu iki kısma İlâhî ve rububiyyet ile ilgili isimler ve sıfatlar denilir.

“Böyle eger cemî 'i sıfât ve i'tibârâtdan hattâ kabiliyyet-i tecerrüden tecerrüdü i'tibâr olursa ahadiyyet diyorlar ve anıncûndür butûn ve evveliyyet ve ezeliyyet ve eger cemi-'i sıfât ve i'tibârâta ittisâfî mülâhaza olursa vâhidiyyet diyorlar ve anıncûndür zuhûr ve âhiriyyet ve ebediyet ve bu mertebeyi vâhidiyyetin i'tibârâtının ba'zısı bu kabildendir ki zâtın ol i'tibârâta ittisâfî mertebeyi cem' 'itibârıyladır. Ve bu ba'zın vücûd ve tahakkuku eger vücûd-ı hakâyık-ı kevnîyeye meşrût olsa misl-i hâlikîyyet ve râzıkîyyet gibi isimlerdir ve eğer meşrût olmasa misl-i hayât ve 'ilm ve irâde gibi isimlerdir ve bu iki kısma esmâ ve sıfât -ı ilâhiye ve rubûbiyyet denilir.” (Kaşgarî: 13a/25-13b/26).

5.2.37.Nev'-Tür

Mantıkta cinsin kapsamına dahil olan kavramlar türdür (nev'). Mesela bitki cins, çiçek nevdur. Allah (cc) genellere olduğu gibi türlere (nev'lere) de birlik (vahdaniyet) mührünü vurmuştur. Mesela çiçek türünde (nev) bulunan ortak vasıflar, bütün çiçeklerin

Allah (cc) tarafından yaratılmış olduğunu göstermektedir. Tür hakiki ve görelî olmak üzere ikiye ayrılır. Hakiki türün altında bir cins bulunmaz, insan gibi. Görelî türün altında ve üstünde ise cinsler vardır, insan hayvana, hayvan canlı cisme, cisim cevhere nispetle görelî türdür. Hakiki türün derecesi olmaz. Görelî türün ise dört derecesi vardır: Yüksek tür (nev'-i ali), orta tür (nev'-i muvassıt), aşağı tür (nev'-i safil) ve tek tür (nev'-münferit)dür. Cisim yüksek tür, hayvan orta tür, insan aşağı türdür. Tek türe misal ise akıldır. Atomların hareketiyle ortaya çıktığı iddia edilen tabiat kanunları, cevher olmayıp arazdır (Öner, 1986: 26).

Bölüm, mevsim anlamlarına gelen fasl aynı zamanda bir mantık kavramıdır. Ayrım olarak da isimlendirilen fasl mantıkta cinsleri ve türleri birbirlerinden ayıran ana karakterlere denir. Mesela kuş, balık, kurbağa ve sürüngenler omurgalılar cinsinin türleridir. Yılanın sürüngenlerden olması onun faslıdır. Çünkü sürünme özelliği yılanı kuştan ayırmaktadır. Ayrım da uzak ve yakın olarak ikiye ayrılır (Öner, 1986: 27).

Öz, kıymetli taş, atom, elmas, maya anlamlarına gelen cevher bir mantık kavramıdır. Mahiyet cevher ve araz olarak ikiye ayrılmaktadır. Kendi varlığı için başka bir şeye ihtiyacı olmayan kavrama cevher denir. Cevher özü ile kaimdir, başka bir şeye ihtiyacı yoktur. Mesela, insan akıllı hayvandır, önermesinde akıllı hayvan olması insanın özsel (zâtî) özelliğidir. Çünkü akıllı olmak sadece insana özgü bir niteliktir. Farabi'ye göre, gökteki yıldızlar, yeryüzü, kıtalar, sular, taşlar, bitkiler ve hayvanlar gibi şeyler cevherdir. Farabi cevheri anlatırken varlıkların genel bir sınıflandırmasını yapmıştır. O cevheri ferdî ve küllî olmak üzere ikiye ayırır. Cevher azalıp çoğalmaz. Daha az insan veya daha çok insan denilemez. Daha az taş veya daha çok taş olmaz. Cevherin zıddı da yoktur. Fakat arazın zıddı olabilir. Soğuk olan bir şey sıcak olabilir, siyah olan bir şey beyaz da olabilir. Fakat bu değişmelerde cevher hep aynı kalır (Öner, 1986: 29).

Kaşgarî bu eserinde tasavvuf kavramlarının yanında mantık kavramları da kullanmaktadır. Bunlar beş tümel ya da beş temel denilen külliyât-ı hamsedir. Beş geneli ilk olarak Fenikeli Porphyrios, İsağoci isimli eserinde anlatmaktadır. İşte Porphyrios tarafından ortaya konulan beş genel şunlardır: Cins, tür (nev), ayrım (fasl), özellik (hassa) ve ilinti (araz-ı âmm).

Kaşgarî bu beş geneli kullanarak mevcudatı sınıflandırmakta ve Vacibü'l-Vücut olan Allah'a ulaşmaktadır. Buna göre canlı, cisim, akıl ve nefisler (cevher), a'raz, mümkün, vacib, vücut, mevcud-ı mutlak şeklinde bir sıralama yapılmaktadır:

“Çün teşahhusât ve ta'ayyünât efrâd ve envâ'ları ki hayvân altında müctemi'dirler. Eger anları kaldırırsan her nev'in efrâdı ol nev'de cem' olurlar. Ve eger mümeyyizât-ı envâ' ki füsûl ve havâsdan 'ibâretidir, kaldırırsan cümle envâ-'ı hakikat hayvânda cem' olurlar. Ve eger mümeyyizât-ı hayvân ve ol şey ki hayvân ile beraber cism nâmı tahtında mündericdirler, kaldırırsan hakikat-i cism nâmında cem' olurlar. Ve eger mümeyyizât-ı cism ve şey-i ahâr ki anınla beraber cevher ya'nî ukûl ve nüfûs tahtında mündericdirler, kaldırırsan hakikat-i cevherde cem' olurlar. Vemâ bihi el- imtiyâzü beyne'l cevheri ve'l 'arazi, kaldırırsan cümlesi mümkün tahtında cem' olurlar. Ve mâ bihi el- imtiyâzü mümkün ve vâcibi kaldırırsan ikisi beraber vücûd ve mevcud-ı mutlak tahtında cem' olurlar ve bu vücûd ve mevcud-ı mutlak 'ayn-ı hakikat-ı vücûd ve mevcuddur ve vücûdu kendi zâtındandır ve zâtından zâid değildir. Vücûb anın sıfat-ı zâhiridir ve imkân anın sıfat-ı bâtıdır ve e'nî bihi el- a'yânü's-sâbitetü'l-hâsıla bitecellihî nefsehu mütelebisen bi-şuyûnihi ve bu mümeyyizâtlar hâh fusûl ve havâs olsunlar ve hâh ta'ayyünât ve teşahhusât cümlesi şuyûn-ı ilâhiyedir” (Kaşgarî: 15b/30-16b/32).

5.2.38.A'raz

Belirti, sonradan meydana gelen özellik anlamlarına gelen araz bir mantık kavramıdır. Yüklenen kavram yüklenilenin özünde değil de diğer türlerle paylaşılan bir nitelik ise bu kavram a'razi bir kavramdır. Mesela insan uyuyan bir canlıdır, önermesinde uyumak a'razi bir niteliktir. Çünkü uyumak sadece insana has bir nitelik değildir, diğer canlılar da uyur. Dış dünyadaki bir durum (sebeup) her zaman veya çoğunlukla gerçekleşiyorsa zatidir, aksi halde a'razidir. Boğazın kesilmesi ile ölümün gerçekleşmesinde olduğu gibi. Buna karşılık sıtma ile ölüm a'razidir. Tabiat kanunları ve suretler a'razi olduklarından türlerin cevher niteliğindeki farklılıklarını teşkil edemezler. A'raz cevher olamaz (Öner, 1986: 27).

Kaşgarî, İbn Arabî'nin Fass-ı Şu'aybiyye'de âlemin tek bir aynda bir araya gelen a'razlardan ibaret olduğu bilgisini verdiğini söylemektedir. Her anda bir âlem yok olurken yerine benzeri yaratılmaktadır. İnsanlar bu gerçekten gafildirler. Bu konuda Eş'arîlerin hatası hakikat-ı vücudun dışında başka cevherler olduğunu kabul ettiler ve değişen/yenilenen a'razları bu cevherlere isnad ettiler. Hâlbuki âlem cüzleri ile birlikte yoktur. Ancak her an biri yok olup yerine benzeri geldiği için göz hataya düşerek var zannediyor:

“Hazret-i Şeyh razıyallahü ‘anhü Fass-ı Şu'aybiyye'de beyân buyururlar ki, ‘âlem ‘ayn-ı vâhidde a'râz-ı müctemi'den 'ibâretidir. Teceddüt ve enfâs ve ânât ile müteceddit ve mütebeddil olur. Her ânda bir ‘âlem ademe gider ve anın mislî vücûda gelür. Ekser-i ‘âlem bundan gâfildirler. Kemâ kâle sübhânehû bel hüm fî lebsin min halkın cedîd. Ve erbâb-ı nazardan bir kimse buna muttali' olmadı illâ Eşâ'ire. Ba'zı eczây-ı âlemdeki a'razdır. Haysü kâlû el- a'râzu lâ tebkî zamaneyni. Dîger Hisbâniyye ki Sofestâî dimekle ma'rufdurlar, cümle-i eczây-ı âlemde hâh cevâhir olsun ve hâh a'raz, bu iki fırka her birleri min vechin hatâ kıldılar. Amma Eşâ'ire'nin hatâsı budur ki hakikat-i vücûddan başka cevâhir-i müte'addide isbât eylediler ve a'raz-ı müceddide-i mütebeddileyi anlarda kâim dediler. Bilmediler ki ‘âlem cemî'-i eczâsıyla yokdur. Meğer a'raz-ı müteceddide-i mütebeddile anlarda kâim dediler. Bilmediler ki ‘âlem eczâsıyla yokdur. Meğer a'raz ı müteceddide-i mütebeddile me'al- enfâsi ve'l- ânât ki ‘ayn-ı vâhidde cem' olmuşlar ve her ânda 'ayndan zâil olurlar ve anların emsâlî ol anda ol 'ayna mütelebbis olurlar. Amma te'âkub-ı emsâl vâsıtasıyla nâzır galata düşüyor ve zan idiyor ki ol emr-i vâhid-i müstemirdir” (Kaşgarî: 23b/46-24b/48).

6. TUHFETÜ'L-İHVÂN FÎ MA RİFETİ SIRR-I İHÂTA-İ YEZDÂN TRANSKRİPTİ

[1b/2]Tuhfetü'l- ihvân fî ma rifeti sırr-ı ihâta-i Yezdân

Bismillâhirrahmânirrahîm

İlâhî, hallisnâ 'ani'l-iştigâli bi'l-menâhî ve erine'l-eşyâe kemâ hî.²⁵ Âşâve-i gafleti, basar-ı basîretimizden ref' eyle. Her şeyi olduğu gibi gösterip iştibâhımızı def' eyle. Yoğu var sûretinde izhâr eyleme. Yoktan varlığının cemâline perde bağlama. Bu suver-i hayâliyyeyi âyine-i hüsn ü cemâlin kıl. Tâ illet-i hicâb ve gaflet olmayalar. Ve bu nukûş-ı vehmîyi sermaye-i ilm ü ma'rifet eyle. [2a/3] Tâ esbâb-ı 'amâ ve cehâlet bulmayalar. Bizim mehcûrlüğümüz bizdendir. Bizi bize bırakma ve bizi bizden kurtar, kusûrumuza bakma. Kendine yegâne kıl, kendiliğimizden bîgâne. Habîbinin sünnet-i seniyyesinde istikâmet vir ve her 'amel-i hayra tevfik-i kerâmet kıl. Ve sallallâhü 'alâ nebiyyinâ Muhammed ve âlihi ve sahabihi ecme'în.

Emmâ ba'd erbâb-ı 'ilm u 'irfân ve ashâb-ı zevk u vicdân olan ihvân-ı Müslimîne vâzih u lâyh olsun ki *Risâle-i Levâyih* ki kudvetü'l-muhakkıkîn ve senedi'l-mudakkıkîn e'nî Hazret-i Mevlânâ Câmî (kuddise sirruhû) Hazretleri'ne mensûb ve her tâlib-i ma'rifet için isti'mâli müstahsen ve mendûb idi. Egerçi vecîz ve kalîldir. Amma ma'rifet-i sırr-ı ihâta-i zât için bilâ 'adîl [2b/4] ve egerçi nazara mûciz ve yesîrdir. Lâkin 'ilm-i sereyân nûr-ı sıfât için bî mesel ve nazardır. Leb-i mufassalâtve ma'az-ı mutavvelâtdır. Çünkü 'ibâre-i Fârisîde vâkı' olmuş talebe-i pâk-ı tînet-i Etrâk anın fâidesinden kalîlü'n- nasîb bel behresiz idiler. Hâtır-ı fâtırına vârid oldu ki lisan-ı Türkçe'ye alâ kadri'l- vâsi' tercüme eyleyüb ihvânü's- safâ olan erbâb-ı muhabbete tuhfe kılam. Şâyed ki zuhûruna müntazır olduğumuz kemâlât-ı ma'neviyelerine bâ'is-i terakkî ola ve gâyet-i mütemennâlarına vusûl eyleye. Duâ-i hayrlarında yâd oluna. Göz tutarım ki erbâb-ı dâniş ve ehibbe-i hayr-endîş bu tuhfe-i kalîli kesîr anlayalar ve bahr-i ırmakda belleyeler. Ve bi'l-farz [3a/5] ekser evkâtları bu tuhfenin mütâla'asına kemâ yenbeğî sarf olsa ve mefhum u me'anîsi hâtırlarında kararlaşsa ve müktezâsınca amel kılinsa yakındır ki bir mertebede feth vaki' olsa gerek ki sırr-ı ihâta-i zât ve nükte-i sereyân-ı sıfât cemî'-i merâtibde ke'ş-şemsi fî müntesifi'n- nehâri²⁶ hüveydâ olüb hiçbir şeyin müşâhedesi anın müşâhedesine mâni' olmayüb ve hiçbir sıfâtın zuhûru mütâla'a-i sıfât-ı kemâline gâflet virmeyüb matlûb-ı hakîkiyi minessa-i şehâdetde züyûr-ı sıfât-ı kemâliyle muhallâ ve müzeyyen görüb rûte-i 'ayne'l-yakîn bel hakka'l-yakîne terakkî îdüb 'alâ tefâvüti deracâtî'l- isti'dâd, mâ raeytü şey'en illâ raeytullâhe bihî ev me'ahû ev fihi.²⁷[3b/6] Bel mâ raeytü şey'en illâ raeytullâh²⁸ deyüb fakrları tamâm olüb el-fakru izâ temme hüvallâhu²⁹ sırrına mazhâr olüb basîret sahibî olalar. Ve lekad ehsene men kâle haze'ş-şi'ri bi lisâni'l-Fârisî.³⁰

Şi'r:

Tû û neşevî velî eger rûzî çend,
Cehdî bekonî zi tû tûy ber hîzed.
Fehâ ene eşrau fi'l-maksûdi.
Bi-avni'llâhi sübhânehû el-ma'bûdi.³¹

²⁵ خلصنا عن الاشتغال بالمناهي وارنا الاشياء كماهي “Bizi haramlarla meşgul olmaktan kurtar, bize eşyayı olduğu gibi göster.”

²⁶ كالشمس في منتصف النهار “Gündüzün ortasında güneş gibi”

²⁷ ما رايت شيئا الا رايت الله به او معه او فيه “Herşeyi Allah ile veya Allah ile beraber Allah'ta gördüm.”

²⁸ بل ما رايت شيئا الا رايت الله “Bilakis Allah'tan başka bir şey görmedim.”

²⁹ الفقر اذا تم هو الله “Fakr tamama erdiğinde (ihtiyaç duyulan) O Allah'tır.”

³⁰ ولقد احسن من قال هذا الشعر بلسان الفارسي “Bu şiiri Fars diliyle söyleyen çok güzel söylemiştir.”

³¹ تو او نشوی ولی اگر روزی چند

Lâyiha [1]:

Ey tâlib-i sâdık ve sâlik-i muvâfık! Vâkıf ol ve ilkâ-i sem‘ eyle ve işittiğinin şey-i hakîkatine himmet bağla. Hazret-i Hakk (Celle zikruhü) ki sana ni‘met-i vücûd ‘atâ kılmış. İçerinde bir gönülden başka âhir bir gönül koymamış. Tâki sen anın muhabbetinde bir yüzlü olûb hazretine mukbil ve ğayrından mu‘riz ve mütebettil olasın. Ve bunun içün komadı ki [4a/7] ol gönülü bin pâre idesin. Her bir pâresini bir matlab arkasında koşdurub âvâre kılasın ve kendini mazhaka-i Şeytân idesin, neüzü billahî minhü. Nevverallâhü sırra kâili haze’r-rubâ‘î bi lisâni’l-Fârisî haysü ecâde fi’n- nazmî.³²

Rubâ‘î:

Ey ânki bekıble-i vefâ rûyest torâ,
Ber meğz çerâ hicâb şod pûst torâ?
Dil der pey-i îñ û ân ne nîkûst torâ,
Yekdil dârî besest yekdûst torâ.³³

Lâyiha [2]:

Tefrika bundan ‘ibâretdir ki gönlünü lâ tâileye ta‘alluk itdirûb perîşân eyleyesin ve cem‘iyyet bundan kinâyedir ki her bir şeyden i‘râz idûb gönlünü Vâhid-i Hakîkî müşâhedesine hemîşe bağlayasın. Tâife ki cem‘iyyeti cem-‘i esbâbda zan itdiler; tefrika-i ebedde kaldılar. Ve fırka ki cem-‘i esbâbı,[4b/8] esbâb-ı tefrikadan olduğunu yakîn bildiler. Her bir şeyden el çekdiler, cem‘iyyet makâmında müsterîh buldular. Ve lekad ehsene men kâle haze’r-rubâ‘î bi lisâni’l-Fârisî.³⁴

Rubâ‘î:

Ey der dil-i tû hezâr muşkil zi heme,
Muşkil buved âsude torâ dil zi heme,
Çûn tefrike-i dil est hâsıl zi heme
Dil râ beyekî sipar u bogsil zi heme.³⁵

جهدی بکنی ز تو توی بر خیزد
فهاننا اشرع فی المقصود
یعون الله سجاته المعبود

Sen o olamazsın, ama eğer birkaç gün
Çalışırsan senin içinden bir sen çıkar.

Ben sana olması gereken hakkında söylüyorum.
Allah’ın yardımıyla, o sübhândır, tapılacak olandır.

نور الله سر قائل هذا الرباعی بلسان الفارسی حیث اجاد فی النظم
“Allah bu ruba‘îyi Fars diliyle şiir içerisinde en güzel
şekilde ifade eden nurlandırısın.”

ای آنکه به قبله وفا رویست ت

بر مغز چرا حجاب شد پوست ترا
دل در پی این و آن نه نیکوست ترا
یکدل داری بس ست یکدوست ترا

Ey yüzü vefa kıblesi olan sen,
Dışın niçin ruhuna örtü oldu?

Gönlünün onun bunun peşinden gitmesi iyi değil,
Bir gönlün var, bir dost sana yeterlidir.

ولقد احسن من قال هذا الرباعی بلسان الفارسی
“Bu ruba‘îyi Fars diliyle söyleyen çok güzel söylemiştir.”

ای در دل تو هزار مشکل ز همه

مشکل بود آسوده ترا دل ز همه
چون تفرقه دل است حاصل ز همه
دل را به یکی سپار و بگسل ز همه

Ey gönlünde her şeyden binlerce dert olan,
Gönlünün bunlardan rahatlaması zordur,
Bunlardan geriye kalan, parçalanmış bir gönüldür,
Bırak gönlünü tek olana ve her şeyden ayrıl.

Lâyıha [3]:

Hakk sübhânehû ve te'âlâ cümle mezy-i zâhir ve bâtinımıza her halde ve zamanda nâzırdır. Bundan artık hasâret olmaz ki biz anın likâsından gözümüzü kaldırûb anın ğayrına nazar eylesek ve anın tarîk-i rızâsını bırakûb başka tarîk sülûküne bel bağlasak. Ve lekad ecâde men kâle hâze'r-rubâ'î bi lisâni'l-Fârisî bi hâze'l-ma'nâ.³⁶

[5a/9]

Rubâ'î:

Âmed seher ân dilber-i hûnîn cigerân,
Goft ey zi tû der hâtir-i men bâr-ı gerân,
Şermet bâdâ ki men besûyet negerân,
Bâşem tû nihî çeşm besû-yi digerân.³⁷

Lâyıha [4]:

Cenâb-ı Hak'dan başka her ne olursa olsun mâsivâlık dağına mübtelâdır. Ve mâsivâ dinilen şey ma'raz-i zevâl ve mahall-i fenâdır. Anın hakîkati ma'dûm ve lâkin ma'lûm ve sûreti mevcûd feemmâ mevhum. Zamân-ı mâzîde ânda ne gözükmek var idi ve ne vücûd ve bu zamân-ı hâlde ancak gözükeni var lakin bî-vücûd. Böyle şey yârın istikbâlde bizim içûn ne yarar ne andan fâide mütevekkî'dır ve ne zarar. Pes zimâm-ı ihtiyâr ve inkıyâdî, âmâl ve emânî eline niçûn viririz ve i'timâd ve tekye bu muzahrafât-ı fâniyeye niçûn kılarız. Pes vakit var iken [5b/10] gönlü her birinden üzmeğe gerek ve Hakk Teâlâ'yâ bend idûb rişte-i muhabbetini düzmeğe gerek. Zîra ki Hakk Sübhânehûdır ki her zamanda bize enîs ve her mekânda celîs-i birvardır ki anın varlığına bir zevâl yoktur. Ve hüve'd- dâimü'l- ezeli ve'l-ebedi³⁸ anın na'tıdır. Ve lillâhi derru kâili hâze'r-rubâ'î bi lisâni'l-Fârisî.³⁹

Rubâ'î:

Her sûret-i dilkeş ki torâ rûy nemûd,
Hâhed felekeş zûd zi çeşm robûd.
Rû del bekesî de ki der etvar-i vücûd!
Bûdest hemîşe bâ tû û khâhed bûd.⁴⁰

Lâyıha [5]:

³⁶ ولقد اجاد من قال هذا الرباعي بلسان الفارسي بهذا المعنى "Bu ruba'îyi söyleyen bu manayı Fars diliyle en güzel şekilde ifade etmiştir."

³⁷ آمد سحر آن دلبر خونین جگرآن
گفت ای ز تو در خاطر من بار گران
شرمت بادا که من به سویت نگران
باشمتو نهی چشم به سوی دگران

Seherde ciğerleri yakan o dilber geldi.
Dedi ki: Ey benim fikirlerime yük koyan,
Utan! Ben sana bakarken,

Sen başkalarına göz koyarak bakan.

³⁸ وهو الدائم الازلي والابدی "O varlığı ezelden beri devam eden ve ebedi olandır."

³⁹ "Bu ruba'îyi Fars diliyle söyleyenin başarısı Allah'a aittir."

⁴⁰ هر صورت دلکش که ترا روی نمود
خواهد فلکش زود ز چشم ربود
رو دل به کسی ده که در اطوار وجود
بوداست همیشه با تو و خواهد بود

Her çekici suret ki sana yüz gösterir,
Onun feleği uzaktan gözlerini çalar.
Gönlünü varlık sahasında olana ver!
O sürekli seninle olmuştur ve olacaktır.

Cemâl, 'ale'l-'ıtlak Hazret-i Zü'l-celâl ve'l-efdâldir. Her cemâl ve kemâl ki her mertebede zâhir görünür. Anın cemâl ve kemâlinin pertevîdür ki anda zâhir olmuş ve ehl-i merâtib andan sâhib-i cemâl ve kemâl olmuşlar. Her kimî ki 'âlim bilirsün anın 'âlim [6a/11] liğün eserdir ve her yerde basîr görürsün anın basîrliğinin semeridür. Ve bi'l- cümle cemâl -'i cemâl ve kemâl anın sıfatıdır ki evc-i külliyyet ve ıtlaktan tenezzül idûb hazîz-i cüz'iyet ve takyîd tecellî itmiş tâ ki sen cüzden külle yol bulup takyîdden ıtlaka yüz tutasın ama bunun için değil ki cüz'den külli mümtâz bilûb mukayyede mutlakdan kılasın. Kaddesallâhü sırra sâhibi haze'r-rubâ'î keyfe nazame.⁴¹

Rubâ'î:

Reftem be temâşâ-yı gülân şem'-i tirâz,
Çûn dîd meyân-i gülşenem, güft be nâz:
Men eslem ve gülhâ-yı cihân fer'e mânende.
Ez esl çerâ be fer' mi mânî bâz.⁴²

Lâyihâ [6]:

Eğerçi insân cismâniyyet sebebiyle ğayet kesâfettedir. Feemmâ rûhâniyyet cihetiyle nihâyet letâfette her şeye yüz tutsa anın hükmünü alır ve her nesneye teveccüh kılsa [6b/12] anın rengin pezîr olur. Bu sebepten Hükemâ dimişler ki, nefis-i nâtika suver-i mutâbaka-i hakâyık ile mütehâllî olsa ve anın ahkâm-ı sâdıkasîla mütehakkık olsa sârat keennehe'l- vücûdü küllühü. Ve 'umûm-ı halâyık bu sûret-i cismâniyyeye şiddet-i ittisâlden ve bu peyker-i heyûlâniyyeye kemâl-i iştiğalden dolayı öyle olmuşlar ki kendilerini andan fark ve temyîz idemiyorlar ve güyâki anın 'aynî olmuşlar ve kendilerini 'aynı sûret ve cism tanıyorlar. Heyhât heyhât! Kendileri nerede ve bu çism ve sûret nerede. Hakk sübhânehü ve te'alâ mahz-ı fazl ve keremiyle cümlemize basîret ihsân buyursun. Pes ey tâlib-i sâdık ve sâlik-i muvafık! Eğer kemâl-i insânî istersen kemâl-i cehd ve s'ay ile kûşîş kıl ve kendini nazarından [7a/13] setreyle ve pûşîş kıl. Bir zâta ikbâl eyle ve bir hakîkate iştiğal kıl ki derecât-ı mevcûdât cümlesî anın mecâlîy-i cemâlî ve merâtib-i kâinât kâffesî anın merâyây-ı kemâlîdir. Ve bu şuğl ve nisbete öyle müdâvemet eylesin ki bu nisbet-i şerîfe cânına amîziş eyleye ve varlığın nazarından raht-ı ikâmet bağlaya. Eger kendine yüz tutsan ana tutmuş olursun ve eger kendinden ta'bir eylesen andan ta'bir kılmış olursun. Mukayyed mutlak olur ve ene'l- Hakk hüve'l- Hakkı bulur. Ve lekad ehsene men kâle haze'r-ruba'î bi lisâni'l-Farisî fi haza'l-ma'nâ.⁴³

Rubâ'î:

Ger der dil-i tû gül gozered gül bâşî,
Ver bülbül-i bîkarâr bülbül bâşî.
Tû cüz'î ve Hak kül, esteger rûzî çend,
Endîşe-i kül pîşe konî [7b/14] kül bâşî.⁴⁴

⁴¹ قدس الله سر صاحب هذا الرباعي كيف نظم "Allah bu ruba'înin sırrını nazmettiği şekliyle kutsasın."

⁴² رفتم به تماشای گل آن شمع طراز
چون دید میان گلشنم، گفت به ناز
من اصلم و گلهای جهان فرع مانده
از اصل چرا به فرع می مانی باز

Gülü seyretmeye gittim, o Tiraz mumunu,

Beni gülşenin ortasında gördüğünde nazla şöyle dedi:

Gerçek olan benim, dünya çiçekleri benim kollarımdır.

Neden dallara takılıp gövdeden yüz çeviriyorsun?

⁴³ ولقد احسن من قال هذا الرباعي بلسان الفارسی فی هذا المعنى "Bu ruba'îyi Fars diliyle söyleyen bu mana ile ne güzel söylemiştir."

⁴⁴ گر در دل تو گل گذرد گل باشی

Lâyiha [7]:

Bu nisbet-i şerîfeye öyle iştiğâl etmeli ki hiçbir vaktde ve hiçbir hâlde andan hâlî olmamalı hâhiçmekde ve yemekde ve tekellümde ve istima'da, varmakda ve gelmekde ve övmekte ve kalmakda ve gezmekte ve oturmakda ve bi'l- cümle cemî-'i harekât ve sekenâtda hâzır-ı vakt olmalı tâki betâlet ile geçmesün. Belki vâkıf-ı nefis olmalı tâ ğaflet ile duhûl ve hurûcunda âlûde olmasın. Keyfe nezame nâzımı hâze'r-rubâ'î kaddesellâhü sırrahû.⁴⁵

Rubâ'î:

Ruh gerçi nemî nemâîm sâl be sâl,
Hâşâ ki buved mihr-i turâ bîm-i zevâl!
Dârem heme câ bâ, heme kes, der heme hâl;
Der dil zi tû ârzû ve der dîde hiyâl.⁴⁶

Lâyiha [8]:

Çünânki bu nisbet-i şerîfenin imtidâdî cemî-'i ezmân-ı evkât hasebiyle lazımdır. Kezâlik keyfiyet nisbet-i [8a/15] şerîfin izdiyâdı mülâhaza-i suver-i imkândır. Teberri ve melâbis-i ekvândan te'arrî eyle; elzem ve hem metâlibdendir. Ve bu ma'nâ nefy-i havâtır ve evhâm içün cehd-i beliğ, vecd-i tamâm eylemeksizin müyesser olmaz. Ve her kadarki havâtır müntefî olur vesâvis muhtefî bulur ve nisbet-i şerîf kuvvet alır. Pes sa'y ve kûşûş itmeli. Öyle kûşûş ki havâtır-ı müteferrika haymesini sâhat-ı sîneden dışarı kursun ve Hakk Sübhânehû'nun nuru, zuhûr-ı vücûd-ı bâtına mün'akis olsun ve senin senliğin sen ile vedâ' buyursun. Ya'nî seni senden alsûn ve müzâhamet-i ağıyardan kurtarsûn. Ne şuûrun kendine kalsun ve ne adem-i şuûruna ki vukûfun olsun, belki bâkî kalmasun. [8b/16] İllallâhü'l-vahidü'l-kahhâr ve bu mertebeye işâretidir. Kavl-i kâil-i zâik ki, el-fakru izâ temme hüvallahü.⁴⁷ Ecâde fi'n-nazmi men nezame hâze'r-rubâ'î bi lisâni'l-Fârisî.⁴⁸

Rubâ'î:

Ân râ ki fenâ şîve ve fakr âyîn est,
Ney keşf u yakîn ne mârifet ne dîn est.
Reft û zemân hemîn hüdâ mand ü hüdâ!
El-fakru izâ temme hüve'l-lâh în est.⁴⁹

ور بلبل بیقرار بلبل باشی
تو جزوی و حق کل است اگر روزی چند
اندیشه کل پیشه کنی کل باشی

Eğer senin gönlünden gül geçerse gül olursun,
Ve kararsız bülbül (geçerse) bülbül olursun.
Sen bir parçasın (cüz) ve hak her şeydir (kül), eğer bir gün,
Kül'ü düşünürsen kül olursun.

⁴⁵ “Bu ruba'îyi nazmeden nasılda nazmetmiş! Allah sırrını yüceltsin.”

رخ گرچه نمی نمایم سال به سال⁴⁶
حاشا که بود مهر ترا بیم زوال
دارم همه جا با همه کسی در همه حال
در دل ز تو آرزو و در دیده خیال

Her ne kadar yıllarca yüzünü göstermiyor olsan da,
Sana sevgimin yok olması ne mümkün!
Her yerde, herkesle, her durumda varım;
Gönlümde senin arzun ve gözümde hayâlin.

⁴⁷ “Fakr tamama erdiğinde artık (ihtiyaç duyulan) O Allah'tır.”

⁴⁸ “Bu ruba'îyi Fars diliyle nazmeden ne güzel ifade etmiştir.”

آن را که فنا شیوه و فقر آیین است⁴⁹
نی کشف و یقین نه معرفت نه دین است
رفت او زمان همین خدا ماند و خدا

Lâyiha [9]:

Bu tâife-i aliyye (kaddesallâhü esrârahüm) ıstılâhlarında fenâ, istîlây-ı zuhûr-ı Hakk ile mâ-sivâya şu'ûr kalmamakdan 'ibâretidir. Ve fenâ-i fenâ ol şu'ursuzluğuna vukûf olmamakdan kinâyedir. Mahfî kalmasun ki fenâ-i fenâ fenâda mündericidir. Çünkü fenâ sâhibi fenâsına şu'ûru olsa fenâ sâhibi değildir. Zîrâ ki sıfat-ı fenâ mevsûfle berâber mâ-sivâ-yı Hakk'dır. [9a/17] Sübhânehû ve te'âlâ. Pes şu'ursuzluğuna şu'ûr fenâyâ münâfidir. Ve lekad ehsene men kâle hâze'r-rubâ'î fi hâze'l-ma'nâ.⁵⁰

Rubâ 'î:

Zîn sanki bekâ-yı hıyışten mî hâhî,
Ez hermen-i hestît cûy key kâhî.
Tâ yek ser mû zi hışten âgâhî,
Kerden terakkî ez râh-i fena, gumrahî.⁵¹

Lâyiha [10]:

Tevhîd mâ-sivâya ta'allukdan tahlîs ve tecrîd kılubdur. Hem taleb ü irâdetde ve hem 'ilm ü ma'rifetde. Ya'nî tâlibin taleb ve irâdetî kâffe-i matlûbât ve murâdâtdan munkatî' olsun ve tamâm-ı ma'kulât ve ma'lûmât nazar-ı basîretinde tarîk-ı adem tutsun. Cümleden teveccühün yüzi dönûb Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretinden başkaya şu'ûr kalmamasın. Hoca Abdullah Ensârî Hazretleri buyurdular ki: Tevhîd öyle değil ki [9b/18] anı vâhid bilesin. Tevhîd öyledir ki anın içün vahîd olasın. Bu nutk nihâyât-ı makâmât-ı tuyûrdan bir remzdir. Eğer Mantık-ı Tayr'dan ma'lumâtın olsa ihtimâl ki anlayasın ve illâ müşkildir. Nevverallâhü sırâ nâzımı haze'r-rubâ'î fi haze'l-ma'nâ.⁵²

Rubâ'î:

Tevhîd be 'orf-i sûffî-yi sâhib-i seyr,
Tehlîs-i del ez teveccüh-i üst be gayr.
Remzî zi nihâyât-ı makâmât-ı tuyûr,
Goftem be tû ger fehm konî mantık-ı tayr.⁵³

الفقر اذا تم هو الله اين است

Huyu fena ve yaşantısı fakirlik olanın,
Ne keşf ü yakîni, ne marifeti, ne dini vardır.
Gitti o her zaman Allah kaldı (sadece) Allah!
"Fakirlik bittiğinde o Allah'tır" işte budur.

⁵⁰ ولقد احسن من قال هذا الرباعي في هذا المعنى "Bu ruba'îyi bu mana üzere söyleyen ne güzel ifade etmiştir."

⁵¹ زين سانكه بقای خویشتن می خواهی

از خرم هسئیت جوی کی گاهی
تا یک سر مو ز خویشتن آگاهی
کردن ترقی از راه فنا کمراهی

Sanki kendin için bekâ ister gibisin (ama),
Sen varlık harmanında bir samanın arpasısın.

Bir saç telini dahi kendine ait bilersen,
Fenâ yolunda ilerlediğini sansan da, yolunu kaybetmektir.

⁵² نور الله سر ناظم هذا الرباعي في هذا المعنى "Allah bu ruba'îyi bu mana üzere nazmedenin sırrını nurlandırır."

⁵³ توحيد به عرف صوفي صاحب سير

تخليص دل از توجه اوست به غير
رمزی ز نهایت مقامات طیور
گفتم به تو گر فهم کنی منطق طیر

Seyr ü sülûk sahibi sūffilerin örfünde tevhid,
Ondan başkasına teveccühden gönlü arındırmaktır.
Kuşların makamlarının nihayetinin sembolünü,
Sana söyledim, eğer anlarsan "Mantıku't-Tayr"ı.

Lâyıha[11]:

Mâdemki âdemî hevâ vü heves dâmene mübtelâdır bu nisbet-i şerîfin anda devâmı sa'b ve müşkildir. Ama çün âsâr-ı cezebât-ı ilâhî anın kalbinde zuhûr kılsa ve meşğale-i mahsûsât ve ma'kulât bâtınından nüfûr eylese bir lezzet bulur ki, lezzât-ı cismânî ve râhât-ı rûhânî bi'l-külliyeye [10a/19]ol lezzete mağlûb ve ol lezzet cümlesine ğâlib olur. Bu halde külfet-i mücâhede aradan kalkar ve lezzet-i müşâhede mecânına erişür. Râhatı artar müzâhmet-i ağıyardan halâs ve 'abd-ü hâssu'l-hâs olur. Bir tâlib-i sâdık ki mukaddime-i cezbe ki iltizâz-ı mezkûrdur. Zikr-i Hakk sübhânehû ile kendinde bulsa anın için lâzım ve vâcibdir ki tamâm-ı himmetin anın terbiye ve takviyesine sarf eyleyüb her bir şey ki anın hilâfidir kendisini andan mu'âf eylesin ve böyle bilsünki eğer fi'l-mesel ömr-i câvidânını ol nisbet-i şerîfe sarf eylese anın hakkını kemâ yenbeğî lâyıkiyla eda idememiş ve bir şey anın için yapmamış ve mesel-i meşhûr ki, "ğarîmün lâ yukzâ deynuhû ve garîbün lâ yüeddâ hakkuhû"⁵⁴[10b/20]güyâ ol nisbet-i şerîfe hakkındadır. Ve lillâhi derru men kâle hâze'r-rubâ'î.⁵⁵

Rubâ'î:

Ber 'ûd-i dilem nevâht yek zezeme eşk,
Zân zezeme em zi pây tâ ser heme eşk.
Hakkenki be ahdhâ neyâyem bîrûn,
Ez ehd,hak gozârî yekdeme eşk.⁵⁶

Lâyıha[12]:

Hakk Sübhânehû ve Teâ'lâ vücûddur fakat başka bir şey değildir. Öyle vücûd ki isnâd-ı zevâl andan ma'zûl ve nisbet-i inhitât anın şânına ğayr-ı ma'kul, semt-i tağayyur ve tebeddül den müberrâ ve vasmî-i ta'addüt ve tekessürden muarrâ, cümle nişanlardan bî-nişân, ne 'ilm ihâta ider ve ne ayân-ı heme çend u cûnlar andan peydâ ve kendisi bî-çend u çün ve cümle eşyâlar anınla müdrek ve ol elbette idrâkle lâyüdreki. Çeşm-i sır anın cemâlî müşâhedesinde [11a/21]hiyre vü dîde, sır anın kemâlî mülâhazasında tîre. Kaddesallâhu sırra kâilî hâze'r-rubâ'î fe'nzur keyfe nazmehû bi lisâni'l-Fârisî fi hâze'l-ma'nâ.⁵⁷

Rubâ'î:

Bes bîreng est yâr-i dilhâh ey dil,
Kâni' neşevî be reng nâğâh ey dil.
Asl-i heme rengâ ez ân bîrengest,
"Men ehsene sibgaten minallahi?" Ey dil!⁵⁸

⁵⁴ "Borçlu borcunu ödemezse garip hakkını alamaz." غريم لا يقضى دينه وغريب لا يؤدى حقه

⁵⁵ "Bu ruba'îyi söyleyenin başarısı Allah'tandır" و لله در من قال هذا الرباعي

⁵⁶ بر عود دلم نواخت يك زمزمه عشق

زان زمزمهام ز پای تا سر همه عشق

حقًا که به عهدها نیایم بیرون

از عهد، حق گذاری یکدمه عشق

Gönül udumda bir name çaldı aşk,

Namemin baştan sona tamamıdır aşk.

Sözlerin hakikatinden çıkmayayım dışarı,

Söz ile bir anın hakkıdır aşk.

⁵⁷ "Allah bu ruba'îyi söyleyenin sırrını yüceltsin. Onu bu manada Fars diliyle nasıl nazmettiğine bak!" قدس الله سر قائل هذا الرباعي فانظر كيف نظمه بلسان الفارسي في هذا المعنى

⁵⁸ بس بیرنگ است یار دلخواه ای دل

قانع نشوی به رنگ ناگاه ای دل

اصل همه رنگها از آن بیرنگست

من احسن صبغة من الله ای دل

Arzulanan sevgili çok renksizdir ey gönül,

Lâyiha [13]:

Lafz-ı vücûd gâh ma'nâ-yı tahakkuk ve husûldeki me'anî-yi masdariyye ve mefhûmât-ı i'tibâriyyeden itlâk olunur ve bu i'tibarda vücûd ma'kulât-ı sâneviyye kabîlindedir ki anın berâberinde hâricde bir emr yokdur. Belki mâhiyâta ta'allukda 'âriz olur. Çûnân ki hukemâ ve mütekellimûn anı tahkîk itmişler, tahkîkinde kemâl-i dikkat buyurmuşlar ve gâh vücûd dirler bir hakikat irâde [11b/22] buyururlar ki anın varlığı zâtından olub cümle eşyânın vücûdî andan ola ve fi'l- hakika hâricde andan başka bir mevcûd olmaya ve bâkî mevcûdât ana 'âriz olalar ve anıyla kâim. Çûnânçe zevk-i kümmel-i kübrâ-yı 'ârifin ve 'uzamâ-i ehl-i yakîn ana şehâdet virir ve itlak-ı ism-i mevcûd Hazreti Hakk sübhânehû ve Te'âlâ'ya ma'nâ-i sâni i'tibâriyledir; fekat. Tayyeballâhü sırra nâzımı hâze'r-rubâ'î fî hâze'l-ma'nâ haysü kâle.⁵⁹

Rubâ'î:

Hestî be kıyâs-i 'akl-i eshâb-kuyûd,
Coz âriz-i a'yân-ı hakâyık nenumûd.
Lâkin be mukâşefât-ı erbâb-ı şuhûd,
A'yân heme 'ârizend ve ma'rûz vücûd.⁶⁰

Lâyiha [14]:

Sıfât, 'ayn-ı zâtdırlar min haysü't- tahakkuk ve'l-husûl. Ve gayr-ı zâtdırlar min haysü mâ tefhemehu'l-'ukûl. [12a/23]

Meselâ: 'Âlim zâtdır sıfat-ı 'ilm i'tibâriyle ve kâdir sıfat-ı kudret ve mürîd sıfat-ı irâdet i'tibâriyle. Hiçbir şübhe yokdur ki bunlar cünân ki birbirlerine mefhûm hasebiyle mütegâyirdirler. Kezâlik zâta dahî mütegâyirdirler. Feemmâ tahakkuk-ı vusûl sebebiyle zâtın 'aynıdır; lâkin bu ma'nâ üzere değılki burada vücûdât-ı müte'addide vardır. Lâ belki vücûd birdir. Esmâ ve sıfât anın niseb ve i'tibârlarıdır. Ve lekad câde men kâle hâze'r-rubâ'î bi lisâni'l-Fârisî.⁶¹

Rubâ'î:

Ey der heme şân zât-i tû pâk ez heme şeyn,
Ne der hakk-i tû keyf tevân goft.
Ne in ez rûy-i te'akkul heme gayrend sıfât,
Bâ zât-i tû ez rûy-i tahakkuk heme ayn.⁶²

Hemen renk ile ikna olma ey gönül.

Tüm renklerin aslı, o renksiz olandır,

“Kim Allah'tan daha güzel boyar” ki? Ey gönül!

⁵⁹ طيب الله سر ناظم هذا الرباعي في هذا المعنى حيث قال “Allah bu ruba'iyi bu manada dediği şekliyle nazmedenin sırrını makbul kılsın.”

⁶⁰ هستی به قیاس عقل اصحاب قیود

جز عارض اعیان حقایق ننمود

لیکن به مکاشفات ارباب شهود

اعیان همه عارضند و معروض وجود

Varlık, kayıt ehillerinin akıl kıyasına göre,

Hakikat sebeplerinden başkası görülmez,

Lakin şuhûd ehlinin keşiflerince,

Asıllar hep arazdır ve varlık sebebe bağlanmış.

⁶¹ ولقد جاد من قال هذا الرباعي بلسان الفارسی “Bu ruba'iyi Farsça söyleyen kişi ne güzel ifade etmiştir.”

⁶² ای در همه شان ذات تو پاک از همه شین

نه در حق تو کیف توان گفت

نه این از روی تعقل همه غیرند صفات

با ذات تو از روی تحقق همه عین

Ey her işte bütün kusurlardan arınmış olan sen,

Senin hakkında ne “nerede” ve “nasıl” sözleri söylenilebilir.

Akletmek yönüyle sıfatlar senin zatından gayrıdır,

Lâyiha [15]:

Zât min haysü hiye cümle esmâ ve sıfâtdan muarrâ ve cemî-'i niseb [12b/24] ve izâfâtdan müberrâdır. Ol tecellî ki kendisi kendisine kıldı. Niseb-i 'ilm ve nûr ve vücûd ve şuhûd mütehakkık oldılar. Nisbet-i 'ilm, mûktazây-ı 'âlimiyyet ve mâ'lûmiyyet ve nûr, zâhiriyyet ve mazhariyyet ve vücûd ve şuhûd müstetbi'-i vâcidiyyet ve mevcûdiyyet ve şâhidiyyet ve meşhûdiyyet oldı. Kezâlik zuhûr ki nûriyyetin lâzımı da butûna mesbûkdur ve butûnun zuhûra nisbetle tekaddüm-i zâtı ve evveliyyeti vardır. Pes ism-i evvel ve âhir ve ism-i zâhir ve bâtın müteayyen oldular. Hâkezâ tecelli-i sâni ve sâlisde ilâ mâ şâellâhü niseb ve izâfât muzâ'af oluyor ve her ne kadar ki ve esmâ-i niseb mütezâ'af oluyor; anın zuhûrı belki hafâsı ziyâde oluyor. Fesübhâne men ihtecebe bi mezâhiri nûrihî ve zahera bi esbâli sûtûrihî.⁶³ [13a/25] Ve anın hafâsısarâfet ve itlâk-ı zât i'tibâriyledir. Ve zuhûrı mezâhir ve ta'ayyünât cihetiyle. Ve lillâhi derru men kâilü hâze'r-rubâ'î bi lisâni'l-Fârisî.⁶⁴

Rubâ'î:

Bâ gulruh-i hîş goftem: Ey gonçe dehân,
Her lahza mepûş çehre çûn 'işvegerân!
Zed hende ki: Men be aks-i hubân-i cihân,
Der perde 'ayân bâşem ve bî perde nihân.⁶⁵

Lâyiha[16]:

Ta'ayyün-i evvel vahdet-i sırf ve kâbiliyyet-î mahzdır ki cemi-'i kâbiliyyâtı müşt Emil, Hâh, kâbiliyyet-i ittisâf cümle sıfât ve i'tibârât olsun ve hâh kâbiliyyet-i tecerrüd cemi-'i sıfât ve i'tibârâtdan olsun ve bu iki i'tibâr ile ahadiyyet ve vâhidiyyete münkasım oluyor. Böyle eğer cemî-'i sıfât ve i'tibârâtdan hattâ kâbiliyyet-i tecerrüdden tecerrüdü i'tibâr olursa [13b/26] ahadiyyet diyorlar. Ve anınçündür butûn ve evveliyyet ve ezeliyyet. Ve eğer cemî-'i sıfât ve i'tibârâta ittisâfî mülâhaza olursa vâhidiyyet diyorlar. Ve anınçündür zuhûr ve âhiriyyet ve ebediyet. Ve bu mertebe-i vâhidiyyetin i'tibârâtının ba'zısı bu kabîldendir ki zâtın ol i'tibârâta ittisâfî mertebe-i cem' i'tibâriyledir. Ve bu ba'zın vücûd ve tahakkuku eğer vücûd-ı hakâyık-ı kevnîyyeye meşrût olsa misl-i hâlikîyyet ve râzıkîyyet gibi isimlerdir. Ve eğer meşrût olmasa misl-i hayât ve 'ilm ve irâde gibi isimlerdir. Ve bu iki kısma esmâ ve sıfât-ı ilâhiye ve rubûbiyyet denilir. Ve zâtın bunlara suver-i mâ'lûmiyyetin hakâyık-ı ilâhiye derler. [14a/27] Ve zâhir-i vücûdun bunlara telebbüsü, ta'addüd-i vücûdu mûcib değildir.

Ve ba'zı i'tibârât-ı mezkûre bu kabîldendir ki zâtın anlara ittisâfî merâtib-i kevnîyye i'tibâriyledir. Misl-i füsûl ve havâs ve ta'ayyünât gibi ki a'yân-ı hâriciyyeyi birbirlerinden imtiyâz virirler ve bu i'tibârlara zât-ı mütelebbisenin suver-i

---

Tahakkuk açısından senin zatının aynıdır.

⁶³ فسبحان من احتجب بمظاهر نوره وظهر باسبال ستوره “Nurunun görünürlekleriyle gizlenen ve perdelerini sarkıtmakla zahir olan Zât ne yücedir.”

⁶⁴ والله در من قائل هذا الرباعي بلسان الفارسی “Farisi lisan ile bu ruba'iyi söyleyen kişinin başarısı Allah'tandır.”

⁶⁵ با گلرخ خویش گفتم : ای گنچه دهان

هر لفظه مپوش چهره چون عشوه گران

زد خنده که : من به عکس خوبان جهان

در پرده عیان باشم و بی پرده نهان

Gül yanaklı sevgilime dedim ki: Ey gonca dudaklı,

İşveli güzeller gibi her an yüzünü örtme!

Güldü (ve dedi) ki: Ben dünyadaki güzellerin aksine,

Örtüdeyken görünürüm ve örtüsüzken gizli kalırım.

ma'lûmiyyetine hakâyık-ı kevniiyedirler ve zâhir-i vücûdunu anlara ahkâm ve asârına telebüsü mûcib-i taaddüd-i vücûddur ve bu hakâyık-ı kevniiyenin ba'zısında vaktâki vücûd-i ahadiyyete cem'-i şüyûn ile anlarda sirâyet eder. Ya âsar ve ahkâmları anlarda zâhir olur. Vücûb-i zâtîden başka cemî-'i esmâ-i ilâhiyye mazhariyetine isti'dâd vardır. 'Ale'l-ihtilâf merâtibi'z-zuhûr [14b/28] şiddeten ved'ân ve ğâlibiyyeten ve maġlûbiyyeten hemçûn kümmel-i efrâd-ı insaniye ki enbiyâ-i kirâm ve evliyâ-i 'izâm (salevâtullâhi 'aleyhim ecme'ıyn) dırlar.

Ve ba'zılarında zuhûr-ı ba'z-ı dîn-i ba'z içün, 'ale'l-ihtilâfî'l-mezkûr isti'dâd vardır. Misl-i sâir-i mevcûdât ve Hazret-i Zât-ı bîçûn ahadiyet-i cem'î şüyûn-i ilâhiyye ve kevniiyesiyle ezelen ve ebeden cemî-'i hakâyık-ı mezkûredeki tefâsîl-i mertebe-i vâhidiyyetdirler. Sârî ve mütecellâdır. Hem 'âlem-i ervâh ve misâlde ve hem 'âlem-i hiss ve şehâdette ve hem dünyâ ve ahiretde ve bu cümleden matlûb kemâl-i esmâiyyenin tahakkuk ve zuhûrudur ki kemâl-i celâ ve isticlâdan 'ibâretdir. Kemâl-i celâ ya'nî müşâhedede i'tibârât hasebiyle zuhûrundan kinâyetdir [15a/29] ve kemâl-i isticlâ ya'nî i'tibârât-ı mezkûre hasebiyle kendi kendini şuhûdundan 'ibâretdir. Ve bi zuhûrin ve şuhûdin, zuhûr ve şuhûd-ı 'ayâniyyenin 'aynıdır. Mücmelin mufassalda zuhûr ve şuhûdu gibi. Ve kemâl-i zâtînin zuhûrunu hilâfidür. Zîraki zuhûr-ı kemâl-i zâtî, zuhûr-ı zâtîdir. Kendine kendi nefsinde kendi içün ve i'tibâr-ı gayriyyet burada kat'an yoktur. Ve bi-zuhûrihî zuhûr-ı gaybiyye-i 'ilmîdirler. Mufassalın mücmelde zuhûru gibi ve ğinâ-yı mutlak bu kemâl-i zâtînin lazımıdır

Ve ma'nâ-i ğinâ-yı mutlak budur ki şüyûn ve ahvâl ve i'tibârât bi ahkâmihâ ve levâzimizihâ ale'l-vechi'l-külliiyyi'l-cümelî, cemî' merâtib-i hakâyık-ı ilâhiyye ve kevniiyyede gözükdükleri gibi Zât-ı Hakk celle zikruhûnun butûnunda zât içün cemî-'i suver ve ahkamları ile beraber kemâ zaherat ve tezahhera ve tüşâhedü fi'l-merâtib [15b/30] müşâhed ve sâbit olalar. Ya'nî zât içün kendi zâtında tamâmına 'ilm-i zâtîsi olur ki 'ayn-ı zâtîdir ve bu 'ilmde hiçbir şeye ihtiyâcı olmaz ve her bir şeyden müstaġnîdir. Kemâ kâle sübhânehû ve te'âlâ "vallâhü ğaniyyün 'ani'l-'âlemîn"⁶⁶ ve bu mertebede 'ilm ve 'âlim ve ma'lûm ve şuhûd ve şâhid ve meşhûd bir zâtîdir; leyse illâ. Ve lekad ehsene men kâle hâze'r-rubâ'î fî hâze'l-ma'nâ.⁶⁷

Rubâ'î:

Dâmân-i ğinâ-yı 'ışk pâk âmed u pâk!
Zi âlûdegî-yi gubâr-ı mâ muştî hâk,
Çûn cilveger u nazzâregî cümle veyest,
Ger mâ ve tû der miyân nebâşîm çe bâk.⁶⁸

Lâyıha [17]:

Çûn teşahhusât ve ta'ayyünât efrâd ve envâ'ları ki hayvân altında müctemî'dirler. Eger anları kaldırırsan her nev'in efrâdı ol nev'de cem' olurlar. [16a/31] ve eger mümeyyizât-ı envâ' ki füsûl ve havâsdan 'ibâretdir; kaldırırsan cümle

⁶⁶ فان الله غنى عن العالمين "Şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstaġnîdir." (Âl-i imrân, 3/97) ayet-i kerimesine işaret ile yazılmış olmalıdır.

⁶⁷ ولقد احسن من قال هذا الرباع في هذا المعنى "Bu ruba'iyi bu manada söyleyen ne güzel söylemiştir."

⁶⁸ دامن غنى عشق پاک آمد و پاک

ز الودگی غبار ما مشتى خاک

چون جلوه گر و نظارگی جمله و بست

گر ما و تو در میان نباشیم چه پاک

Aşk zenginliğinin etekleri şaşılabacak derecede ter temiz ve paktır!

Paklığı bozacak bir avuç kirli toz topraktan,

Her cilve ile tecelli eden de temâşâ eden de [yine] O'dur.

Biz çıkarsak aradan [kalır seni yaratan!] ne zararı olur?

envâ-ı hakikat hayvânda cem' olurlar. Ve eger mümeyyizât-ı hayvân ve ol şey ki hayvân ile beraber cism nâmı tahtında mûndericdirler, kaldırırın hakikat-i cism nâmında cem' olurlar. Ve eger mümeyyizât-ı cism ve şey-i ahâr ki anınla beraber cevher ya'nî ukûl ve nüfûs tahtında mûndericdirler, kaldırırın hakikat-i cevherde cem' olurlar. Vemâ bihi'l-ımtiyâz, beyne'l cevher ve'l'arazı kaldırırın cümlesi mümkün tahtında cem' olurlar. Ve mâ bihi'l-ımtiyâz, mümkün ve vâcibi kaldırırın ikisi beraber vücûd [ve mevcûd-ı]⁶⁹ mutlak tahtında cem' olurlar. Ve bu vücûd [ve mevcûd-ı]⁷⁰ mutlak 'ayn-ı hakikat-ı vücûddur [ve mevcûddur]⁷¹ ve vücûdu kendi zatındandır. [16b/32] Ve zâtından zâid değildir. Vücûb anın sıfat-ı zâhiridir ve imkân anın sıfat-ı bâtıdır. Ve e'nî bihi'l-a'yânü's-sâbitetü'l-hâsıla bi tecellîhi nefsehu mütelebbsen bi-şuyûnihî.

Ve bu mümeyyizâtlar hâh fusûl ve havâs olsunlar ve hâh ta'ayyünât ve teşahhusât cümlesi şuyûn-ı ilâhiyedir. Evvelâ mertebe-i 'ilm de a'yân-ı sâbite suverinde bürûz itdiler. Ve sâniyen mertebe-i 'aynda a'yân-ı sabitenin ahkâm ve âsarlarının zâhir-i vücûddaki âyine-i bâtın-ı vücûddur. Telbisleri vasıtasıyla sureti a'yânı haricîye tutdılar. Pes hâricde yokdur illâ hakikat-ı vâhiddeki telebbüs-i ahkâ ve asâr-ı a'yân-ı sâbite ile şuyûn ve sıfat-ı müte'addide ve mütekessire gözüküyor. Lâkin bu gözükmek bi'n-nisbe bir tâife için ki [17a/33] muzîk-ı merâtibde zebûn ve sicn-i kuyûdâtda mescûn ve ahkâm ve asâr selâsiliyle mukayyeddiler. Ama ekâbirler ki rikkîyyet-i merâtib ve kuyûd-ı ahkâmılarından itlâk bulmuşlar yakîn üzeredirler ki hakikat-ı vâhideden başka hâricde bir şey yokdur. Ve kûsûrâtlar ümûr-ı i'tibâriyyedir; fekat. Kaddesallâhü sırra'l-ârifî'l- Câmî haysü kâle hâze'r-rubâ'î fi hâze'l-makâmi.⁷²

Rubâ'î:

Mecmûa'-i kevn râ be kânun-i sebek,
Kerdîm tefehhus varakân be'de varak.
Hakkân ki nedîdîm ve ne hândîm der û,
Coz zât-i Hak u şuyûn-ı zâtiye-i Hak.⁷³

Lâyihâ [18]:

Vahdetde indirâc-ı kesretten murâd, cüz'ün küllde yâ mazrûfun zarfda indirâcî gibi değildir. Belki evsâfın mevsûfda ve levâzımın melzûmda indirâcî gibidir. [17b/34] Misl-i vâhid-i 'adedîde nisfîyyet ve sülûsiyyet ve rub'îyyet ve hamsiyyetin indirâcî gibi. Çûnki bu nisbetler vâhid-i 'adedîde mûndericdirler.

Mâdemki vâhid-i 'adedî merâtibde tekrâr zuhûriyle cüz'-i isneyn ve selâse ve erbe'a ve hamse vâkı' olmasa zâhir olmazlar. Bundan ma'lûm oldu ki Hakk sübhânehû ve te'âlânın cümle mevcûdâta ihâtâsı melzûm ve mevsûfun levâzım ve sıfatına ihâtâsı gibidir. Ama cüz'e küllün ve mazrûfa zarfın ihâtâsı gibi değildir. Te'âlallâhü ammâ

⁶⁹ Bu kısım sayfanın yan tarafına not olarak düşülmüştür. [E.E]

⁷⁰ Bu kısım sayfanın yan tarafına not olarak düşülmüştür. [E.E]

⁷¹ Bu kısım sayfanın yan tarafına not olarak düşülmüştür. [E.E]

⁷² "Bu rubâ'îyi bu manada bu şekilde söyleyen Arif Camî-nin sırrını Allah yüceltsin."

⁷³ مجموعة كون را به قانون سبق

کرديم تفحص ورقا بعد ورق

حقا که ندیدیم و نه خواندیم در او

جز ذات حق و شیون ذاتیه حق

Kânînat kitabının dersinin kanunlarını;

Sayfa sayfa çalışıp araştırdık.

Hakikatte hiçbir şey görmedik ve hiçbir şey okumadık,

Hakk'ın zâtından ve zâfî şuyûnâtından başka.

yekülü'z-zâlimûne 'ulüvven kebîra.⁷⁴ Ve lekad icâde'l-'ârifü'l-Câmî kaddese sirra's-sâmî fî hâze'r-rubâ'î fî hâze'l- ma'nâ.⁷⁵

Rubâ'î:

Der zât-i Hak inderâc-i şe'n me'rûf est,
Şe'n çûn sıfat est u zât-i hak mevsûf est.
În kâide yâd dâr âncâ ki hüdâ est, [18a/35]
Ne coz u ne kul ne zarf u ne mazrûf est.⁷⁶

Lâyhâ [19]:

Zuhûr ve hafâ-i şuyûn ve i'tibârât ki zâhir-i vücûda telebbüs ve 'adem-i telebbüsslerinden neşeyân ider. Mûcib-i tağyîr i hakikat-i vücûd ve sıfât-ı hakikiyesi olmaz. Belki niseb ve izâfâtın tebeddülüne mübtenîdir. Ve bu tebdil-i zâtın tağyîrini iktizâ itmez ve eger fi'l- misl 'Amr meselâ Zeyd'in yemininden kalkub yesârına otursa nisbet-i Zeyd 'Amr için muhtelif olur. Ve amma zâtın sıfât-ı hakikiyesiyle kendi karârında karardır. Kezâlik hakikat-ı vücûd umûr-ı şerîfeye telebbüsü sebebiyle ziyâde kemâl bulmaz ve mezâhir-i hasîsede zuhûriyle hiçbir noksân kabûl itmez. Âfitâbın nuru gibi ki tâhir ve ğayr- ı tâhire tenezzül ider, nûriyyetine hiçbir hâlel ve tağyîr gelmez. Nemüşkden [18b/36] koku alır ve ne gülden renk ve ne beşğden mütekkazzir olur ve ne hârdan zahme-şeng. Tayyeballâhü sırra nâzımı hâze'r-rubâ'î haysü ecâde fi'n-nazmi.⁷⁷

Rubâ'î:

Çûn hâr zi furûğ hod cihân ârâyed,
Ber pâk u pelîd eger betâbed şâyed,
Ney nûr vey ez hîç pelîd âlâyed,
Ney pakî vey zi hîç pak efzâyed.⁷⁸

Lâyhâ [20]:

Mutlak mukayyedsiz olmaz ve mukayyed mutlaksızın sûret bulmaz. Ama mukayyed mutlaka muhtâcdır ve mutlak mukayyeden müstağnî. Bes, istilzâm iki

⁷⁴ تعالی الله عما يقول الظالمون علوا كبيرا "Allah teala zalimlerin söylediklerinden ötedir,yücedir."

⁷⁵ ولقد اجاد العارف الجامی قدس سر السامی فی هذا الرباعی فی هذا المعنی "Arif Câmî yüksek sırrı yücelsin. Bu rubâ'îyi bu manada ne güzel ifade etmiştir."

⁷⁶ در ذات حق اندراج شأن معروف است
شأن چون صفت است و ذات حق موصوف است
این قاعده یاد دار آنجا که خداست
نه جزو نه کل نه ظرف و نه مظروف است

İş ve oluşlar Hakk'ın zatında mündemic bilindir,
İş ve oluş (şe'n) sıfat gibidir ve Hakk'ın zâtı mevsuftur.
Bu kaideyi aklında tut ki Allah,
Ne cüz', ne küll, ne zarf, ne de mazruftur.

⁷⁷ طیب الله سر ناظم هذا الرباعی حیث اجاد فی النظم "Bu rubâ'îyi en güzel şekilde, nazımda güzel ifade nazımın sırrını Allah hoşlaştırsın."

⁷⁸ چون خور ز فروغ خود جهان آراید
بر پاک و پلید اگر بتابد شاید
نی نور وی از هیچ پلید آلاید
نی پاکى وی ز هیچ پاک افزاید

Güneş kendi doğuşuyla dünyayı süslüyor,
Temizin ve kirin üzerini belki parlatırsa,
Ne kirliden onun nuruna pislik bulaşır,
Ne temizin artar temizliği.

tarafdandır ve ihtiyâc bir taraftan. Fekad. Nevverallâhü merkade'l-Câmî nâzım-ı haze'r-rubâ'î:⁷⁹

Rubâ'î:

Ey der harem-i kuds-i tû kes râ câ ney!
A'lem be tû peydâ ve tû hûd peydâ ney.
Mâ ve tû zi hem cudâ neyîm emmâ hest,
Mâ râ be tû hâcet ve tû râ bâ mâ ney.⁸⁰

Lâyıha [21]:

Mutlak mukayyedi [19a/37] müstelzemdir. Lâkin lâ'ale't-ta'yîn le'l-mukayyedü'l-mahsus,⁸¹ ve mukayyed müstelzem-i mutlakdır. Çünki mutlak için bedel yoktur. Çünan ki mukayyed için bedel var idi. lâ cerem kible-i cemî-'i mukayyedât olmak mutlaka mensûs ve mutlakın mukayyeden istiğnâsı zâtı i'tibâriyledir ve illâ zuhûr-ı esmâ-i ulûhiyet ve tahakkuk-ı nisbet-i rubûbiyyet mukayyedsizin muhâl kâbilindendir. Çünki anın matlûbluğu 'âşıkın talebinden zuhûr bulur ve mahbubluğu âyine-i muhabbet-i muhibden bürûz olur. Belki hem muhib Hak'dır ve hem mahbûb Hak. Ve hem tâlib Hak'dır ve hem matlûb Hak. Mahbûb ve matlûbluğu makâm-ı cem-'i ahadiyyetdedir ve muhib ve tâlibliği meretebe-i tafsîl ve kesretde. Cezallâhü bi'l-ihsâni kâile haze'r-rubâ'î haysü ehsene fi'l-makâli.⁸²

Rubâ'î:

Ey gayr-i tû râ be sû-yi tû seyrî ne! [19b/38]
Hâlî zi tû mescidî ne ve deyrî ne.
Dîdem heme talibân ve matlûbân râi
Ân cümle tûyî ve der miyân gayrî ne.⁸³

Lâyıha [22]:

Herşeyin hakîkati vücûdununun hazret-i 'ilmde ta'ayyününden 'ibâretidir. Bir şe'n i'tibâriyle ki ol şey anın mazharıdır. Yâhud ol hazretde ol şe'n ile vücûd-ı müte'ayyinden kinâyetdir ve eşyây-i mevcûde ta'ayyünât-ı vücûddur. Lâkin zâhir-i vücûdun hakâyık-ı eşyânın ahkâm ve asârına insibâğı i'tibâriyle veyâ bu i'tibârlar ile vücûdî müte'ayyindir. Ol keyfiyet üzere ki hakâyık-ı bâtın-ı vücûdda hemîşe pinhân ve mahfî olsunlar ve ahkâm ve asârları zâhir-i vücûdda peydâ ve hüveydâ bulsunlar. Çünki

⁷⁹“فقدنور اللهم قد الجامناظم هذا الرباعي” Bu rubâ'îyi nazmeden Cami'nin Allah kabrini nurlandırısın.”

⁸⁰ای در حرم قدس تو کس را جانی

عالم به تو پیدا و تو خود پیدا نی

ما و تو ز هم جدا نییم اما هست

ما را به تو حاجت و تو را با ما نی

Ey senin kutsal haremde kimsenin yeri olmayan!

Evren seninle görünür olur ama sen kendin görünmezsin.

Biz seninle varlık âleminde ayrı değiliz,

Bizim sana ihtiyacımız var ancak senin bize ihtiyacın yok.

⁸¹لاعلى التعيين لا المقيد المحصوص Belirli değil, kısıtlanmamış

⁸²“Bu rubâ'î bu minvalde en güzel şekilde söyleyeni Allah iyilikle mükafatlandırısın.”

⁸³ای غیر تو را به سوی تو سیری نه

خالى ز تو مسجدى نه و دبرى نه

ديدم همه طالبان و مطلوبان را

آن جمله تويى و در میان غيرى نه

Ey Senden başkasının senin tarafına sülûku olmayan!

Ne mescid ne manastır senden yoksun değil.

Gördüm, tüm isteyenleri ve istenilenleri,

Her şey Sensin ortada Senden başkası yoktur.

zevâl-i suver-i 'ilmiyye bâtn-ı vücûddan muhâldir ve illâ cehl lâzım gelür. [20a/39]
Te'âlallâhü 'an zâlike 'ulüvven kebîrâ. Ve lekad câde men kâle haze'l-ma'nâ bi'r-rubâ'î
el-Fârisî.⁸⁴

Rubâ'î:

Mâyîm vücûd u i'tibârât-i vücûd,
Der hâric u ilm-i âriz zât-i vücûd,
Der perde-i zulmet-i adem mestûrîm,
Zâhir şode aks-i mâ zi mirât-i vücûd.⁸⁵

Lâyıha [23]:

Pes her bir şey hakikat ve vücûd hasebiyle vücûd-i müte'ayyindir yâ ta'ayyün-i vücûddur ki vücûda 'âriz olmuş ve ta'ayyün müte'ayyinin sıfatıdır ve sıfat mefhûm i'tibâriyle egerçi mevsûfa gayrıdır lâkin vücûd cihetiyle 'aynıdır ve tağâyür 'alâ hasebi'l-mefhûm ve ittihâd 'alâ hasebi'l-vücûd sıhhat-i hamle mûcibdir. Ve lekad ehsene men kâle haze'l-ma'nâ bi'r-rubâ'î el-Fârisî.⁸⁶

Rubâ'î:

Hemsâye u hemneşîn u hemreh heme üst,
Der delk-i gedâ vu atlas-i şeh heme üst, [20b/40]
Der encümen-i fark u nihânhâne-i cem',
Billah heme üst sümme Billah heme üst.⁸⁷

Lâyıha [24]:

Hakikat-ı vücûd egerçi cemî'-i mevcûdât-ı zihniyye ve hâriciyyeye makûl ve mahûl olur. Velâkin anın merâtibleri vardır. Ba'zuhâ fevka ba'z ve her mertebede anın içün esâmî ve sıfât ve niseb ve i'tibârât-ı mahsûsa vardır ki sâir merâtibde olmaz. Misl-i mertebe-i ulûhiyyet ve rubûbiyyet ve mertebe-i 'ubûdiyyet ve halkıyyet. Pes mertebe-i uluhiyyetin esâmîsin misl-i Allah ve Rahmân ve gayrühüma mertebe-i kevnîyyeye itlâkı 'ayn-ı küfr ve mahz-ı zındıkadır. Kezâlik esâmî-i mahsûsa-i merâtib kevnîyyey-i merâtib-i ilâhiyyeye itlâkı gâyet dalâlet ve nihâyet hazelândır. Ve lekad erşede mevlânâ kaddese sırrahû fî haze'l-ma'nâ fî haze'r-rubâ'î.⁸⁸ [21a/41]

⁸⁴ ولقد جاد من قال هذا المعنى بالرباعى الفارسى "Farisi rubâ'î ile bu manayı söyleyen ne iyi ifade etmiştir."

⁸⁵ مايبم وجود و اعتبارات وجود
در خارج و علم عارض ذات وجود
در پرده ظلمت عدم مستوريم
ظاهر شده عقس ما ز مرآت وجود

Biz varlığın şekilleri ve itibarlarıyız,
Hariçte ve ilimde varlığın zatına ârızız,
Yokluğun karanlık perdesiyle perdeliyiz,
Vücûd aynasında görünür bizim akislerimiz.

⁸⁶ ولقد احسن من قال هذا المعنى بالرباعى الفارسى "Farsça rubâ'î ile bu mana üzere söyleyen ne güzel söylemiştir."

⁸⁷ همسايه و همنشين و همره همه اوست
در دلقي گدا و اطلس شه همه اوست
در انجمن فرق و نهان خانه جمع
بالله همه اوست ثم بالله همه اوست

Komşu, arkadaş, yoldaş hepsi O,
Gedânın hirkasında ve şahın kaftanında hep O,
Toplu halvetlerde ve fark meclisinde,
Yemin üstüne yemin olsun ki hepsi O, hep O.

⁸⁸ ولقد ارشد مولانا قدس سره فى هذا المعنى فى الرباعى "Mevlana Allah sırrını kutsasın. Bu rubâ'îde bu mana üzere ne güzel açıklamıştır."

Rubâ'î:

Ey borde gomân ki sâhib-i tehkîkî,
Ve ender sıfat-i sıdk u yakîn sıddîkî!
Her mertebe ez vücûd hukmî dâred,
Ger hıfz-i merâteb nekonî zindîkî.⁸⁹

Lâyhâ [25]:

Mevcûd-ı hakîkî birdir, ziyâde değildir ve ol vücûd-ı hak ve hisset-i mutlakın 'aynıdır. Feemmâ anın içün merâtib çokdur. Mertebe-i ûlâ lâ ta'ayyün ve adem-i inhisâr ve itlâkdır. Her bir kayd ve i'tibârdan hattâ an kaydi'l- itlâk ve bu i'tibâr ile cümle izâfât ve nü'ût ve sıfâtdan münezzehdür ve delâlet-i elfâz ve lügatden mukaddes nankilde na't-ı celâlî içün lisân-ı 'ibâret var ve ne akıldakine kemâlîçün imkân-ı işâret ve anın hakîkatın idrâkinde erbâb-ı keşf mahcûb ve ashâb-ı 'ilm ve 'irfân menkûb gâyet nişânî bîşanlık ve nihâyet 'irfânî [21b/42] hayranlık. Ve lekad câde mevlânâ kuddise sırruhû haze'r-rubâ'î.⁹⁰

Rubâ'î:

Her çend ki cân-i ârif âgâh buved,
Key der harem-i kuds tûeş râh buved?
Dest-i heme ehl-i keşf u erbâb-ı şuhûd,
Ez dâmen-i idrâk-i tû kûtâh buved.⁹¹

Mertebe-i sâniye mertebe-i ta'ayyündür. Lâkin bir ta'ayyün ile ki câmi'-i cemî'-i ta'ayyünât ola. Anın tahtından bir ta'ayyün hâriçde kalmaya. Hâh ta'ayyün-i fi'lî-i vücûd-î ilâhî olsun ve hâh ta'ayyün-i infî'âlî-i imkânî-i kevnî. Ve bu mertebe ta'ayyün-i evvel ile müsemmâdır. Cûnki hakîkat-ı vücûdun evvel ta'ayyünü bu ta'ayyündür ve bundan akdem rütbe lâ ta'ayyündür. Başka bir şey yokdur. Ve mertebe-i sâlise ahadiyetü'l-cem', cemî' ta'ayyünât-ı fi'liyye-i müessiredir ve bu mertebe mertebe-i ulûhiyyet ile mevsûmdur. Ve mertebe-i râbî'a tafsîl-i [22a/43] mertebe-i ulûhiyyedir ki mertebe-i esmâ ve hazerâtıdır. Bu iki mertebe hakîkat-ı zâhir-i vücûddandır ki vücûb anın vâsf-ı hâssıdır. Mertebe-i hamse ahadiyyet-i cem'-i cemî'-i ta'ayyünât-ı infî'âliyyedir. Anların şânındandır teessür ve infî'âl. Ve bu mertebe-i kevnîyye-i imkânîyyedir. Ve mertebe-i sâdise tafsîl-i mertebe-i kevnîyyedir ki mertebe-i 'âlemdir.

⁸⁹ ای برده گمان که صاحب تحقیقی
واندر صفت صدق و یقین صدیقی
هر مرتبه از وجود حکمی دارد
گر حفظ مراتب نکنی زندیقی

Ey kendini gerçek tahkik sahibiymiş gibi gören,
Ve sıdk ve yakın sıfatında sıddîk sannan kişi!
Varlığın her mertebesinin bir hükmî emri vardır,
Eğer mertebelerin emrine uymazsan zındıksın.

⁹⁰ “ Bu rubâ'î ile Mevlana Allah sırrımı kutsasın, ne iyi ifade etmiştir.”

⁹¹ هر چند که جان عارف آگاه بود
کی در حرم قدس تواس راه بود
دست همه اهل کشف و ارباب شهوت
از دامن ادراک تو کوتاه بود

Ârifin ruhu her ne kadar uyanık olursa da,
Ne zaman onun kutsal haremindedir yol bulacak?
Keşif ehlinin ve şuhûd erbâbının hepsinin eli,
Senin idrak etegine ulaşmada kısa kalır.

Bu iki mertebenin ‘urûzı zâhir-i ‘ilm i’tibâriyledir ki imkân anın levâzımındandır ve ol ise hakâyık ve a’yân-ı mümkünât suverinde kendisi kendisine tecellisinden ‘ibâretidir.

Pes fi’l- hakika vücûd birden ziyâde değildir ve bu hakâyık ve merâtibin cümlesinde sârî ve ‘ayn-ı merâtib ve hakâyıktır ki tafsîl-i mertebe-i vâhidiyyetdirler. Cünanki bu merâtib [22b/44]ve hakâyık ol mertebede ol mertebenin ‘aynı idiler. Haysü kânallâhü velem yekün me‘ahü şey’ün.⁹² Ve lekad ecâde mevlânâ kuddise sırruhû fi nazmı hazeyni’r-rubâ‘ayni fi’l bâbi’l-mezkûri.⁹³

Rubâ‘î:

Ber levh-i adem Levâyih-i nûr-i kıdem
Lâyih gerdîd u ne derîn sırr-i mahrem.
Hak râ meşomar cudâ zi âlem,
Zîrâki Âlem der Hak Hakkest u Hak der âlem⁹⁴

Rubâ‘î âhar:

Hestî ki zuhûr mî koned der heme şey.
Hâhî ki berî be hâl-i vey bâ heme pey,
Rov ber ser-i mey hebâb râ bîn ki çi sân,
Mey vey buved ender vey u vey der mey mey⁹⁵

Lâyihâ [26]:

Hakîkatü’l- hakâyık ki Zât-ı İlâhiyedir. Te‘âlâ şânühû, cümle eşyânın hakîkatidir ve her bir şey ana müsteniddir ve hadd-i zâtında vâhiddir. Aded içün anda [23a/45] yol yoktur. Amma merâtibde tecelliyât-ı mütekessire ve ta‘ayyünât-ı müte‘addide i’tibârına göre târaten hakâyık-ı cevheriyye-i metbû‘a ve târaten hakâyık-ı ‘arzıyye-i tâbi‘a olur. Pes bir zât sıfât-ı müte‘addide vâsıtasıyla müteaddid ve mütekessir gözükür ve fi’l- hakîka ‘ayn-ı vâhiddir ki aslâ ta‘addüd ve tekessürü kabûl itmez. Kaddesallâhü sırra nazımı haze’r-rubâ‘î haysü ecâde fi’l-makâmi.⁹⁶

⁹²“Allah’ın yanında hiçbir şey yoktur.” كان الله ولم يكن معه شيء حيث⁹²

⁹³“Mevlana Allah sırrını kutsasın. Zikredilen bâbda şü iki rubâ‘înin nazmında ne güzel ifade etmiştir.” ولقد اجاد مولانا قدس سره في نظم هذين الرباعين في الباب المذكور⁹³

⁹⁴بر لوح عدم لوايح نور قدم⁹⁴

لايح گرديد و نه درين سر محرم

حق را مشمار جدا ز عالم

زيرا كه عالم در حق حقيقت و حق در عالم

Yokluk levhasında kıdem layihaları parladı,

Bu sırrdaki mahrem ortaya çıkmadı.

Hakk’ı âlemden ayrı sayma, zira,

Âlem Hakk’ta Hakk’tır; Hakk da âlemde âlem.

⁹⁵هستی كه ظهور می كند در همه شی⁹⁵

خواهی كه بری به حال وی با همه پی

رو بر سر می حجاب را بین كه چه سان

می وی بود اندر وی و وی در می می

Varlık her an her şeyde ortaya çıkmaktadır,

Onun halini her şeyiyle anlamak istiyorsun,

Git, şarabın üzerindeki köpüğün nasıl olduğunu gör.

Şarap köpüğün içinde köpük, köpük o şarapta iken şaraptır.

⁹⁶قدس الله سر ناظم هذا الرباعي حيث اجاد في المقام⁹⁶ “Allah bu makamda bu rubâ‘îyi ifade eden nazımın sırrını kutsasın.”

Rubâ'î:

Ey ber ser-i harf îñ u ân nâzede hatt!
 Pendâr-ı dÛyî delîl-i bu'd est u sehet.
 Der cümle kayinât bî sehv u galat,
 Yek ayn fehasebudân u yekzât fekat.⁹⁷

Lâyıha [27]:

Ve bu 'ayn-ı vâhid taa'yyünât ve takyidât-ı mezkûreden tecerrüd ve itlâkı i'tibâriyle Hakk'dır. Ve taa'yyünât ve takyidâta telbisi cihetiyle halk ve 'âlemdir. [23b/46]

Pes 'âlem Hakk'ın zâhiridir ve Hakk bân-ı 'âlem. 'Âlem zuhûrdan mukaddem 'ayn-ı Hakk idi ve Hakk zuhûrdan sonra 'ayn-ı 'âlem oldu. Belki fî'l- hakîka bir hakîkatdır ki zuhûr ve butûn ve evveliyyet ve âhîriyet anın niseb ve i'tibârâtındandır. hüve'l evvelü vel âhirü vez'- zâhiru ve'l- bâtn.⁹⁸Ve lekad câde men kâle haze'r-rubâ'î bi lisâni'l-Fârisî.⁹⁹

Rubâ'î:

Ber şekl-i butân rehzen-i uşşâk,Hakk est.
 Lâ, belki iyân der heme âfâk Hakk est.
 Çîzî ki boved zi rÛy-i takyîd cihân,
 Vallah ki hemân zevce-i itlâk Hakk est¹⁰⁰

Lâyıha[28]:

Hazret-i Şeyh razıyallâhü 'anh Fass-ı Şu'aybiyye'de beyân buyururlar ki, 'âlem 'ayn-ı vâhidde a'râz-ı müctemi'den 'ibâretidir. Teceddüt ve enfâs ve ânât ile müteceddit ve mütebeddil olur. Her ânda bir 'âlem [24a/47] ademe gider ve anın mislî vücûda gelür. Ekser-i 'âlem bundan gâfildirler. Kemâ kâle sübhânehû: “*Bel hüm fî lebsin min halkın cedîd.*”¹⁰¹Veerbâb-ı nazardan bir kimse buna muttali' olmadı illâ Eşâ'ire. Ba'zı eczâ-yı 'âlemdeki a'razdır. Haysü kâlû el-a'râzu lâ tebkî zamaneyni. Dîger Hisbâniyye ki Sofistâî demekle ma'rufdurlar. Cümle-i eczâ-yı 'âlemde hâh cevâhir olsun ve hâh a'raz, bu iki fırka her birleri min vechin hatâ kıldılar.

⁹⁷ ای بر سر حرف این و آن نازده خط
 پندار دویی دلیل بعد است و سخط
 در جمله کاینات سهو و غلط
 یک عین فحسب دان و یک ذات فقط

Ey onun bunun sözünün üzerine çizgi çekmemiş olan!
 İkilik düşüncesi uzaklık ve öfkenin delilidir.

Tüm kâinatta hatasız ve yanlışsız,

Sadece tek bir zât vardır ve yalnız O yegânedir.

⁹⁸ هو الاول والآخر والظاهر والباطن (Hadîd, 57/3) “O ilk ve sondur. Zâhir ve bâtdır. O, her şeyihakkıyla bilendir.”

⁹⁹ و لقد جاد من قال هذا الرباعي بلسان الفارسي

¹⁰⁰ بر شکل بتان رهن عشق حق است

لا بل عیان در همه آفاق حق است

چیزی که بود ز روی تقیید جهان

والله که همان زوجة اطلاق حق است

Güzel sevgili kılığında âşıkların yolunu kesen, Hakk'tır.

Hayır [iş bununla da sınırlı değil,] aynı zamanda ufukta görünen her şey de Hakk'tır.

Takyîd yüzünden cihan görünen şeyde,

Vallâhi yeminle [söylüyorum, ıtlak bakımından] boşanmış zevce dahi Hakk'tır.

¹⁰¹ كما قال سبحانه بل هم في لبس من خلق جديد (Kâf, 50/15) Sübhan olan Allah'ın buyurduğu gibi “Doğrusu, onlar yeniden yaratılış konusunda şüphe içerisindedirler.”

Ammâ Eşâ'ire'nin hatâsı budur ki hakikat-i vücûddan başka cevâhir-i müte'addide isbât eylediler ve a'raz-ı müceddide-i mütebeddileyi anlarda kâim dediler. Bilmediler ki 'âlem cemî'-i eczâsıyla yokdur. Meğer a'raz-ı müteceddide-i mütebeddile anlarda [24b/48] kâim dediler. Bilmediler ki 'âlem eczâsıyla yokdur. Meğer a'raz ı müteceddide-i mütebeddile me'al-enfâsi ve'l-ânât ki 'ayn-ı vâhidde cem' olmuşlar ve her ânda 'ayndan zâil olurlar ve anların emsâlî ol anda ol 'ayna mütelebbis olurlar. Ammâ te'âkub-ı emsâl vâsıtasıyla nâzır galata düşüyor ve zan idiyor ki ol emr-i vâhid, müstemirdir.¹⁰² Kemâ yekülü'l-Eşâ'irü fi te'âkibi'l-emsâli 'ale'l-'arazi min ğayri halvânin min şahsin mine'l-a'râzi mûmâsilün li'ş-şahsi'l evveli feyezunnü'n-nâziru ennehâ emrun vâhidün müstemirrun.¹⁰³ Tayyeballâhü rûha'l-'ârif el-Câmî keyfe nazame hâze'r-rubâ'î:¹⁰⁴

Rubâ'î:

Bahrî est ne kâhende ne efzâyende?
Emvâc ber û revende vu âyende.
Âlem çü ibâret ez hemînemvâc est, [25a/49]
Nebued dû zemân belki dû ân pâyende.¹⁰⁵

Ammâ Sofistâfnin hatâsı budur ki me'a kavlihim bi't-tebeddüli fi'l-'âlemi bi eserihi mütebeyyine olmadılar ki bu suver ve a'raza mütelebbis olan bir hakikatdir ki her ânda telebbüs idüb duruyor; nâzırın nazarına müte'addid gözücüyor. Ve ol hakikatın merâtib-i kevnîyyede zuhûrî bu suver ve a'raz ileidir. Çenançi suver ve a'razın vücudu, hâricde onunladır; leyse illâ.¹⁰⁶ Rahimallâhü el-Câmî fi nazmihi hâze'r-rubâ'î:¹⁰⁷

[Rubâ'î:]

Sofestâî ki ez hîred bî haber est,
Gûyed âlem-i hıyâlî ender gozer est.
Ârî âlem- heme hıyâl est velî,
Peyveste der û hakîkî cîlveger est.¹⁰⁸

¹⁰² Bu lâyhânın tercümesinde bahsedilen konunun *Fusûsu'l-hikem*'deki orijinal metin için (İbn Arabî, 1946: 125-126)'ya bakılabilir.

¹⁰³ كما يقول الشاعر في تعاقب الامثال على الارض من غير خلوان من شخص من العرض مماثل للشخص الاول فيظن الناظر انها امر واحد مستمر "Eşarilerin, yeryüzünde örneklerin (görüntü, benzerler) herkese görünür bir biçimde birbirini takip etmesinde, ilk bakan kişiye göre sanki onların sürekli devam eden bir/tek şeymiş gibi olduğunu zannetmesi, sözünde dediği gibi."

¹⁰⁴ "Arif Cami Allah ruhunu temizlesin. Bu rubâ'îyi nasıl nazmetmiş."

¹⁰⁵ بحرى است نه كاهنده نه افزاينده
امواج بر او رونده و اينده
عالم چو عبارت از همين امواج است
نبود دو زمان بلکه دو آن پاينده

Deniz hiç azalır çoğalır mı?
Dalgaları gider-gelir durur.

Aynı bu dalgalar gibi olan âlemde,
İki zaman şöyle dursun, iki ânın bile süre giden devamlığı yoktur.

¹⁰⁶ Hisbâniyye (Sofistâiyye) hakkında burada bahsedilen hususun *Fusûsu'l-hikem*'deki orijinal metin için (İbn Arabî, 1946: 125)'e bakılabilir.

¹⁰⁷ "Bu rubâ'îyi nazmında Allah Cami'ye rahmet etsin."

¹⁰⁸ سوفسطائى كه از خرد بى خبر است
گويد عالم خيالى اندر گذر است
آرى عالم همه خيال است ولى
بيوسته در او حقيقى جلوگر است

Akıldan habersiz olan filozoflar,
Âlem hayalden ibaret olarak geçip gider, derler.
Evet,tüm âlem hayaldir amma,

Ve ammâ erbâb-ı şühûd ‘indinde mu‘âyyendir ki Hazret-i Hakk ve vücûd-ı mutlak her ânda tecellî-i âher ile mütecellîdir. [25b/50] Ve tecellîsinde aslâ ve kat‘â tekrâr yokdur. Ya‘nî iki anda bir ta‘ayyün ve bir şe‘n ile mütecellî olmuyor. Belki her nefesde ta‘ayyün-i âher ile zâhir ve şe‘n-i diğêr ile mütecellîdir.¹⁰⁹ Eger bu ma‘nâ-i mezbûr içün burhân ister isen, kavlühû Te‘âlâ: “Külle yevmin hüve fi şe‘n”¹¹⁰ mürâca‘ât ile bu ma‘nâyı sana güzelce ifâde eyler. Ve bu ma‘nânın sırrı budur ki Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ’nın esmâ-i mütekâbilesi vardır. Ba‘zı lutfiyye ve ba‘zı kahriyye, ve cümlesi kendi işinde ‘âmildir ve hiç birine ta‘tîl câiz değıldir.

Pes hakâyık-ı imkâniyeden bir hakikat husûl-i serâit ve irtifâ‘-ı mevânî‘ vâsıtasıyla müste‘id-i vücûd olsa rahmet-i rahmâniyye anı def‘aten bulur. [26a/51] Ve anın isti‘dâdına göre ifâza-i vücûd eyler. Ve zâhir-i vücûd ol hakikatın ahkâm ve asârına telebüsü ve vasıtasıyla ta‘ayyün-i hâs ile müte‘ayyen olur. Ve ol ta‘ayyün hasebiyle mütecellî ve zâhir olur. Ve ol anda kahr-i ahadiyyet ki mükteza-i izmihlâl-i ta‘ayyünat ve asâr-ı kesret suveridir. Def‘aten ta‘ayyün-i mezkûrdan ol müte‘ayyenî insilâh virir ve ol anda rahmet-i rahmâniyye ta‘ayyün-i âherle ki ta‘ayyün-i sâbika mümâsildir müte‘ayyin kılur ve kahr-i ahadiyyet ol anda anın ta‘ayyünün muzmahil ider hâkezâ ilâ mâşâellâhü.

Pes iki anda bir ta‘ayyün üzere tecellî vâkı‘ olmaz. Her ânda bir ‘âlem ademe gider ve anın misli vücûda gelür. Ammâ mahcûb te‘âkub-i emsâl ve tenâsüb-i ahvâl sebebiyle zann ider ki [26b/52] ‘âlemin vücûdî bir minvâl üzere ve ezmine-i mütevâliyede bir hâl üzeredir. Ve lekad câde men kâle hâze‘r-rubâ‘î.¹¹¹

Rubâ‘î:

Subhânallah zehî hodâvend-i vedûd!
Mustecmi-i fezl u kerem u rahmet u cûd.
Der her nefesî bered cihânî be adem,
Âred diğêrî çû ân hemândem be vücûd.¹¹²

Lâyıha [29]:

‘Âlemin ‘ayn-ı vâhidde ki hakikat-i vücûddur. A‘râz müctemi‘a olmasına delili budur ki her ne kadar hakâyık-ı mevcûdâtı tahdîd idiyorlar. Onların tahdîdinde a‘razdan başka bir şey zâhir olmuyor. Meselâ diyorlar ki insan hayvân-ı nâtik ve hayvân cism-i nâm hassâs-ı müteharrik bi‘l- irâde ve cisim cevher kabil li‘l-eb‘âdi’s- selâse ve cevher mevcûd lâ fi‘l- mevzû‘ ve mevcûd zât lehüt’- tahakkuk ve‘l- husûl. Bes bu hududlarda [27a/53] her ne ki mezkûr oldu a‘raz kabîlindedir. İllâ ol zât-ı mübhem ki bu mefhûmâtta melhûzdur. Zîrâ ki ma‘na-i nâtik zât lehü’n- nutk ve ma‘na-i nâmî zât lehü’n-nemv ve hâkezâ fi‘l- bevâkî ve bu zât-ı mübhem ‘ayn-ı vücûd-ı Hakk ve hisseti mutlakdır ki zâtıyla kâim ve bu a‘razları mukavvimdir.

Hiç yok olmayan Hakikat, onda tecelli cilvelerini sergiler.

¹⁰⁹ Bkz. (İbn Arabî, 1946: 126).

¹¹⁰ (Rahmân, 55/29) “O, her an yeni bir tasarruftadır.”

¹¹¹ “Bu rubâ‘îyi söyleyen ne güzel ifade etmiştir.”

¹¹² سبحان الله زهي خداوند ودود

مستجمع فضل و كرم و رحمت و جود

در هر نفسی برد جهانی به عدم

آرد دیگری چو آن هماندم به وجود

Subhân olan Allah, ne büyük Rab ve ne büyük Vedûd'dur!

O, fazilet, kerem, rahmet ve cömertliği toplayandır.

Her nefeste cihânı yokluğa götürür,

Aynı anda onun gibi bir diğêrini varlığa getirir.

Suâl: Eger dinilirse ki bu mefhûmatlar fusûl degiller belki fusûlün levâzımındırlar ve bunlar ile fusûlden ta'bir buyururlar. Cünki bu levâzımın gayrıyla veya bir lâzımıyla ki bunlardan ahfâ olsun. Hakâyık-ı fusûlden ta'bir bihaysiyyet ki mümtâz olsunlar mâ'adâlarından mümkün degildir?

Cevâb: Biz deriz ki bu mukaddime memnû' ve kelâmına mesmu'dur ve 'alâ farzi't- teslîm egerçi cevhere nazaran [27b/54] zâtî olsa hem 'ayn-ı vâhîde kıyâsen 'araz olur. Zîrâki egerçi cevherin hakîkatine göre dâhil olsa hem ammâ 'ayn-ı vâhidde hâricdir ve anınla kâim.

Suâl: Ve eger dinilse ki ayn-ı vâhidde başka burada emr-i âher vardır cevherî?

Cevâb: Deriz ki bu da'va derece-i i'tibardan gâyet sükûtdadır çünki bir da'vây-ı bilâ delildir. 'Ale'l- husûs vaktâki keşf-i erbâb-ı hakikat ki mişkât-i nübüvvetden muktebesdir. Anın hilâfına şehâdet virir ve muhâlif-i mu'teriz ikâmet-i delîlden 'âciz. Vallâhü yekûlül- hakka ve hüve yehdi's- sebîl¹¹³. Ahsenallâhü li mevlânâ Câmî kuddise sirruhü gâyeti'l-ihsân keyfe nazame haze'r-rubâ'ıyyât ve keyfe ecâde fi's-san'ati.¹¹⁴

Rubâ'î:

Tahkîk-i meânî [28a/55] ez ibârât mecûy,
Bî ref-i kuyûd u itibârât mecûy,
Hahî yâbî zi illet-i cehl şifâ,
Kânûn-i necât ez işârât mecûy.¹¹⁵

Rubâ'î âher:

Geştî be vukûf ber mevâkîf kâni',
Şod kâsd-i mekasîdet zi maksad mâni',
Hergiz neşevêd tâ nekonî ref' hucub,
Envâr-i hakîkat ez metâli' tâli'.¹¹⁶

Rubâ'î âher:

Der ref' hucub kûş ne der cem'-i kütub,
Kez cem'-i kutub nemî şevêd ref'-i hucub.
Der tayy-i kutub kocâ buved nişâne-i hub,
Teyy kon heme râ vu id ilâllah ve tub.¹¹⁷

¹¹³ Ahzâb, 33/4 "Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir."

¹¹⁴ "Allah Mevlana Cami'nin احسن الله لمولانا جامی قدس سره غایت الاحسان كيف نظم هذا الرباعيات و كيف اجاد في الصنعة¹¹⁴ ihşan gayesinin sırrını yüceltsin. Bu rubâ'îyi nasıl nazmetmiş ve nasıl bir sanat ile ifade etmiş."

¹¹⁵ تحقیق معانی از عبارات مجوی
بی رفع قیود و اعتبارات مجوی
خواهی یابی ز علت جهل شفا
قانون نجات از اشارات مجوی

Mânâların ifade ettiği hakikatı ibaretlerde arama,
Kayıt ve itibarları ortadan kaldırmadan arama,
Cahillik illetinden şifâ bulmak istersen,
Kurtuluş kânûnunu işaretlerde arama.

¹¹⁶ گشتی به وقوف بر مواقف قانع
شد قصد مقاصدت ز مقصد مانع
هرگز نشود تا نکنی رفع حجب
انوار حقیقت از مطالع طالع

Vâkîf olanların durduğu duraklarda durup haberdar olmakla yetindin,
Amaçlarının niyeti hedefine mani oldu,
Asla bulamazsın örtüleri kaldırmazsan,

Doğuş yerlerinden doğan Hakikat nurlarını.

¹¹⁷ در رفع حجب کوش نه در جمع کتب

Lâyiha [30]:

A'zam-ı hicâb ve ekşef-i nikâb-ı cemâl-i vahdet, hakîkî takayyüdât ve ta'addüdâtırlar ki zâhir-i vücûdda ahkâm ve âsar-ı a'yân-ı sâbite vasıtasıyla vakı' olmuşlar ve a'yân-ı sâbite kendileri hazret-i 'ilmde bâtın-ı vücûddur. Kâimdirler [28b/56]ve mahcûblara öyle gözükmüş ki ayân-ı hâricde mevcûd olmuşlar ve böyle i'tikâd idiyorlar. Ve hâl-i ânki vücûd-ı hâric kokusu müşamlarına bile vâsıl olmuş ve hemîşe ademiyet-i aslilerinde bâkîdirler ve bundan sonra hem böyle kalacaklardır. Ve illâ cehl lâzım gelür. Te'âlallâhü ve tekaddes 'ammâ lâ yelîku bizâtihi. Ve eşyâları ki mevcûd ve meşhûddurlar, hakîkat-i vücûddur lâkin a'yân-ı sâbitenin ahkâm ve âsarlarına telbisi i'tibârıyla ve ammâ cihet-i tecerrüdi i'tibârıyla değıl. Çünkü bu cihetden butûn ve hafâ anın levâzımındandır.

Pes, fi'l-hakîkati hakîkat vücûd el-ân vahdet-i hakîkîsi üzeredir ki ezelen idi ve ebeden hem böyle kalacaktır. Ve ammâ nazar-ı ağıyâra [29a/57]suver-i kesret ve ahkâm ve âsara ihticâbı sebebiyle mütekayyid ve müte'ayyin zâhir olur ve müte'addid ve mütekessir görünür. Tayyeballâhü merkade kâili haze'r-rubâ'î bi'l-i'ibâratî'l-Fârisî fi hâze'l-ma'nâ.¹¹⁸

Rubâ'î:

Bahrî est vücûd-i câvidân movc-i zenân.
Zân bahr nedîde gayr-i movc ehl-i cihân.
Ez bâtın-ı movc beyn geşte iyân.
Ber zâhir bahr u bahr der movc nihân.¹¹⁹

Lâyiha [31]:

Her vakit ki bir şey bir şeyde gözükür, Zâhir başka ve mazhar başkadır. Ve yine her mazhardan gözükmüş şey sûret ve şibhdır; zât ve hakîkat değıldir. Çenânçi ecsâm-ı musaykalede meşhûrdur ille'l-hakâyıkî'l-mutlaka. Hemçûn vücûd-ı Hakk ve varlık-ı mutlak ki her yerde zâhirdir. 'Ayn-ı mezâhirdir ve her bir mezâhirde [29b/58] zâtıyla zâhirdir. Sûret ve şibh ile değıldir. Zîrâki itlâk cihetinden zâhir ve takyîd sebebinden mazhardır. Kemâ nüşâhidü fi'l-hakîkati'l- mutlakati'l-insâniyyeti.¹²⁰ Ve lekad ehsene men kâle haze'r-rubâ'î fi hâze'l-ma'nâ.¹²¹

کز جمع کتب نمی شود رفع حجب
در طی کتب کجا بود نشانه حب
طی کن همه را و عد الی الله و تب

Kitapları toplamaya değıl, örtüleri kaldırmaya çalış,
Kitapların toplanmasıyla örtüler kalkmaz,
Sevgi nişânesi kitaplar arasında değıldir,
Bırak hepsini ve Allah'a dönüp tövbe et.

¹¹⁸ طیب الله مرقد قائل هذا الرباعی بالعبارة الفارسی فی هذا المعنی "Bu manada farisi ibarelerle bu rubâ'îyi söyleyenin kabrini Allah güzelleştirsin."

¹¹⁹ بحری است وجود جاودان موج زنان
زان بحر ندیده غیر موج اهل جهان
از باطن موج بین گشته عیان
بر ظاهر بحر و بحر در موج نهان

Kadımların dalgalı saçları sonsuz varlığın bir denizidir.
O yüzden denizde dalgadan başka şey görmez cihân ehli.
Dalgalar denizin bâtınından ortaya çıkıp dolaşır.
Dalgalar denizde zâhirdir ve deniz ise dalgada gizlidir.

¹²⁰ كما نشاهد فی الحقيقة المطلقة الإنسانیة "İnsanlığın mutlak hakikatinde şahit olduğumuz gibi"

¹²¹ و لقد احسن من قال هذا الرباعی فی هذا المعنی "Bu manada bu Rubâ'îyi söyleyen ne güzel söylemiştir."

Rubâ'î:

Ey âyne râ dâde celâ sûret-i tû!
 Yek âyne kes nedîde bî sûret-i tû.
 Ney ney ki zi lutf der heme âyinehâ,
 Hod âmede-i pedîd ney sûret-i tû.¹²²

Lâyhâ [32]:

Hakikat-i vücûd, cemî'-i şüyûn ve niseb ve i'tibârât ile ki cümle mevcûdâtın hakâyıkıdır. Her bir mevcûdâtın hakikatinde sârîdir. Anın için dimişler ki, *küllü şey'in fihi küllü şey*.¹²³ Gülşen-i râz sâhibi kaddese sirrahû bu ma'nâ için irşâd buyurmuşlar ki:

Bejt:

Dil-i her katre râ ger şikâfî,
 Birûn âyed ez û sed bahr-i sâfî.¹²⁴[30a/59]

Ya'nî her bir şeyin kalbini yarsak yüz bahr-i sâfî anda gözüktüyor ve Mevlânâ Hazretleri ziyâdece bu rubâ'îde tafsîl itmişler:

Rubâ'î:

Hestî ki buved zât-i hodâvend-i azîz.
 Eşyâ heme der veyend u vey der heme nîz.
 İn est eyân ânki ârif gûyed:
 Çiz çiz munderic der heme bâşed heme çiz.¹²⁵

Lâyhâ [33]:

Her fi'l ve kudret ki zâhiren mezâhirden sâdır görünüyor. Fi'l-hakikat mezâhirden zâhir olan Hakk'dan sâdır ve mezâhirden değildir. Hazret-i Şeyh raziyallâhü anh hikmet-i aliyye-i *Fusus*'da buyururlarki: Lâ fi'le li'l-'ayni beli'l-fi'lü li rabbihâ fihâ fe-etmeneti'l-'aynü en yüzâfe ileyhâ fi'lün.¹²⁶

¹²² ای آینه را داده جلا صورت تو
 یک آینه کس ندیده بی صورت تو
 نی نی که ز لطف در همه آینه ها
 خود آمده ای پدید نی صورت تو

Ey aynaya aydınlık veren sûret!
 Senin suretin olmadığı tek bir aynayı kimse görmedi.
 Hayır, tüm aynalarda lütfunla,
 Görünen sen kendinsin, sûretin değil.

¹²³ "Herşey herşeydedir." کل شیء فیہ کل شیء

¹²⁴ دل هر قطره را گر اشکافی
 برون آید ازو صد بحر صافی

Eğer damlanın gönlünü yararsan,
 Çıkar yüzlerce saf deniz ondan.

¹²⁵ هستی که بود ذات خداوند عزیز
 اشیا همه در ویند و وی در همه نیز
 این است عیان آن که عارف گوید
 چیز چیز مندرج در همه باشد همه چیز

Varlık ki, sırf Aziz zât olan Allah'tan ibarettir.

Tüm her şey O'ndadır ve O da her şeydedir,

Ârifin söylediğinin açıklaması şudur ki:

"Her şey, her şeyin içinde mündemiçtir."

¹²⁶ لا فعل للعين بل الفعل لربها فيها فاطمنت العين ان يضاف اليها فعل (İbn Arabî, 1946: 91). İbn Arabî'ye ait bu ibarenin manası, Kaşgarî'nin 33 nolu lâyhâ tercümesinde ve Molla Câmi'nin ilgili rubâisinde verdiği bilgilerden hareketle, "Aslında gözün [görmek için] bir eylemi yoktur; gözdeki gerçek fiil, o gözü yaratan

Bes nisbet-i kudret ve fi'l-i bende içün anın sûretinde zuhûr-ı Hakk sebebiyledir. [30b/60] Ammâ kendi nefsi cihetinden değildir. Eğer bu kelimât-ı keşfiye kana'at kılmazsan “*vallâhü halekaküm vemâ ta'melûn*”¹²⁷ âyet-i şerîfesini kırâyet eyle. Ve vücûd ve kudret ve fi'lin Hakk'dan bilûb ferâğat eyle. Tayyeballâhü sırra Mevlânâ keyfe ecâde fî nazmi hâzihi'r-rubâ'ıyyât¹²⁸.

Rubâ'î:

Ez mâ heme acz u nîstî metlûb est.
Hestî u tevâbie's zi mâ meslûb est.
În üst pedîd âmede der sûret-i mâ,
În kudret u fi'l ez ân be mâ mensûb est.¹²⁹

Rubâ'î âher:

Çûn zât-i tû menfî buved ey sâhib-i hûş,
Ez nisbet-i ef'âl be hod bâş hemuş!
Şîrîn meselî şinev mekon rûy-i turş:
Sebbiti'l-arşa evvelen, sümme'nkuş(!)¹³⁰

Rubâ'î âher:

Vessâfi-yi hod be rağm-i hâsid tâ key?
Tervîc çonîn metâ'-i kâsid tâ key? [31a/61]
Tû me'dûmî hiyâl-i hestî ez tû,
Fâsid bâşed hiyâl-i fâsid tâ key?¹³¹

Rabbine aittir. Ancak göz, bu fiilin kendisine izafe edilmesiyle mutmain olmuştur” şeklindedir. Bu mana, kelimelerin sözlük anlamlarından hareketle yapılmış gayet sade ve anlaşılır bir manadır.

Ahmed Avni Konuk, aynı ibareyi, “Ayn için fiil yoktur; beki fiil, o aynda onun Rabbi içindir. Binâenaleyh ayn, fiil ona izafe olunmaktan mutmain oldu” şeklinde tercüme etmiş ve “ayn” kelimesinin sözlük anlamını vermeyerek olduğu gibi bırakmıştır (Konuk, 1989: II, 142). Bu tutumuyla Konuk, ilgili cümledeki “ayn” kelimesini bir tasavvuf istilâhı saydığını göstermiştir. Söz konusu ibareyi Ekrem Demirli ise, “Var olan şeylerin bir fiili yoktur. Her şeydeki fiil, o varlığın özel rabbine aittir. O varlık kendisine bir fiilin atfedilmesi nedeniyle tatmin olmuştur” diye tercüme ederek, ayn kelimesine tek tek şeyler ve varlık anlamı vermiştir (Demirli, 2006: 92). Böylece Ekrem Demirli de ayn kavramının istilâh anlamının ne olabileceği hakkında görüş bildirmiştir. Ayrıca Demirli ayn kelimesine verdiği bu istilâh manasının Molla Câmi'ye ait olduğunu ileri sürmüştür (Demirli, 2006: 35).

¹²⁷ والله خلقكم وما تعملون “Allah sizi de yaptığınız şeyleri de yaratmıştır.”

¹²⁸ طيب الله سر مولانا كيف اجاد في نظم هذه الرباعيات “Allah Mevlanâ'nın (MollaCâmi'nin) sırrını güzelleştirsin, bu rubâ'îlerin nazmını nasıl da güzel yapmış.

¹²⁹ از ما همه عجز و نیستی مطلوب است

هستی و توابعش ز ما مطلوب است

این اوست پدید آمده در صورت ما

این قدرت و فعل از آن به ما منصوب است

Bizim hepimizden beklenen sırf âcizlik ve yokluktur.

Varlık ve onunla ilgili şeyler bizden alınmıştır.

Bu suretimizde görünen O'dur,

Kudret ve fiil O'nun [vermesi] ile bize mensuptur.

¹³⁰ چون ذات تو منفی بود ای صاحب هش

از نسبت افعال به خود باش خموش

شیرین مثلی شنو مکن روی ترش

ثبت العرش اولاً ثم انقش

Ey akıl sahibi! Senin zâtın zaten menfî (olumsuz) olduğu için,

Fiilî işleri kendinden bilme, sus!

Yüzün ekşimesin, şu hoş meseli dinle:

"Haydi önce tahti kur bir bakalım, onu süslemen sonraya kalsın(!)"

¹³¹ وصافی خود به رغم حاسد تا کی

Lâyıha [34]:

Pes ma'lûm oldu ki sıfât ve ahvâl ve ef'ali ki mezâhirde zâhirdir. Fi'l- hakîkati mezâhirde zâhir olan Hakk'a muzâfdir. Pes eğer ehyânen mezâhirden bir naks ve şerr vâkı' olsa emr-i âhirin 'ademiyyeti sebebiyledir. Zîrâki vücûd min haysü hüve hayr-ı mahzdır ve her emr-i vücûdî ki andan şerr mütevehhim oluyor. Elbette emr-i vücûdî âhirinin ademiyyeti sebebiyledir. Feemmâ ol emr-i vücûdî haysiyet-i emr-i vücûdîlik vâsıtasıyla değildir ve ma'lûmun olsun ki vücûdun hayr-ı mahzlığına hükemâ da'vî-i zârûret kılmışlar ve anın tavzîhi için kaç misâl getirmişler ki meselâ berd esmâra muzırdır, şerdir ve şerriyyeti esmâra göredir. [31b/62] Ammâ keyfiyyâtdan bir keyfiyet olduğu için değildir zîrâ ki ol cihetden bir kemâldir. Belki anın şerriyyeti esmâri kemâline erişmekden mâni' olduğundandır.

Kezâlik katl meselâ şerdir lâkin şerriyyeti kâtilin katle kudretine yâ âletin kâtı'yyetine yâ uzvun kat'a kâbiliyyetine nisbeten değildir. Belki bu cihettendir ki hayâtın zevâline sebep olmuş ve bu emr-i 'ademîdir vücûdî değildir. Pes katlin şerriyyeti 'ademiyyetden neşeyân kıldı ve mazmûnı Mevlânâ Hazretleri rişte-i nazma güzel çekmişler:

Rubâ'î:

Her câ ki vücûd kerde seyr est ey dil!
Mî dâñ be yakîn ki mehzi heyr est ey dil!
Her şer zi adem boved adem gayr-i vücûd,
Pes şer heme muktezâ-yi gayr est ey dil!¹³²[32a/63]

Lâyıha [35]:

Şeyh Sadreddîn Konevî Hazretleri Kitâb-ı Nusûs'unda buyururlar ki, 'ilm vücûda tâbî'dir ve her hakikat ki vücûda muttasıfdir. İlme hem ittisâfî vardır ve 'ilmin tefâvüti hakâyıkın kabûl-i vücûda kemâlen ve noksânen tefâvüti hasebiyledir. Pes kankî hakikat ki 'ale'l vechi'l-ekmel vücûda kâbildir, 'ilme hem bu vech üzere kabildir. Ve kankî hakikat ki 'ale'l vechi'l-enkas vücûda kabildir, 'ilme hem kâbiliyyeti böylecedir ve bu tefâvütün menşei gâlibiyyet ve mağlûbiyet-i ahkâm-ı vücûb ve imkândır. Her bir hakikatde ki ahkâm-ı vücûb gâlibdir, vücûd-i 'ilm kâmindir ve her bir hakikatde ki ahkâm ve imkân gâlibdir, vücûd-i 'ilm nâkıstır, 'alâ tefâvüti'd-deracât.¹³³[32b/64]

Ve Şeyh Hazretlerinin kelâmında 'ilmin zikre tahsîsi temsîl içündür ve illâ cemî'i kemâlât-ı tâbî'a misl-i hayât ve kudret ve gayrihimâ için hem bu hâl vardır ve bu tâife-i aliyyenin ricâllerinden ba'zı dimişler ki efrâd-ı mevcûdâtdan hiçbir ferd sıfat-ı 'ilmiden

ترویج چنین متاع کاسد تا کی
تو معدومی خیال هستی از تو
فاسد باشد خیال فاسد تا کی

Kıskançlığa rağmen kendini methetme nereye kadar?
Kimseden ilgi görmeyen metâlara yönelik nereye kadar?
Sen yoksun ama varlık hayali sendendir,
O da fâsiddir; bu fâsid hayal ne zamana kadar sürecek?

هر جا که وجود کرده سیر است ای دل¹³²
می دان به یقین که محض خیر است ای دل
هر شر ز عدم بود عدم غیر وجود
پس شر همه مقتضای غیر است ای دل

Ey gönül! Vücûd her nerede seyr ederse,
Yakîn olarak bil ki, sırf hayırdır ey gönül!
Her kötülük ademendir, adem ise Vücûd'un gayrı,
O halde şer hep gayrın gereğidir, ey gönül!

¹³³ "İlim vücûda tabidir" konusunun Konevî tarafından *en-Nusûs fî tahkiki tavri 'l-mahsûs*'ta ele alınmış şekli için bkz. (Konevî, 2002: 18).

hâlî değildir. Ammâ 'ilm iki kısma münkasımdır. Bir kısmı oldur ki 'urfde 'ilm dirler ve kısım-ı uhrâ budur ki 'urfde 'ilm dimezler ve bu iki kısım her biri erbâb-ı hakikat 'inde 'ilmdir. Zîrâki bu tâife-i 'aliyye 'ilm-i zâtînin cemî'-i mevcudâta sirâyetini müşâhede itmişler ve idiyorlar. Meselâ sunun cereyânı 'ilmin kısım-ı sânsî kabîlindedir ve 'urf hasebiyle suya 'ilm dinilmez. Amma görüyoruz ki [33a/65] yükseğini alçak yerden temyîz eyler; yüksekten udûl eyleyüb alçak cânibine meyl ider gider. Ve cism-i mütehallile de nüfûz idüb cism-i mütekâsifi tertîb kılar geçer ve gayr-ı zâlik.

Pes anın ceryânı kabîlinin kabîliyyeti muktezâsıncadır ve bu sıfat-ı 'ilmin muktezâsıdır. Amma bu mertebede 'ilm sûret-i tabî'atda vâkı' olmuşdur ve buna kıyâs ile sirâyet-i 'ilmî tamâmi-i mevcudâtta bil sirâyet-i cemî'-i kemâlât-ı tâbî'a vücûd-i kâffe-i eşyâda. Mevlânâ Hazretleri bu rubâ'ide güzel beyân buyurmuşlar:

Rubâ'î:

Hestî be sıfâtî ki der û bûd nihân,
Dâred sereyân der heme e'yân-i cihân.
Her vasf zi aynî ki buved kâbil-i ân,
Ber kader-i kabûl ayn geşte est iyân.¹³⁴ [33b/66]

Lâyihâ [36]:

Hakikat-i vücûd cemî'-i eşyânın zevâtına itlâk hasebiyle sirâyet itmiş öyle sirâyetki ol zevâtta zevâtın 'aynı olmuş. Çünân ki, ol zevât anda anın 'aynı idiler. Kezâlik anın sıfât-ı kâmileli külliyyet ve itlâk ile cemî'-i sıfât-ı mevcudâtta sârîdirler. Öyle sirâyet ki anların sıfatlarında sıfatların 'aynı olmuşlar. Çünân ki, anların sıfatı ol sıfât-ı kâmilede 'ayn-ı sıfât-ı kâmile idiler. Meselâ sıfat-ı 'ilm, 'âlem-i cüziyyâtın 'ilmi zımnında 'ayn-ı 'ilm-i cüziyyât ve 'âlem-i külliyyâtın 'ilmi zımnında 'ayn-ı 'ilm-i külliyyât ve 'ilm-i fi'lî ve infî'âlî zımnında 'ayn-ı 'ilm-i fi'lî ve infî'âlî ve 'ilm-i zevkî ve vicdânî zımnında 'ayn-ı 'ilm-i zevkî ve vicdânîdir. Tâ gâyetî ki [34a/67] 'ilm-i mevcudât zımnında ki 'urfen ana 'ilm itlâk olunmuyor. Onların hâline münâsib 'ilmde 'ayndır ve buna kıyâsdır sâir sıfât-ı kemâliyye. Ve lillâhi derru kâili hâze'r-rubâ'î bi lisâni'l-Fârisî haysü kâle:¹³⁵

Rubâ'î:

Ey zât-i tû der zevât-i e'yân sârî,
Evsâf-i tû der sıfâtışân mutevârî,
Vasf-i tû çû zât-i mutlak est emmâ nîst,
Der zimm-i mezâhir ez tekayyud ârî.¹³⁶

¹³⁴ هستی به صفاتی که در او بود نهان
دارد سریان در همه اعیان جهان
هر وصف ز عینی که بود قابل آن
بر قدر قبول عین گشته است عیان

Varlık kendi gizli sıfatlarıyla,
Dünyadaki tüm âyanlarda yayılmıştır.

Ona tekabül eden aynda her sıfat,

Âşikârdır ki, takdir edilen istidat miktarınca ortaya çıkar.

¹³⁵ والله در قائل هذا الرباعي بلسان الفارسي حيث قال "Farisi lisaniyla söylediği şekliyle bu rubâ'iyi söyleyenin başarısı Allah'tandır"

¹³⁶ ای ذات تو در ذوات اعیان ساری
اوصاف تو در صفاتشان متواری
وصف تو چو ذات مطلق است اما نیست
در ضمن مظاهر از تقید عاری

Ey kendi Zât'ı,ayanların zâtlarına sirayet eden,
Kendi sıfatları onların sıfatlarında gizlenen,

Lâyıha [37]:

Hakikat-i vücûd Hazret-i Zât'dır (celle ve 'alâ). Ve şüyûn ve i'tibârları anın sıfatıdır. Ve anın kendüsine izhârı mütelebbsen bi hâzihî'n-nisebi ve'l-i'tibârât anın te'sîr ve fi'lidir. Ve ta'ayyünâtı ki bu izhâr üzere müterettibdirler, anın âsârıdır. Tayyeballâhü kâile hâze'r-rubâ'î keyfe nazame hâze'l ma'nâ.¹³⁷ [34b/68]

Rubâ'î:

Hod râ be şuûn zâtî ân perde neşîn,
Şod cilve dih ez mezâhir-i dünyâ vü dîn.
Zîn nukte ki goftem ey talebkâr-i yakîn,
Zât u sıfat u fi'l u eser çîst bebîn.¹³⁸

Lâyıha [38]:

Kelâm-ı Hazret-i Şeyh razıyallâhü Te'âlâ 'anh ba'zı mevâzı-ı *Fusûs*'da bunu müş'ir ki a'yân-ı mümkinâtın vücûdu ve kemâlâtı ki vücûda tâbî'dir. Hazret-i Hakk'a muzâfdır (celle zikrühü). Ve mevzu'-i âherde bunu müş'ir ki, ânçi Hakk'a muzâfdır, ifâza-i vücûddan 'ibâretdir; fekat. Ammâ tevâbi'-i vücûd mukteziyât-ı a'yândır. Ve bu iki kelâmın tevfiği böyledir ki, Hazret-i Hakk celle zikrühü içün iki tecellî vardır. Biri tecellî-i 'ilm-i gaybî ki suver-i a'yân ve kâbiliyyât ve isti'dâdât üzere kendüsine zuhûr-ı ezelsinden 'ibâretdir. [35a/69] Sûfiye-i kirâm kaddesallâhü te'âlâ esrârahüm bu tecellîden feyz-i akdes ta'bîr buyurmuşlar ve biri tecelli-i şehâdî-i vücûdîdir ki feyz-i mukaddes ile tâbî' itmişler ve bu tecellî zuhûr-ı vücûd-ı Hakk'dan 'ibâretdir. Lâkin a'yânın ahkâm ve asârıyla insibâğ cihetiyle ve tecellî-i sâni tecellî-i evvele mürettebdir. Ve kemâlâtı ki, tecelli-i evvel ile kâbiliyyât ve isti'dâdât-ı a'yanda ta'biye olmuş tecellî-i sâni zerî'asıyla zuhûra gelür. Ya'nî tecellî-i sâni ol kamâlât içün mazhardır. Ve lekad câde men kâle hâze'r-rubâ'î bi lisâni'l-Fârisî haysü kâle.¹³⁹

Rubâ'î:

Yek cûd-i tû nakş beste sed gûne gedâ,
Yek cûd-i nasîb her yekî dâde cudâ.
Ân cûd-i nehostîn ezlâ buved u ber ân,
În cûd-i pesînî râst muretteb ebedâ.¹⁴⁰ [35b/70]

Sıfatın da aynen Zât'ın gibi mutlaktır ama,

Mazharların içindeki kısıtlayıcı bağlardan arınmış değildir.

¹³⁷ طيب الله قائل هذا الرباعي كيف نظم هذا المعنى "Bu mana üzere bu rubâ'îyi nasılda nazmetmiş. Allah söyleyeni hoşlaştırsın."

¹³⁸ خود را به شئون ذاتی آن پرده نشین
شد جلوه ده از مظاهر دنیوی و دین
زین نکته که گفتم ای طلبکار یقین
ذات و صفت و فعل و اثر چیست ببین

O perdenin gerisinde oturmuş olan, zâtî oluşlarıyla,

Dünyevî ve dînî mazharlarda gösterir kendini.

Ey yakîn isteyen! Söylediğim bu nükteden,

Zât, sıfat, fiil ve eser nedir öğren.

¹³⁹ "Bu rubâ'îyi Fârisî lisanıyla böylece söyleyen ne güzel ifade etmiştir."

¹⁴⁰ یک جود تو نقش بسته صد گونه گدا
یک جود نصیب هر یکی داده جدا
آن جود نخستین از لا بود و بر آن
این جود پسینی راست مرتب ابد

Senin bir cömertliğin yüz çeşit dilenciye nakşeder,

Tek bir cömertlik her birine kendi nasibini verir.

O ilk cömertlik ezeldir ve onun üzerine,

Sonraki cömertlik ebedî olarak terettüb eder.

Pes izâfe-i vücûd kemâlât-ı tâbi'a vücûd-ı Hakk içün mecmû'-ı tecellîyyen i'tibânyıdır ve izâfe-i vücûd-ı Hakk içün ve tevâbi'-i vücûd-ı a'yân içün tecelli-i sâni cihetiyledir. Zîrâki a'yân üzere tecelli-i sâni sebebiyle müretteb olmuyor. İllâ izâfe-i vücûd ve izhâr-ı kemâlâtiyye ki tecelli-i evvel muktezâsınca anlarda mûnderic idiler. Fekad leyse illâ. Çün maksûd bu 'ibâretlerden ve matlûb bu işârâtdan Hazret-i Hakk celle zikruhûnun sırr-ı ihâtâsına ve anın nûr-ı mutlakı ve sıfât-ı kemâllerinin cemî'-i merâtib-i vücûdda sereyânına tenbîh ve ta'lîm idi. Tâki sâlikleri ki tarîk-ı müstakîmde sâhib-i intibâh ve tâlibleri ki matlubdan âgahdırlar.

Hiçbir zâtın [36a/71] müşâhedesi ile cemâl-i zâtdan zâil olmayalar ve zuhûr hiçbir sıfat ile kemâlât-ı sıfâtından gâfil kalmayalar. Ve bu tenbîh içün kâc muhadderât-ı me'ânî ki zuyûr-ı elfâz ile müzeyyen ve mücellâ ve hallî 'ibârât ile muhaşşâ ve muhallâ olduğu hâlde mensa-i safha-i beyâna cilvekâr oldu. Ve perde-i gaybden meydân-ı zuhûra geldi. Kâfi ve vâfi idi. Lâ cerame rahvân kalem meşkini seyyâr-ı 'uzr cevelân eyleyûb bu mikdâra iktifâ kıldı. Ve bu kâc rubâ'î ki fârisî lisanı üzere Mevlâna kuddise sırruhu tanzîm buyurmuşlar, hatm eyledi.

Rubâ'î:

Câmî ten zen sohen tîrâzî tâ çend?
Efsûngerî u fesânesâzî tâ çend?
İzhâr-ı hakâyik be sohen hest hiyâl,
Ey sâdedil în hiyâl-i bâzî tâ çend?¹⁴¹

Rubâ'î âher:

Tâ key çû derây kerdn [36b/72] efgân u hurûş?
Yek dem şov ez în herze derâyî hâmûş.
Gencîne-i durhâ-yi hakâyik neşevî,
Mâdâm ki çûn sedef nekerdî heme gûş.¹⁴²

Rubâ'î âher:

Ey teb'-i tû râ girifte-i vesvâs-i sohen,
Mî dâr ger ehl-i dânişî pâs-i sohen.
Megoşây zebân be keşf-i esrâr-i vücûd,
Kîn durr neşvede softbe be elmâs sohen.¹⁴³

¹⁴¹ جامی تن زن سخن طرازی تا چند
افسونگری و فسانه سازی تا چند
اظهار حقایق به سخن هست خیال
ای ساده دل این خیال بازی تا چند

Câmî sus! Laf ebeliği ne zamana kadar?
Sihirbazlık ve efsanecilik ne zamana kadar?
Hakikatleri sözle ortaya çıkarıp göstermek hayaldir,
Ey temiz gönüllü! Bu hayal kurma ne zamana kadar?

¹⁴² تا کی چو درای کردن افغان و خروش
یک دم شو از این هرزه درایی خاموش
گنجینه درهای حقایق نشوی
مادام که چون سدف نکردی همه گوش

Feryat edip bağırmaq ve çan gibi inlemek ne zamana kadar?
Bir an olsun bu yersiz lakırtıyı sustur.
Hakikat incilerinin hazinesi olamazsın,
Midye gibi hep kulak kesilmezsen.

¹⁴³ ای طبع ترا گرفته و سواس سخن
می دار گر اهل دانشی پاس سخن
مگشای زبان به گشفت اسرار وجود
کین در نشود سفته به الماس سخن

Rubâ'î âher:

Ey kez ğamet ûftâde çâket be kefen,
Alûde mekon zamîr-i pâket be sohen.
Çûn lâl tevân boved derû ger pes ezîn,
Leb begoşâyî be nutk hâket be dehen.¹⁴⁴

Ve bu risâle ismîn *Tuhfetü'l- ihvân fî ma'rîfet-i sırr-ı ihâta-i Yezdân* konıldı. Ve's- selâmü alâ menittebe'a'l- hüdâ ve iltezeme mütâbi'atı'l- Mustafâ aleyhi mine's- salavâtı efdalühâ ve mine't- tahiyyâtı [37a/73]

ekmelühâ¹⁴⁵. Hurrira fî sülûsi'l- âhir min ze'l-ka'de fî seneti 1298¹⁴⁶ fî nâhiyet'il- İzmîr¹⁴⁷.

Rubâ'î:

Yakûb ki ne hankâh ehli ne deyr,¹⁴⁸
Ne âlim-i vakfedir, ne vâkıf-ı sebr.¹⁴⁹
Hem fâtiâ hem hâtimesi cümlesi Sen,
Fe'ftah bi'l-hayri Rabbi, ve'htim bi'l-hayr.
Ve'c'al âkıbete umûranâ bi'l-hayr,
Teveffenâ müslimîne ve elhıknâ bi's-sâlihîn.

Mim Mim

Mim.

م
م

Ey söz vesveselerine tutulan mizacın,
Eğer ilim ehliysen sözlerine hâkim ol.
Varlık sırrının keşfine dil çözmeye,
Ki bu inci söz elmasıyla delinmez.

ای کز غمش افتاده چاکت به کفن¹⁴⁴
الوده مکن ضمیر پاکت سخن
چون لال توان بود درو گر پس ازین
لب بگشایی به نطق خاکت به دهن

Ey ki onun gamıyla düşmüş kefen parçasına,
Temiz olan kendini sözle kirlletme.

O'nda lâl gibi dilsiz ol,eğer bundan sonra,
Konuşuşayım diye açarsan ağzını, içine toprak dolar.

¹⁴⁵“Selam, hidayeti takip edenler ve Mustafa'yı (en faziletli salavatlar ve en mükemmel tahiyyatlar üzerine olsun), takip etmeye kararlı olanların üzerine olsun.”

¹⁴⁶ 1298 tarihindeki rakamla yazılmış olan 2 sayısı, hattından dolayı 3 de okumaya da müsaittir. Üç okunursa eserin tahrîr tarihi 1398 olması gerekir ki, bu da miladî olarak 1978 yılına tekabül eder. Ancak tarihen böyle bir şey mümkün değildir. Doğru okuma 1298'dir.

¹⁴⁷ حرر فی ثلث الاخير من ذا لقعدة فی سنه ۱۲۹۸ فی ناحية الازمیر¹⁴⁷ “1298 senesinde İzmir nahiyesinde Zilka'denin son üçte birinde tamamlandı.”

¹⁴⁸ Deyr: Manastır.

¹⁴⁹ Vâkıf-ı sebr: Tetkik işinden anlayan, inceleme ve araştırma uzmanı.

7. SONUÇ

Tez çalışmamız Yakub Han Kaşgarî'nin yakın dönem tasavvuf tarihimizdeki yerini ve önemini bir kez daha teyid etmiştir. Zira Kaşgarî, Türkistan ve Hindistan tasavvuf anlayışı ile Osmanlı tasavvuf anlayışını şahsında birleştirmiş bir mutasavvıftır. Kaşgarî yetiştirdiği müridleri ve yazdığı eserleri ile Osmanlı'nın son döneminde önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki dolaylı da olsa müritleri vasıtasıyla Elmalılı Hamdi Yazır gibi bir âlimi bile etkilemiştir.

Birbirine karıştırılma ihtimali bulunan iki Yakub Han Kaşgarî vardır. Çalışmamız her ikisi ile de bağlantılıdır. Bu nedenle karışıklıkları önlemek için her ikisi hakkında da doyurucu bilgiler verilmiştir. Kaşgarlı Yakub Han'lardan birisi, Doğu Türkistan Kaşgar Hanlığı'nın emiri, diğeri de aynı devletin sefiridir. Bunlar aynı zamanda akrabaları ve akrabalık bağlarının ne olduğu da karıştırılmaktadır. Ana konumuz olan mutasavvıf ve Sefir Yakub Han, Emir Yakub Han'ın yeğeni ve kız kardeşinin oğludur. Emir Yakub Han ise Sefir Yakub Han'ın dayısıdır.

Kaşgarî, vahdet-i vücûd fikrini benimsemiş bir tarikat şeyhidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla dokuz eseri ve müritlerine yazdığı birkaç mektubu mevcuttur. Onun eserleri arasında bulunan *Levâiyh* tercüme ve şerhi, diğer eserlerine nazaran ayrı bir öneme sahiptir. *Tuhfetü'l-ihvân fî ma'rifet-i sırr-ı ihâta-i Yezdânisimli* bu eser, vahdet-i vücûd ve seyr u sülûk hakkındaki müşkil meseleleri kolay ve anlaşılır hale getirme çabası taşımaktadır. *Levâiyh* manzum ve veciz olduğu için anlaşılması zor bir tasavvuf metnidir. Kaşgarî onu kolaylaştırmaya çalışmıştır. Ancak dönemin dil anlayışı ve tasavvuf konularının sadece ehline yönelik olması sebebi ile Kaşgarî'nin tercümesini de anlamak kolay değildir. Zira pek çok mevzu tasavvuf ilminin kendine has istihlalarıyla anlatılmıştır.

Kaşgarî'nin, *Levâiyh* tercümesi olan *Tuhfetü'l-ihvân*'nda seyr u sülûk esnasında karşılaşılan problemleri ve gerçekleşen halleri, tasavvuf terimleri kullanarak çözmeye ve ele almaya çalıştığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmamızda Kaşgarî'nin tercümesinde öne çıkardığı bazı tasavvufî bilgi ve kavramlar müstakil başlıklar halinde incelenmiştir.

Levâiyh ve tercümesi *Tuhfetü'l-ihvân*'da ele alınan ana konu, varlığın meydana gelişidir. Eserde bu konu, merâtib-i vücûd (varlık mertebeleri) başlığı altında anlatılmaya çalışılmış ve dış âlemde var olan şeylerin Allah'ın ilmindeki hakikatleri için ayn, meydana çıkışları için de taayyün kavramı kullanılmıştır. Buna göre eşya belli mertebelerden geçerek zuhur eder. Bu mertebeler için sufiler tarafından yapılmış üçlü, beşli ve yedili olmak üzere üç çeşit tasnifin bulunduğu bilinmektedir. Ancak *Levâiyh*'da yaygın anlayışlardan farklı olarak altılı bir tasnif ortaya konulmuştur. Bu tasnifte birinci mertebe, hakikat-ı vücûd açısından sırf Zât'tır ve hiçbir kaydın olmadığı lâ-taayyün mertebesidir. İkinci mertebe bütün taayyünleri kapsayan ilk taayyün mertebesidir. Üçüncü mertebe bütün müessir fiillerin taayyünlerini câmî olan ahadiyyet ve ulûhiyyet mertebesidir. Dördüncü mertebe ulûhiyyet ve ahadiyyet açılımıdır. Ulûhiyyet bakımından esmâ, ahadiyyet bakımından vâhidiyyet mertebesidir. Dördüncü mertebe, zahir olan varlıkların hakikatlerinin mertebesi olduğundan vaciblik vasfına sahiptir. Beşinci mertebe, tesir ve infialin tamamının toplanma merkezidir. Sıfatı vaciplik değil, kevnîlik ve imkânîliktir. Altıncı mertebe kevnî mertebelerin açılım ve zuhûrundan ibaret olan âlem mertebesidir. Kâinâtın zuhuru zâhirî ilme göredir; ancak burada imkân onun levazımındandır. Kâinât, Zât'ın kendi kendisine, hakikatlerin ve mümkün a'yânların suretleri ile tecellisidir. Sonuç olarak Molla Câmî ve Kaşgarî'ye göre hakikatte vücûd,

yani varlık tekdir; o da Hak'tan ibarettir. Ancak O'nun tecellisinin altı mertebesi vardır; her mertebede icabına göre seyeran ile tecelli eden yine O'dur.

Tuhfetü'l-ihvânisimli Levâiyh tercümesi ile Kaşgarî, Molla Câmi'nin ifadeleri olmadan sağlıklı bir varlık tasavvurunun oluşturulamayacağını belirtmiş, İbn Arabî'nin Vahdet-i vücûd doktrininin anlaşılmasında Câmi'nin ciddi katkılarının bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca böyle bir eserin Osmanlı Türkçesine çevrilmesi, ilgilenenlerin vahdet-i vücûd konusunu anlamalarını kolaylaştırmıştır.

Çalışmamızda ortaya çıkan sonuçlardan biri de Seyyid Yakub Han Kaşgarî'nin hem dini hem de dünyayı bilen bir kişi olduğudur. Bir diplomat olarak Asya'nın doğusundan Avrupa'nın batısına kadar gidip gelmiştir. O, ömrünün en verimli yıllarını bir şeyh olarak mürit yetiştirmenin yanı sıra, Doğu Türkistan, Hindistan, Osmanlı, Rusya ve İngiltere arasında diplomasi mekiği dokuyarak geçirmiştir. Sultan Abdülazîz döneminde Osmanlılarla son derece iyi ilişkiler kurmuş ve bu ilişkilerini Doğu Türkistan Kaşgar Emirliğini Osmanlı toprağı saydıracak kadar ilerletmiştir. Ancak Sultan II. Abdülhamid döneminde şartlar değişmiş, ilişkilerde daha önce ulaşılmış olan seviye korunamamıştır. Neticede Kaşgarî sürgün veya kırgın olarak Osmanlı ülkesinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Kaynakların önemli bir kısmı sebepleri hakkında bilgi vermeden Kaşgarî'nin II. Abdülhamid Han tarafından önce İzmir'e sonrasında ise Hindistan'a sürgün edildiğini belirtmektedirler. Bu konu net bir şekilde açıklığa kavuşmuş değildir. Döneminin politikalarının bir sonucu olduğunu düşünebileceğimiz bu sürgünün asıl sebebinin ne olduğunu gösteren bir bilgi ve belgeye de ulaşamamıştır. Ancak Kaşgarî'nin uluslararası kişiliğinin o devirdeki jurnalci ve yönetici takımında vehmî şüpheler uyandırmış olması muhtemeldir.

Kaşgarî'nin Hindistan'a zorunlu olarak gidişi zâhiren kötü gibi gözükse de sonuçta irşat ve tebliğ açısından hayırlı olmuştur. Bu gidiş ile Halvetiyye tarikatının Şabaniyye kolunun İbrahimiyye (Kuşadaviyye) şubesi, Hindistan'a ulaşmıştır. Ancak orada yayılma imkânı bulup bulmadığı bilinmemektedir. Bu açıdan, bir öneri olarak, Kaşgarî'nin Hindistan'da geçen 20 yıllık hayatının ayrıca incelenmesi ve değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Çalışmamızda ulaştığımız diğer bir sonuç ise, çok zayıflamış olsa bile Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde dahi Doğu Türkistan gibi uzak coğrafyalara yönelik politikalar izleyebilmesidir. Kaşgar Hanlığı'nın Osmanlılara bağlı devlet statüsüne alınması ve bu devlete askerî yardımlar yapılması, bu politikanın örneklerindedir. Yakub Han Kaşgarî gibi değerli şahsiyetler, bu politikalarla Osmanlı ülkesine kazandırılmış ve Doğu Türkistan ile Osmanlı ülkesi arasında etkisini uzun süre devam ettiren kuvvetli bağlar kurulmuştur.

KAYNAKLAR

- AKSUN, Z.N., 1994. Osmanlı Tarihi I-VI, Ötüken Neşriyat, İstanbul, IV, 491s.
- ALTUNTAŞ, İ.İ.H., 2012. Kutbu'l-Ârifin Gavsı'l-Vâsilin Mürşid-i Kâmil el-Hâc Ahmed Amiş Efendi, Gözde Matbaacılık, İstanbul, 353s.
- BANARLI, N., 1998. Türkçenin Sırları, Kubbealtı Neşriyatı, 15. Baskı, İstanbul, 314s.
- BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, 42/79.
- CEBECİOĞLU, E., 1997. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber Basın Yayın Organizasyon, Ankara, 790s.
- ÇELEBİ, İ., 2009. "Sıfat", DİA, (Diyanet İslam Ansiklopedisi), 37, ss. 100-106.
- DEMİRLİ, E., 2006. Fusûsu'l-Hikem İbnü'l-Arabî Çeviri ve Şerh, Kabalcı Yay., İstanbul, 536s.
- DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 2005. Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 197s.
- ERTUĞRUL, İ. F., 1997. Vahdeti Vücut ve İbn Arabi, (derleyen: Prof. Dr. Mustafa Kara), 2. baskı, İnsan Yay., İstanbul, 312s.
- GÖMEÇ, S., 2015. Doğu Türkistan'da Yakub Han Dönemi ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi OTAM, 9, ss. 149-153.
- GÖNDER, Ç., 2016. "Kaşgar Emirliği'nin Osmanlı Devleti'ne Tâbiyeti", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 15 (30), ss.1-30.
- GÜL, O. K., 2007. "Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Hazin Bir Göç Hikayesi", Turkish Studies, 2 (1), ss. 253-273.
- HITCHINS, K., 2002. "Kaşgar", DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi), 25, ss. 7-9.
- İBN ARABÎ, M., 1946. Fusûsu'l-hikem, haz., Ebu'l-Alâ Afîfî, Dâru ihyâi kütübî'l-Arabiyye, 226s.
- _____, 2015. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, ter., Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 399s.
- KARA, M., 2009. "Diplomat ve Fusûs Şârihi Yakub Han Kaşgarî", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, İbnü'l-Arabî Özel Sayısı 2, (23), ss. 9-24.
- _____, 2013. "Yakub Han Kaşgarî", DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi), 43, ss.1-284-285.
- KARADENİZ, M.E., 2013. Türk Mûsikîsinin Nazariye Ve Esasları, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 803s.
- KARACAN, M. G., 2016. "Giriş: Levâyih Hakkında", Seyr u Sülûk ve Vahdet-i Vücuda Dâir Levâyih, Litera Yayıncılık, İstanbul, ss.13-30.
- KÂŞÂNÎ, A., 2015. Tasavvuf Sözlüğü, çev. Ekrem Demirli, 4. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 639s.
- KAŞGARÎ, Yakub Han, 1298 (El yazma). Tuhfetü'l-ihvân fî ma'rifet-i sırr-ı ihâta-i Yezdân, İBB Atatürk Kitaplığı, No:8, K540, 73s.

- KAYA, M., 2003. "Makulât", DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi), 27, ss. 460-461.
- KOLTUK, N., 2016. Osmanlı Belgelerinde Doğu Türkistan, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yay., İstanbul, 581s.
- KONEVÎ, S., 2002. en-Nusûs fî tahkîki tavrî'l-mahsûs, ter., Ekrem Demirli (Vahdet-i Vüüd ve Esasları), İz Yayıncılık, İstanbul, 111s.
- KONUK., A.A., 1989-1990. Fusûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi I-IV, İFAV Yay., İstanbul, II, 422s., III, 450s.
- KUŞEYRÎ, A., 2013. Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi, ter. Muhammed Coşkun, İlk Harf Yayıncılık, İstanbul, 645s.
- MOLLA CÂMÎ., 2016. Seyr u Sülûk ve Vahdet-i Vücûda Dâir Levâyih, ter. Şemseddin Sivâsî, yayına haz. Melek Gündüz Karacan, Litera Yayıncılık, İstanbul, 141s.
- _____, 1995. Nefehâtü'l-üns, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yay. İstanbul, 888s.
- NEBHÂNÎ, Y., 1996. "Abdurrahmân b. Ahmed el-Câmî" Câmîu kerâmâti'l-evliyâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, c. II, ss.129.
- OKUMUŞ, Ö., 1993. "Câmî Abdurrahman" DİA (Diyanet İslâm Ansiklopedisi), 7, ss. 94-99.
- ÖNER, N., 1986. Klasik Mantık, Ankara Üniversitesi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 192s.
- ÖZTÜRK, Y.N., 1981. Büyük Türk Mutasavvıfı Muhammed Tevfik Bosnevî, Fatih Yayınevi, İstanbul, 160s.
- _____, 1996. Aşk ve Hak Şehidi Hallâc-ı Masûr ve Eseri, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 437s.
- REVNAKOĞLU, C.S., 1954. "Erbaîn Helvası", Tarih Dünyası Dergisi, (12), ss. 520-527.
- SARAY, M., 2017. Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara, 204s.
- ŞAHİN, E., 2010. Doğu Türkistan, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Erzurum, 3, ss.95-122.
- TDK (Türk Dil Kurumu), 2011. Türkçe Sözlük, Ankara, 2763s.
- TİRMİZİ, M., 2009. Sünenü't- Tirmizi, nşr. Şu'ayb el Arnaut v.dğr.Daru'r- Risaleti'l-Alemiyye, Dimeşk- Beyrut, 6 cilt.
- TOSUN, N., 2002. Bahâeddîn Nakşbend Hayatı-Görüşleri ve Tarikatı, İnsan Yay., İstanbul, 464s.
- _____, 2018. "Nakşibendiyye", Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür (ed. Semih Ceyhan), İSAM., İstanbul, ss. 611-692.
- ULUDAĞ, S., 2016. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 438s.
- VASSÂF, H., 2006. Sefîne-i Evliyâ I-V, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul, IV, 504s.

- VİCDÂNÎ, S., 1995. Tomar-ı Turuk-ı Âliyye: Tarikatler ve Silsileleri, haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul, 260s.
- YAVUZ, N., 2003. "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kâşgar Emirliğiyle Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler ve Ali Kâzım İbrahim Efendi' nin Layihası", G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23 (2), ss. 41-60.
- YILMAZ, H.K., 2000. Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul, 357s.
- ZİYAYEV, H., 2007. Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele, çev. Ayhan Çelikkay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 454s.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Esmâ ERTEN
Doğum Yeri ve Tarihi : Ereğli/ Konya – 12.11.1979

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi : KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrenimi :
Bildiği Yabancı Diller :
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

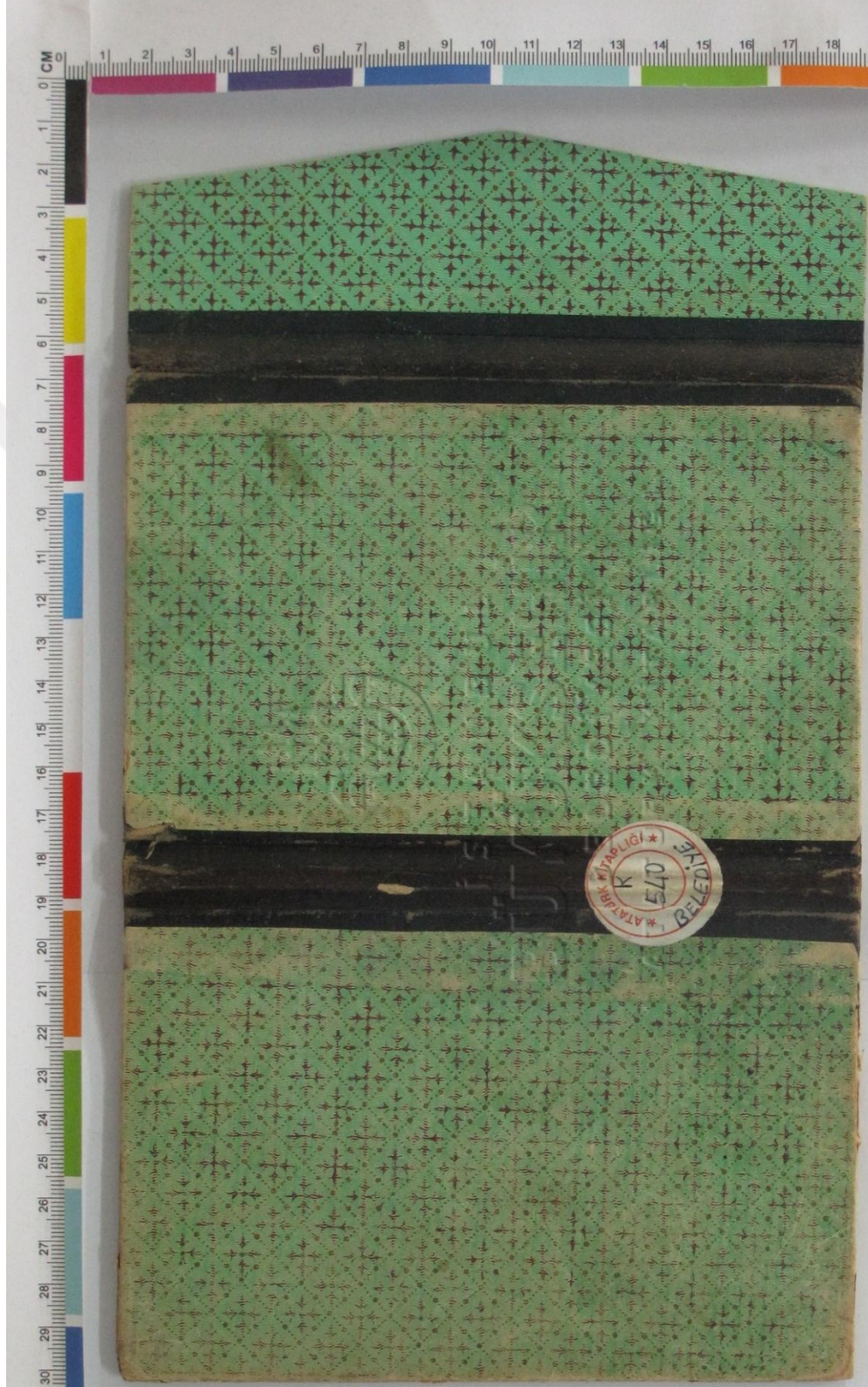
Stajlar : Diyanet İşleri Başkanlığı
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

E-Posta Adresi : ertenesma@hotmail.com
Tel. : 0554 589 27 79
Tarih : 10.01.2019.

EKLER

EK 1: TUHFETÜ'L- İHVÂN FÎ MA'RİFET-İ SİRR-I İHÂTA-İ YEZDÂN OSMANLICA METNİ

1219
(123)

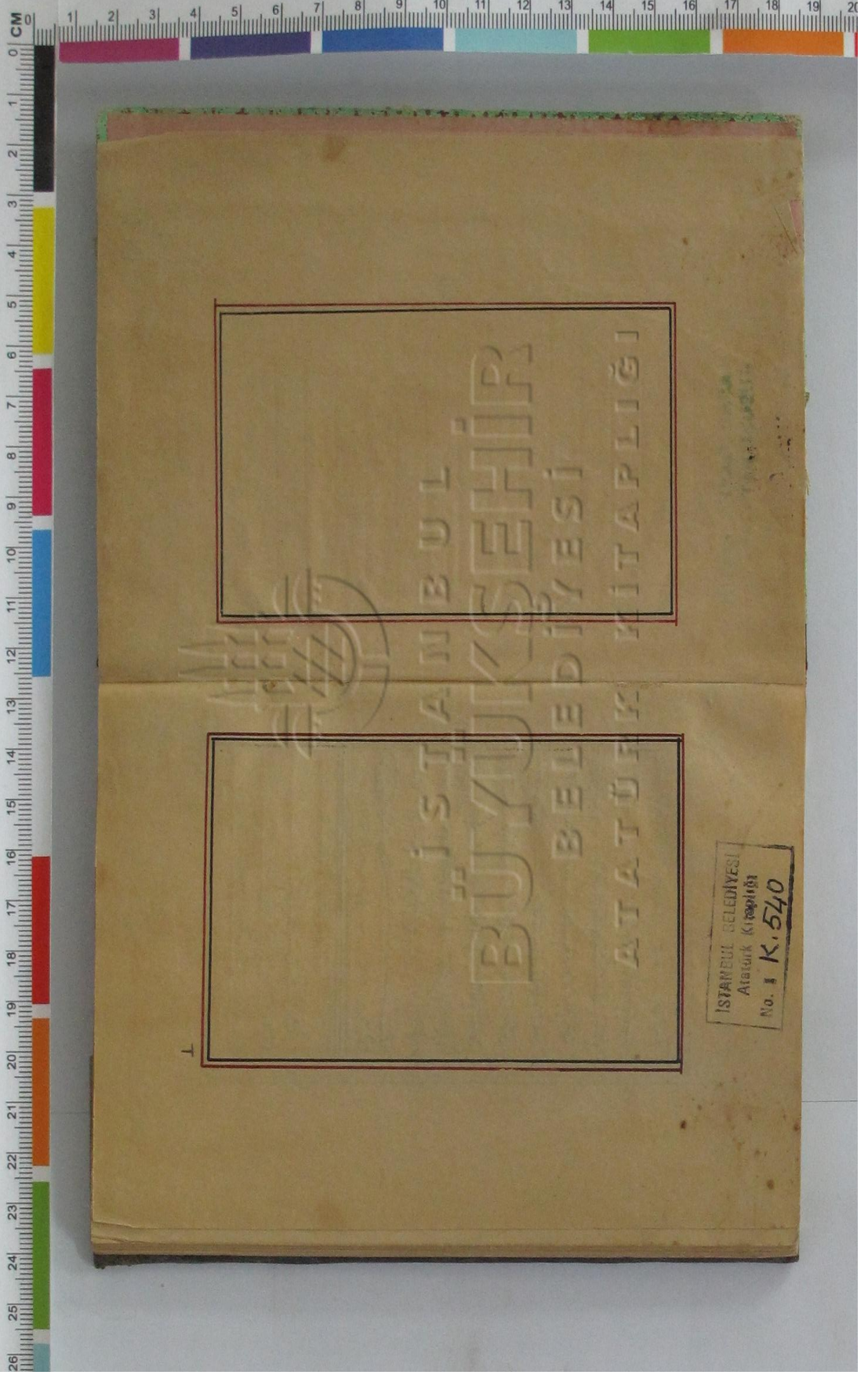

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ
ATATÜRK KİTAPLIĞI

HASAN CAFER ERGİN
HUSUSİ KİTAPLANE

HASAN CAFER ERGİN
HUSUSİ KİTAPLANE

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ
ATATÜRK KİTAPLIĞI

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ
ATATÜRK KİTAPLIĞI

İSTANBUL BELEDİYESİ
Atatürk Kütüphanesi
No. 1 K.540

تا اسباب غمی و جهالت بولیده لر بزوم مجبور
لغزه بزردند بری بز براهه و بز بی بز
فور تار قصور مز باقمه کندیکه یکنانه
قیل کند کز دن بیکانه حبیبک سنه
صنیه سنده استقامت ویر و هر عمل خیره
توفیق کرامت قیل **وصلی الله علی نبینا محمد**
واله و صحبه اجمعین **اما بعد** ارباب علم
و عرفان و اصحاب ذوق و وجدان اولان
اخوان مسلمینه و اضر و لایح اولسونکه
رسالة لواجب که قدوة الحقیقین و سنده
المدققین **اعنی** حضرت مولانا جامی قدس
سره حضرت تریبیه منسوب و هر طالب
معرفت ایچون استغالی مستحسن و مندوب
ایدی اگرچه و چیز و قلیل در اما
معرفت سر احاطه ذات ایچون بلا عدیل

تحفة الاخوان
و نهونه سر انا طه
یزدان

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
المخلصنا عن الاستغفال بالمناهی وارنا
الاشیاء کما هی عشاوة غفلنا بصر
بصیرتیزدن رضع ایله هر شی اولدی کی
کوستر و اشتبا هر زی دفع ایله یونی وار
صورتنده اظهار ایله **یوقدن** وار لرغینک
جمالنه یرده باغله بوضور خیالی
آینه حسن و جمالیق قیل **تاعک** حجاب
وغفلت اولیده لر **و یونفوش** و همی بی
سرما یه علم و معرفت ایله

3
اکثر او قاتلری بو تخفه نك مطالعه سنه کما
بینی صرف اولسه و مفهوم و معانی سی
خاطر لرنده قارلسسه و مقتضا سجنه عمل
قلنسه یقین درکده **بر تبه** فی واقع اولسه
کوک کوشه احاطه ذات و نکتة سریان صفات
جمیع مراتبه کالشمس فی منتصف النهار
هویدا الوب هیچ برشی نك مشاهده سی
انک مشاهده سنه مانع اولیوب و هیچ
بر صفاتک ظهوری **مطالعه صفات**
کماله غفلت و پر میوب مطلوب
حقیقی بی منزه شهادتده زیور صفات
کماله محلی و مزین کور و رب تبه عین
الیقین **بلحق یقینه** ترقی ایدوب علی
تفاوت درجات الاستعداد **ما رأیت**
شیئا الا رأیت الله اومعه اوفیه

4
واکرچه نظره موجز و سیر در کمن علم
سریان نور صفات ایچون بی مثل و نظره در
لب مقصلا و معر مطولات در جوتکه
عبارة فارسی ده واقع اولش طلبه پاک
طیبت اترک انک قائده سندن قلیل
الضییب بل بهره سیز ایدیلر خاطر فایده
وارد اولدیکه لسان ترکیجه علی قدر الواسع
ترجمه ایلیوب اخوان الصفا اولان ارباب
محنة تخفه قلم شاید که ظهوری منظر
اولد یغز ککمال معنوی لرینه باعث
ترقی اولد و غایت ممتنا لرینه وصول
ایله **دعا** خیر لرنده یاد اولت کوز
طلو قاتر مکله **ارباب** دانش واحبه خیر
اندیش بو تخفه قلی کما کله لر و خیر
ارما قدہ بلله لر **وبالفرض**

بلماریت شیخ الاریت الله دیوب فقیر لاری
 تمام اولوب الفقا اذاتم هو الله سرته مظهر اولوب
 بصیرت صاحبی اوله لر **ولقد احسن**
 من قال هذا الشعر بلسان الفارسی **شعر**
 تو اونشوی ولی اگر روزی چند چندی
 یکی ز تو توئی بر خیزد **فها انا شمر** فی
 المقصود بعون الله سبحانه العبود **ایمه**
ای طالب صادق و سالک و وفق واقف اول
 والقا سمع ایله و ایستد کیک سنی حقیقه
 همت باغله **حضرت حق جل ذکره** که مسکا
 نعت وجود عطا قلش نیر که بر کوکلدن
 بشقه اخر بر کوکل قویمش تاکه سن
 انک محبتده بر یوزلی اولوب حضرتیه
 مقبل و غیر ندن معرض و متبطل
 اوله سن و یونک ایجون قومد یکده

۶

اول کوکل بیک باره ایده سن هر بر یاز سن
 بر مطلب ارقسند ه قوشد یروب آواره قیله سن
 و کند یکی مضحکه شیطان ایده سن نفوذ بالله
 منه نور الله سرقا مثل هذا الرباعی بلسان
 الفارسی حیث اجاد فی النظر **رباعی** ای
 انکه بقبلاه و قار دست ترا بر مغز چرا حجاب
 شد تو نیست ترا دل در پی این وان نه بکوست
ترا . **یکدل** **زادری** **بس** **یکدوست** **ترا**
ایمه تفرقه بوندن عبارته در که کوکل
 لاطاله به تعلق آید یروب بریشان ایله سن
 و جمعیت بوندن کنایه در که هر ریشی دن
 اعراض ایدوب کوکل واحد حقیقی شاهد
 سنده همیشه باغلیه سن طائفه که
 جمعیتی جمع اسبابه ظن آید یلر تفرقه
ایده **قاله یلر** **و فرقه که جمع اسباب**

۷

۷

رباعی اند سخران و لب خونین چکران . کفش
 ای ز تو در خاطر من با و کز آن . شربت باذاکم
 من بسویت نکران . باشم تو فی جسم بسوی
 و کزان . لایحه جناب حقدن بشقه هرز
 اولور سه اولسون ما سوال د اغنه مبتلادر
 وما سوادینا لشی معرض زوال و محل فنادر
 افک حقیقتی معدوم و لکن معلوم و صورتی
موجود فاما وهو م زمان ما ضید . آند
 نگو ز کک و ارا بدی ونه وجود و بوزمان
 حاله ایچ کوز ککی وار ککن بی وجود بویله
 شی یارین استقباله بریم ایچون نبرار
 ناندن قائده متوقعدر و نه مضرر پس
 زمام اختیار و انقیادی آمال و امان الله
 ایچون و بر بریز و اعتماد و تکیه بوم خرفات
فانیه ایچون قیلر ز پس وقت و ارا یکن

اسباب تفرقه دن اولدغین یقین بلد یلر
 هریشی دنال جکد یلر جمعیت مقامنده
 مستخرج بولد یلر ولقد احسن من قال
 هذا الرباعی بلسان الفارسی **رباعی**
 ای دردی تو هزار مشکیل زهده . مشکیل بود
 آنسوده ترا ذل زهده . چون تفرقه دال است
 حاصل زهده . دل را بیکی سبار و یکسار زهده
لایحه . حق سبحانه و تعالی جمله منی ظاهر
 و باطنی هر حالده و هر ز ما ندنه ناظر در
 بوندن ارا تق خسارت اولمزه که بز انک
 لقاسندن کوز مرئی قالد یروپ انک
 غیریه نظرا یلسک وانک طریق رضاسنی
 برا قوب بشقه طریق سلوکنه بل یغله
 سق ولقد اجاد من قال هذا الرباعی
بلسان الفارسی . هده المعنی

دعوی

لعین ازید و هر پیده بصیر کو رو رسن انک
 بصیر کنک نمیدور و بلبلله جمع جمال و حال
 انک صفتید و ر که اوج کلیت و اطلاق قدن
 تنزل اید و ب حضیض جزئیت و تقیید تجلی تمس
 تا که سن جز درن کله یو بلولوب تقیید ان اطلاقه
 بوز طوته سین اما بونک ایجون دکل که
 جز فون کلی محتاز بلولوب مقیده مطلاق قدن
قلاسن قدس الله ترصاحب هذا الربانی کیف
نظم رباعی رفتم تا شای کلان نسمع طراز
 چون دید میان کلشم گفت بناز من اصلم
 و کلها می چمن فرغ منندم از اصل جراب فرغ
 می مانی باز **لایحه** اگر چه انسان جسمانیت
 سببیه غایت کثافتده در فامار و جانیت
 جهتیه نهایت لطافتده هر شیدیه یوز طوتسه
 انک حکمیلور و هر نسبتیه توجه قبل سه

کو کلهر بر نند او زمانک کرک **و حق تعالی بر بند**
 اید و ب رشته محبتنی دو زمانک کرک ز که
 حق سبحانه در که هر زمانه بزه انیس و هر
 مکانه جلیس بر وار در که انک و ارفعنه
 بر زوال یوقدر **وهو الی الی الی الی الی الی**
 انک نغفیدر و لله در قابل هذا الرباعی بلسان
 الفارسی رباعی **هروضوره بل کسک مژداری**
نموده خواهد فلککش زود ز چشم تو بود
 رود بل کسپی ده که در طوار وجود بو راست
 همیشه بانو و خواهد بود **لایحه** جمیل علی
 الاطلاق حضرت ذوالجلال و الافضال در
 هر جمال و کالکده مرتبه ره ظاهر کو رینور
 انک جا او کالک بر تو دید و ر که انده ظاهر
 اولش و اهل مراتب اندن صاحب جمال و کمال
اولش هر چه که عالم بیلور رسن انک عالم

مخبر

سترا امله و پو شش قیل برزانه اقبال امله
 و بر حقیقه اشتغال قیل که در جات موجودات
 جمله سی انک جمالی جمالی و مراتب کائنات
 کافه سی انک مرایای کمالیدر و پو
 شغل و نسبت به امله مداومت امله سنکه
 بولست شریفه جانته آمیزش امله یه
 و وار لغت نظرندن رخا اقامت بغلیه
 اکر کند مکه یوز طوشن اکا طوشن اولوشن
 و اکر کند که نه تعبیر ایلست اندن تعبیر
 قلش اولور سیک مقید مطلق اولور وانا
 حق هولحق بولور و لقد احسن من قال هذا
 الرباعي بلسان القارسی فی هذا المعنی
 و بانی کرده اول توکل کرد و کل باستی و
 بلبل بی قرار بلبل باستی • تو جروی و حق کل
 است اکر و ز چه چند اندیشه کل پسته کنی

انک رکن پدیرا اولور بوسیدن حکما بشکر
 نفس ناطقه صورت مطابقه حقایق امله مثل
 اولسه و انک احکام صادقه سیه محقق
 اولسه صارت کاتها الوجود کله و عموم
 خلایق بوضورت جسمانیه یه شده اتصالیه
 و بویکریه یولانیه کمال اشتغالدن طولانی
 اولسه اولشکر که کند یلری اندن فرقه و تمیز
 ایدمیورلر و کویا که انک عینی اولشکر
 و کند یلری عین صورت و جسم طانیورلر
 هیهات هیهات کند یلری نزه و و بوی
 جسم و صورت نزه ده حق سبحانه و تعالی
 محض فضل و کرمیله جمله مزه بصیرت
 احسان بیورسون پس ای طالب صادقه و سیک
 موافق اکر کمال انسانی استرسک کمال جهد
 و سعی امله کوشش قیل و کنیدی نظرندن

سوز

کتابتبی لایحه **بونسبه شریفه** **اولیه اشتغال**
 اتلیکه هیچ بروفته و هیچ بر حاله اندن خالی
 اولی اسلی خواه **ایچکده** و **بیکده** و **تکلده**
 واستماعده وارمقده و **کلکده** و **اوومده**
 وقالمقده و **کزمکده** و **اووتورمقده** و **بایجمله**
 جمیع حرکات و سکنااته حاضر وقت اولی
 تا کز بطالات ایله کجسون بلکه واقف نفس
اولی تا غفلت ایله دخول و خروجنده آورده
 اولسون کیف نظر ناظم هذا الرباعی قدس الله
 ستره **رباعی** رخ کزجه بی تا بجم سوال
 حاشا که بودم برتر بجم زوال • دارم همه
 جابا همه کس در همه حال • در قول زیتو
 اوز و در دیده خیال • **لایحه** چنانکه
 بونسبت شریفک امتدادی جمیع ازمان اوقات
حسیله لازمه و کذلک کیفیت نسبت

بمغز

شریفک از یادی ملاحظه صورتها مکتاندر
 تبری و ملابس اکوان دن تعری ایله الزم وهم
 مطالبند **و بمعنی** نفی خواطر و اوهام
 ایچون جهد بلیغ و جد تمام ایلمک سترین میسر
 اولمز و هر قدر که خواطر مستفی اولور
 و ساوس محنتی بولور و نسبت شریف
 قوت الور **بس** سعی و کوشش ایتملی اولیه
 کوشش که خواطر متفرقه خیمه سین
 ساحت سینته دن طشاری قورسون
و حق سبحانک نوری ظهور و جور باطنه منفس
 اولسون و سنک سن کلک سن ایله
 و داغ بورسون یعنی سنی سندن السون
 و مزاحمت اغیار دن قور تارسون نشعوریک
 کند که فالسون و نر عدم شعور نیکه
 و قوفک اولسون بلکه باقی فالسون

الآن الله الواحد القهار • وبومرتبیه انشا برتدر
 قول قائل ذائقه الفکر اذا تم هو الله اجاد
 فی النظم من نظم هذا الرباعی بلسان الفارسی
رباعی • آن را که فنا شیوه و فقر این است •
 فی کشف و یقین نه معرفت نه دین است •
 رفت او زمان همین خدا ماند و خدا • **الفقر**
 اذا تم هو الله این است • **لا یجیه** بوطائفه
 علیه قدس الله اسرارها صطلا حلزنده
فنا استیلا می ظهور حق ایله ما سوا یه
 شعور قالملا مقدر عبایرتدر **وفناء** فنا اول
 شعور سر لغنه و قوف اولام تقدن کثایه در
مخفی قالمسور که **فنا** فنا نه مندر جبه
 جوتکه فنا صاحبی فنا سنه شعوری
 اولسه فنا صاحبی دکطدر زینل که
 صفت فنا موصوفیه برابر ما سوا ی محقدر

تجربہ

سبحانه و تعالی بس شعور سر لغنه شعور
 فانی منمافیدر **ولقد احسن** نزال هذا الرباعی
 فی هذا المعنی **رباعی** زین ساکنه بقای
 خویشتم می خواهی • از حرم هستی
 جوی کی گاهی • نایک سر و ز خویشتم گاهی
 کردم ترفی از راه فنا کراهی • **لا یجیه** تو حید
 ما سوا یه تغلفقدن تخلیص و تجزید قلبید
طلب و ارادته **و هم علم** و معرفته **یعنی**
 طالبک طلب و ارادتی کافی • **مطلوبات**
 و مراد اتدن منقطع اولسون و تمانی معقولات
 و معلومات نظر بصیرتته طریق عدم
 طویسون جمله دن تو جهن یوزی دویوب
حق سبحانه و تعالی حضرتندن بشقیه شعوری
قالمسور **حوجه** عبدا الله انصاری
 حضرتنری بیوردر که تو حید اولیه دکله

تفاه مخفی

انی واحد بیله سین توحید اویله درکه انک ایجون وحید اوله سین بونطق هایات مقامات طپوردن برزدر اگر منطقی طپوردن معلومت اولسه احتمال که کلاسیه سین والاشکلور نورالله سرناطم هذا الرباعی فی هذا المعنی رباعی • توحید بعرف صوفی صاحب سیر • تخلیص دل از توجه اوست بعیر • رمزى زنهايات مقامات طپور • کفتم بتو کر خرم کنی منظوم طیر • **لا یجد** مادامکه ادعی هوا وهوس دامنه مبتلا در بونست شریفتک انده و داعی صعب و مشکلا در اما چون انا رجب با تا الهی قلینده ظهور قیلسه و مشغله محسوسات و معقولات باطنندن نفور ایلسه بر لذت بولور که لذات جسمانی و رطحات روحانی بالکلیه

اول

اول لذت مغلوب و اول لذت جمله سته غالب اولور بوحاله کلفت مجاهده اراده ن قالقار ولذت مشاهد مجانته ایشور راحتى ارقار مزاجات اغیار دن خلاص و عبد خاص لخاص اولور بر طالب صادق که مقدمه جذبیه که التذات مذکور در ذکر حق سجایه ایله کندنه بولسه انک ایجون **لازم و واجبه که تمامی همتین انک تربیه** و تقوی سته صرف الیوب هر برشیکه انک خلافیدر کندینى اندن معاف ایلسون و بویله بیلسونکه اگر فی الخلل عمر جاودانی اول نسبت شریفه صرف ایلسه انک حقنى كما یعنی لایقیله ادا ایده ممس و برشی انک ایجون یا بامش و مثل مشهور که عزیزم **لا یفصحی دینه و عرب لا یؤدی حقه**

خیره و پدیده **سیرتک کمالی** ملا حظله سنده تیره
 قدس الله سره قائل هذا الرباعي فانظر كيف
 نظره بلسان الفارسي في هذا المعنى رباعي
 بس ربكست يار دلفواهي دل . فابع نغوي
 بربك ناگاه اي دل . اصلي همه ربكها ازان
 بي ربكست . من احسن صيغة من الله
 اي دل . **لايحه** لفظ وجود كاه معنى تحقق
وحصوله كه معاني **مصدرية** ومفهومات
 اعتبارية در ان اطلاق اولنور وبو
 اعتبار ده وجود معقولات ثانويه قبيل ان
 در كه انك بر برنده خارجيه بر مر يوقدر
 بلكه ماهيات تعلقه عارض اولور
 چنانكه حكما و متكلمون اني تحقيق
 اينشتر و تحقيقنده كمال دقت بيور مشر
وكاه وجود در لبر بر حقيقت اراده

كوا اول نسبت شريفه حقه در و لله در و فقال
 هذا الرباعي رباعي بر عود لم تر فواخت يك
 زمزمه عشق . زان زمزمه ايقاي ناسر همه
 عشق . حقا كه بعهد هاتر يا مبرون .
 از عهد . حق كزاري يگده عشق . **لايحه**
 حق سبحانه و تعالی وجود در فقط بشقه
 بر شي دكلدر اويله وجود كه اسناد زوال
اندر معزول و نسبت الخطاط انك شاننه
 غير معقول سميت تغير و تبدل دن مبر
 و وصت تعدد و كتر دن معراجمله نشا
 نلردن بي نشان ز علم احاطه ايد رونه عيان
 همه چند وجود نلر اندن بيدا و كندسي بي
 چند و چون وجهه اشيا لرا نكله مدرك
 و اول البية ادراكه لا يدر لك
جشم سمرانك جمال مشاهه سنده

بجز

مثلا عالما ذاته وصف علم اعتباريه وقادر
 صفت قدرت ومريد صفت ارادته اعتباريه
 هيچ بر شهبه يوقدر كه بونلر چنانكه برى
 بر لرينه مفهوم حسبيله متفاير در لر
 كذلك ذاته دعى متفاير در لر فاما تحقق
 وصول سبيله ذاته عيني در لر لكن بومعنى
 اوزره دكله بوراده وجودات متعدده
وارد رلا بلكه وجود بر داسما وصفات
 انك نسب واعتبار لر بيدر ولقد جاد من قال
 هذا الرباعى بلسان الفارسي
رباعى
 اى درهه نشان ذات تو ياك آرهه شين •
 نه در حق بوكيف توان گفت • نه اين آرزوي
 تفعل همه غير ند صفات • با ذات تو آرزوي
 تحقق همه عين • لايجه ذات من حيث هي جمله
اسما وصفات دن معر او جمع نسب

بيور در لر كه انك وار لغف نندنا اولوب جمله
 اشيا نك وجودى اندنا اوله وفي الحقيقه
 خارجد هاندن بشقه بر وجود اوليه وياقى
 موجودات اكا عارض اوله لر و انكله قائم
 چنانچه ذوق كل كبرى عارفين وعظما
 اهل يقين اكا شهادت ويرر واطلاق
 اسم موجود حضرت حق سبحانه و تعالى
معنا: ثانيا اعتباريه در فقط طيب الله
 سرناظم هذا الرباعى في هذا المعنى حيث
 قال رباعى هسبى يقيايس عقل صفا قيود
 • جز عارض عيان حقايق نمود • لكن
 بلكا شفاقات ارباب شهود • اعيان همه
 عارض اند معروض وجود • لايجه صفا
 عين ذات لر من حيث التحقق والحصول
 وغير ذات لر من حيث ما تفرمه العقول

وانك خفاسى صرف واطلاق ذات اعتباريله
 در و ظهورى مظاهر و تعينات جهتيه و الله
 ذمى قائل هذا الرابعى بلسان الفارسى
رباعى باكل ربح خویش کفتم ای بخت دهان
 • هر لحظه میوش چهر چون عسوه و هان • زده
 خنده که من بعکس خونان چهان • در پرده
 عیان باشم و بی پرده **نه** لایحه تعیین اول
و حدی صرف و قابلیت محضه که جمع
 قابلیات مشتمل خواه قابلیت انصاف
 جمله صفات و اعتبارات اولسون و خواه
 قابلیت تجرد جمع صفات و اعتباراتدن
 اولسون و بویا یکی اعتبار ایله
 احدیت و واحدیته منقسم اولور
 بویله اگر جمع صفات و اعتباراتدن
حق قابلیت تجردن تجردی اعتبار اولونسه

واضا فافاندن مبراد و اول تجلی که کند سکنی ندرینه
 قیلدی **نسب** علم و نور وجود و شهود متحقق
 اولدیلر **نسب** علم مقتضی عالمیت و معلومیت
 و نور ظاهریت و مظهریت و وجود و شهود
 مستتبع واحدیت و موجودیت و شاهدیت
 و مشهودیت اولدی کذاک ظهور که نوریتک
 لازمید بطونه مسوقدر و بطونک ظهوره
نسبتله تقد مدانی و اولیتی وارد پس
 اسم اول و آخر و اسم ظاهر و باطن تعیین
 اولدییلر **هکذا تجلی ثانی و ثالثه** الی
 ماشاء الله **نسب و اضا فافات مضاعف**
 اولور و هر تقد که ولسی **نسب مضاعف**
 اولور انک ظهوری بلکه خفاسی
 زیاده اولور **فسبحان من احتجب**
بمظاهر نوره **لو ظهر بیا سبال ستوره**

و ظاهر وجود بونله تلبسی تعدد وجود
 موجب دکلدر و بعضی اعتبارات مد کوره
 بوقبیلدند که ذاتک انله اتصافی مراتب
 کورتیه اعتباریه در مثل فصول و خواص
 و تعینات کبی که اعیان خارجیه بی بری
 بر لوندن امتیاز و بر لرلر و بوا اعتبار لره
 ذات متلبسه نک صورت معلومیتنه
حقایق کونیه در لرلر و ظاهر وجود فی انله
 احکام و آثارینه تلبسی موجب تعدد وجود
 در و بوا حقایق کونیه نک بعضی سنه
 وقتی که وجود احدیه جمع شیون ایله
 انلره سرایت ایدر یا آثار و احکام لری
 انلره ظاهر اولور و خوب ذاتیدن بشقه
 جمع اسماء الهیه مظهریتنه استعداد
وارد ر علی اختلاف مراتب الظهور

احدیت دیور لر و ایچوندنر بطون و اولیت
 و از لیت و اگر جمع صفات و اعتباراته
 اتصافی ملاحظه اولونسه و احدیت
 دیور لر و انک ایچوندنر ظهور و اخریت
 و احدیت و بومرتبه و احدیتک اعتبارات
 لر یک بعضی سمی بوقبیلدند که ذاتک
 اول اعتباراته اتصافی مرتبه جمع اعتبار
ریله در و بوا بعضک وجود و تحقیق
 اصکر وجود حقایق کونیه په مشروط
 اولسه مثل خالقیه و راز قیت کبی
 اسم لر در و اگر مشروط اولسه
 مثل حیوة و علم و اراده کبی اسم لر در
 و بوا یکی قسمه اسماء و صفات الهیه و بر بوا
 بیته د نیلور و ذاتک بونلر خصوصر
معلومیتین احقایق الهیه در لرلر

و کمال استیلا یعنی اعتبارات مذکور حسیله
 کندی کندی شهود شدن عبارتتدر و بطهور
 و شهود ظهور و شهود عیانینک عینی در مجمل
 مفصله ظهور و شهود کی و کمال ذاتینک
 ظهورنی خلا فیدور زیرا که ظهور کمال ذاتی
 ظهور زاندر کندی نه کندی تسند مکنده ایچون
 و اعتبار غیریت بورداه قطعاً یوقدر و بطهور
 ظهور غیبی علی یر لم فصلک مجله ظهوری
 کبی و غنائی مطلق بو کمال ذاتینک لازمید
 و معنائ غنائی مطلق بودر که شیون واحوال
 و اعتبارات با حکامها و لوازمها علی الوجه الکل
 الجمل جمع مراتب حقایق الهیه و کونیه ده
 کوز و کد کتری کبی ذات ا حق جل کرنگ
 بطوننده ذات ایچون جمع صور و احکاملی
 ایله برابر کما ظهرت و نظیر و نشاهد فی مراتب

شده و ضعاً و غالیة و مغاوبیة همچون کمال
 افراد انسا نیکه انبیا کرام و اولیا عظام
 صلواة الله علیهم اجمعین در لر و بعضی
 لرنده ظهور بعض دون بعض ایچون علی
 الاختلاف المذكور استعداد واردر
 مثل سایر موجودات و حضرت ذات ایچون
 احدیت جمع شیون الهیه و کونیه سیله
 از اولاً و ابداً جمیع حقایق مذکورده که
 تفصیل مرتبه واحدیت در لر ساری و میخار
 هم عالم ارواح و مثالده و هم عالم حس
 و شها دته و هم دنیا و اخرتده و بوجلدن
 مطلوب کمال اسمائیک تحقق و ظهورید
 که کمال جلا و استیلا دن عبارتتدر
 کمال جلا یعنی مشاهده اعتبار
 حسیله ظهورتدر کما یتدر

مشاهد و ثبات اوله لر یعنی ذات ایچون کندی
 ذاتده تمامنه علم ذاتیسی ولور که عینز اتیدر
 وبوعلدو هیچ بر شیه احتیاجی اولمز و هر
 بر شیدن مستغنی در کما قال سبحانه و تعالی
 واللہ غنی عن العالمین و یومرتبه ده علم
 وعالم و معلوم و شهود و شاهد و مشهود
 بر ذاتدر لیس الا ولقد احسن من قال
هذا الریای فی هذا المعنی ربای دامن غنی
 عشق پاک آمد و پاک . نالوده کی غیاث
 نامستی خاک . چون جلوه کرد نظار کی
 جمله ویت . کرنا و تودر میان بنا شیم
 چه پاک . لایحه چون تخصصات و تعینات
 افراد و انوار علی که حیوان المتدجه مجتمع
 در لری اگر انلری قالد بر رسک هر نوعک
افراد ی اول بوعد جمع اولور لری

و اک

واکر میزات انواع که فصول و خواصدن عبارتند
 قالد بر رسک جمله انواع حقیقت حیوانده
 جمع اولور لری واکر میزات حیوان و اول شیکه
 حیوان ایله بزایر جسم نامی تختند مند
 رجد در لری قالد بر رسک حقیقت جسم
 نامیه جمع اولور لری واکر میزات جسم و شی
 حرکتکه انکله برابر جوهر یعنی عقول
و نفوس تختند مند رجد در لری قالد بر رسک
 حقیقت جوهر ده جمع اولور لری و مابیه
 الامتیاز بین اجوهر و العرضی قالد بر رسک
 جمله سی ممکن تختند جمع اولور لری و مابیه
 الامتیاز ممکن و واجبی قالد بر رسک
 ایکی سی برابر وجود مطلق تختند جمع
 اولور لری و بوجود مطلق عین حقیقت
وجود در و وجودی کندی ذاتند در

و نفوس
 و اجزای
 و مابیه
 و مابیه

مضیق مراتبه زینون و یحییٰ قیودانه مسجون
 واحکام و آثار سلاسله مقید در لری
 اما اکابر که رقیب مراتب و قیود احکامند
 اطلاع بولسشر یقین اوزوره در لری که
 حقیقت واحد دن بشقه خارجه برشی
 یوقدر و کثر تلر امور اعتباریه در فقط
 قدس الله سر العارف الجامی حیث قال
هذا الرباعي في هذا المقام رباعي مجموع كوني
 بقانون سنی . کوریم تقصص ورقا بعد
 ورق . حتی که ندیدیم و نه خواندیم درو .
 جز ذات حق و شیون ذاتیه حق . لایحه
 وحدتده اندراج کثر تدن مراتب جزو
 کله یا مظهر فک ظرفده اندراجی کبی
 دکلدر بلکه اوصافک موصوفده
ولو از ملک ملزومده اندراجی کبیدر

مجموع

و فاندن زانند دکلدر وجود باله صفت ظاهریدر
 وامکان انک صفت باطنیدر و اعنی به
 الاعیان الثابته الحاصله بتجلیه نفسه
 متلبسایشون و بومیزات لر خواه فصول
 و خواص و لسونلر و خواص تعینات و تخفیف
 جمله سی شیون الهیه در اول مراتبه
 علیه اعیان ثابته صور نه بروز ایتدیله
و ثانی مرتبه عین ده اعیان ثابته نك
 احکام و آثار لریک ظاهر وجوده کی آینه
 باطن وجود در تلبس لری واسطه سیله
 صورت اعیان خارجه طوئدیله **پس**
 خارجه یوقدر الاحقیقت واحد که
 تلبس احکام و آثار اعیان ثابته ایله شیون
 و صفات متعدده و متکثره کوز یک یور کن
بو کوز ملک بالنسبه بر طاقته ایچونکه

نه جزونه كل نه ظرفونه مطروف است •
 لایحه ظهور و خفا شیون واعتباراته ظاهر
 وجوده تلبس وعدم تلبس ازندن نشیان ایدر
 موجب تغییر حقیقت وجود و صفات
 حقیقیه سی اولز بلکه نسب و اضا فالتک
 تبدله مبتدیه و بوبتبدل ذالتک تغییرخی قضا
 ایتر واکر فی المثل عمر و مثلاً زیدک یبندن
 قالقوب یسارنه او تورسه نسب زید عمر و ایجون
 مختلف اولور و اما ذاتک صفات حقیقیه
 سبیله کندی قرانده فراردر کذک حقیقت
 وجود امور شریفه تلبسی سبیله زیاده
 کمال بولور و مظاهر حبسیه ده ظهور یله
 هیچ بر تقصیران قبول ایتر اقبایک نوری
 کچی که طاهر و غیر طاهره تنزل ایدر
 نوریتنه هیچ بر حلال و تغییر کلر نه مشکدن

مثل واحد عدیده نصفه و ثلثه و ربعه
 و خمسیتک اندراجی کچی چونکه بونسبتلر واحد
 عدیده مندر جدر لر ما دامکه واحد عددی
 مراتبه تکرار ظهور یله جز و اثنین و ثلاثه
 و اربعه و خمسه واقع اولسه ظاهر اولور
 بوندن معلوم اولدیکه حق سبحانه و تعالی
 جمله موجوداته احاطه سی لر زوره و موصوفک
 لوازم و صفاتنه احاطه سی کبیر
 اما جزونه کلک و مطروفه ظرفک احاطه
 سی کچی دکدر تعالی نه عمایقول الظالمون
 علوا کبیرا و لقد جاء العارف الجامی قدس
 سرالسامی فی هذا الراجعی فی هذا المعنی رباعی
 در ذات حق ایدر لاج شأن معرفه است •
 شأن جون صفت است و ذات حق موصوف است • این
 قاعده نیاده ارا بخاکه خداست • •

مستلزم در کمن لاعلی تعیین لا المقید
 الحصوص ومقید مستلزم مطلق در چگونگی
 مطلق ایچون بدل بو قدر چنانکه مقید ایچون
 بدل وارایدی لاجرم قبله جمع مقیدات اولوق
 مطلقه منصوص ومطلق مقیدن استغنی
 ذات اعتباریله دروا لظهور اسماء الوهیه
 ومحقق نسبت ربوبیه مقید سترین محال
قیاسنددر چونکه انک مطلوبی عاشقک
 طلبندن ظهور بولور ومحبوبی آینه محبت
 محبتن بروز اولور بلکه هم محبت حقدور هم
 محبوب حق وهم طالب حقدور هم مطلوب حق
 محبوب ومطلوبی مقام جمع احدیتده در
 ومحب وطالبی مرتبه تفصیل وکثرته جزئی
 الله بالاحسان قائل هذا الریای حیث احسن
فی المقال ریای انخیز ترا بتوی تو سترینه •

قوی الورونه کندن رنگ ونه بشکندن مستقدر
 اولور ونه خارندن زخمه شنک طیب الله
 سترناظم هذا الریای حیث اجاد فی النظر
ریای چون خون ز فرخ خود جهان آریده •
 برتاک وپیلد اکریتا بد شایده • بی نور وکیز
 هیچ پیلد الا یانه بی پاک افراید •
 لایحه مطلق مقید سیز اولور ومقید مطلق
سیزین صورت بولر اما مقید مطلقه
 محتاج در ومطلق مقیدن مستغنی
بس استلزام ای طرفدن در و احتیاج
 بر طرفدن فقد نور الله مفید الیامی ناظم
 هذا الریای **ریای** ای در حرم قدس تو
 کسیرانه بی • عالم بتویبدا وتو حویبیدان
 • ما وتوجد انیم ما هست ما را
تو حاجت و ترابا ما بی لایحه مطلق مقیدی

سوز

خال ز تو مسجدی ند و دری نه . دیدم همه
 طالبان و مظلومان را . انجمله نوبی و درویش
 غیری نه . لایحه هر شیک حقیقی وجودت
 حضرت عله تعیینندن عبارتد برشان
 اعتباریله که اول شی انک مظهرید یا خود
 اول حضرتده اول شان ایله وجود متعیند
 کنایتدر و اشیا ی موجوده تعینات
وجوددر لکن ظاهر وجودت حقایق
 اشیا نک احکام و آثارینه انصباغی اعتباریله
 و یا بوا اعتباریله وجود متعیندر
 اول کیفیت اوزره که حقایق باطن وجوده
 همیشه بنهان و محفی اولسوندر و احکام
 و آثار لری ظاهر وجوده پیدا وهویدا
 بولسوندر چونکه زوال صور علیله باطن
وجوددر محالدر و لاجمل لازم کلور

و

تعالی الله عن ذلك عا و اکبراً و لقد جاء من قال
 هذا المعنى بالریای الفارسی ریای ماییم وجود
 و اعتبارات وجود . در خارج علم عارض ذات
 وجود . در توده ظلت عدم مستوریر .
 ظاهر شش عکس مازمات وجود . لایحه
 بر هر برشی حقیقت وجود حسبیله
 وجود متعیندر یا لعین وجود در که وجوده
عارض اولش و تعین متعینک صفتیدر
 وصف مفهوم اعتباریله اگر چه موصوفه
 غیر در لکن وجود جهمتله عیندر و تغایر
 علی حسب المفهوم و اتحاد علی حسب الوجود
 صحت حمله موجوددر و لقد احسن من قال
 هذا المعنى بالریای الفارسی **ریای**
 همسایر و هم نشین و هم ره رهه اوست .
در لقی کدا و اظلس شته همه اوست . . .

رباعی ای پرده کماله صاحب حقیقی و ندو صفت
 صدق و صفا صدیقی • هر مرتبه از وجود
 کمالی آرد • که حفظ مراتب کمالی زیندیقی •
لا یحده موجود حقیقی بر در زیاده دکلا در
 و اول وجود حق و هستی مطلقک عینید
 فاما انک ایچون مراتب جوقدر مرتبه
 اولی لاتعین و عدم انحصار و اطلاقدر
هر بقید و اعتبار در حق عن قید الاطلاق
 و بوا اعتبار ایلله جمله اضافات و نفوت
 و صفات در منزله دور و دلالت الفاظ و لغات
 مقدس نقلده نعت جلالی ایچون لسان
 عبارت وار و نه عقلمه کنه کالچون امکان
 اشارت و انک حقیقتین ادراکنده ارباب
 کشف مجبوب و اصحاب علم و عرفان منکوب
غایت نشانی بیشتان لقی و نهایت عرفانی

در ایچون فرقی و نهایت خانیه جمع • بالله همه اوست
قری بالله همه اوست لایحه حقیقت وجود کماله
 جمیع موجودات ذهنیه و خارجیه به مقول
 و محمول اولور و لکن انک مراتب کمالی واردر
 بعضها فوق بعض و هر مرتبه ده انک ایچون
 اسامی و صفات و نسب و اعتبارات
 مخصوصه واردر که سائر مراتبه اولور
مثل مرتبه الوهیت و ربوبیت و مرتبه عبودیت
 و خلقیت **یس** مرتبه الوهیتک اسامیسین
 مثل الله و رحمان و غیرها مرتبه کونیه به
 اطلاقی عین کفر و محض زندقده در
 کذلک اسامی مخصوصه مراتب کونیه
 مراتب الهیه به اطلاقی غایت ضلالت
 و نهایت خذلانددر و لقد اربشد مولانا
قدس سره فی هذا المعنی فی هذا الرباعی

مرتبه الوهیه در که مرتبه اسماء و حضرات تکرید
 بوا یکی مرتبه حقیقت ظاهر وجود و در که
 و جوب انک و صف خاصی در مرتبه خامسه
 احادی جمع جمیع تعینات انفعالیه در
 انکه نشانندند در تأثیر و انفعال و بو
 مرتبه کونی امکانید در و مرتبه سادسه
 تفصیل مرتبه کونی در که مرتبه عالی در
بوا یکی مرتبه نك عرضی ظاهر علم اعتباریله
 در که امکان انک لوازمندند و اول ایسه
 حقایق و اعیان ممکنات صورنده کنیدی
 کندینسه تجلی سندن عبارتدر پس
 فی الحقیقه وجود بردن زیاده دکلدر
 و بو حقایق و مراتب جمله سنه ساری
 و عین مراتب و حقا یقدر که تفصیل
مرتبه واحدیت در لوجناتکه بو مراتب

حیرانلق و لقد جاد و لا قدس ستر بهذا الربی
 ربی هر چند که جان عارف آگاه بود کی
 در حرم قدس نوازش راه بود دست همه
 اهل کشف و آریاب شهود از دامن ادراک
 نگووناه بود **مرتبه ثانیه** مرتبه تعیندر
 لکن بر تعین الله که جامع جمیع تعینات اوله انک
 محسندن بر تعین خارجه قالمیه خواه تعین
فعلی وجودی الهی اولسوزد و خواه تعین انفعالی
 امکانی کونی و بو مرتبه تعین اول ایله سندی
 چونکه حقیقت وجودک اول تعینی
 بو تعیندر و بو ندان اقدام رتبه لا تعیندر
 بشقه بر شنی بو قدر و مرتبه ثالثه احدیت
 الجمع جمیع تعینات فعلیه موثره در
 و بو مرتبه **مرتبه الوهیت ایله**
موسومدر و مرتبه رابعه تفصیل

کینه

و حقایق اول مرتبه ده اول مرتبه نك عینی بدیلر
 حیث کما لله ولم یکن معه شیء ولقد اجاد
 مولانا قدس سره فی نظم هذین الرباعیین فی
 الباب المذكور **رباعی بلوچ** عدم لولایج نوز
 قد **مفلاخ** کورد کسی د زین سر محرمه جز
 ادم نیست • حق زامنم جدا ز عالمه
 زیرا که عالم در حق حق است • و حق در
عالم جز عالم نیست رباعی **اخر هستی که**
 ظهور میکند در همه شیء خواهی که بری
 مجال وی • در همه بی ز و بر سر می حجاب
 بین که چسان می وی بود اندر وی و وی
 در می می **لا یجه** حقیقت الحقایق که ذات
 الهیه در تعالی شانه جمله اشیا نك
 حقیقتی در هر پریشی اکا مستند در
و احد زاننده واحد در عدد ایچون آنده

نون

یول یوقد راما ما ربه تجلیات متکثره و تعینات
 متعدده اعتبارینه کوره تاره حقایق جوهری
 متبوعه و تارنا حقایق عرضیه تابعه اولور
بس بر ذات صفات متعدده واسطه
 سیله متعدده و متکثر کوز کوز و فی حقیقه
 عین واحد در که اصلا تعدد و تکثری قبول
 ایتمز قدس الله سره ناظم هذا الرباعی حیث
اجاد فی المقام رباعی ای بر سر حرف این
و آن نازده و خط • بند از دوی دلیل بعدا
و سخط • در جمله کاینانی سهو و غلط •
یک عین محسب دان و یک ذات فقط •
لا یجه و بو عین واحد تعینات و تقیدات
 مذکور در آن مجرد و اطلاق اعتباریه
حقدار و تعینات و تقیدات
تلبسی جهتله خلق و عالم در

پس عالم حقتك ظاهر يبدو وحق باطن عالم
 عالم ظهور و دن مقدم عدم حق ابدی وحق ظهور
 صکره عین عالم اولدی بلکه فی الحقیقه
 برحقیقتد که ظهور و بطون و اولیت
 و آخریت انک نسب و اعتبارا نند ندر
 هو الاول و الاخر و الظاهر و الباطن و لقد
 جاد من قال هذا الرباعي بلسان الفارسي
 رباعي **بَرَسْكَتِلِي بِأَنَّ زَيْنَ عَسَاءَ حَقَّ اسْت**
 • لایلكه عیان ذرّه آفاق حق است •
 چیزی که بود ذروی تقید جهان • و الله کرم
 همان زوجه اطلاق حق است • لا یجد
 حضرت شیخ رضی الله عنه فص شعیدیه
 بیان یورد لر که عالم عین و احد ده اعراض
 مجتمعدن عبار قد یجد و انفا س و انفا
 ایله مجتدد و متبدل اولور هر آنکه بر عالم

عالم

عدمه کیدر و انک مثل وجوده کلور اکثر عالم
 بوندن غافله لر کما قال سبحانه بل هم فی
 لبس من خلق جدید و ارباب نظر دن یکسه
 بوکام مطلع اولدی الاشاعره بعض جزای
 عالمه که اعراضد رحیث قالوا الاعراض
 لاتبقى زمانین دیگر حسبانیه که
 صوفسطائی دیمک له معرفدر لر جمله
اجزای عالمده خواه جواهر و لسون و خواه
 اعراض بوا یکی فرقه هر بر لر من وجه
 خطا قلدی لر اما اشاعره نک خطاسی
 بودر که حقیقت وجود دن بشقه جواهر
 متعدده اثبات ایلدیلر و اعراض مجتدده
 متبدله بی انلرده قائم در دیلر بیلدیلر که
 عالم جمیع اجزای سیه یوقدر مکرر
اعراض مجتدده متبدله انلرده

نبود و در زمان بلکه در آن پاینده اما سوفسطائی
 نك خطاسی بود که مع قول بالتبدل فی العالم
 با سره مبتیه اولد بلکه بوصور و اعراضه
 متلبس اولان بر حقیقت در که هر آنده
 تلبس ایدوب طور و یور ناظر نظر نه
 متعدد کوز یک یور و اول حقیقت مراتب
 کونیده ظهوری بوصور و اعراض ابله در
چنانچه صور و اعراضک وجودی خارجده
 آنکله در لیس لارجم الله الجامی فی نظمه هذا
 الرباعی سوفسطائی که از خرد بجز است
 کونید عالم خیال آنکه کوز است • اری عالم
 همه خیال است • ولی بیوسته در و حقیقتی
 جلو که است • و اما ارباب شهو در
 عندنده معاینه در که حضرت حق و وجود
 مطلق هر آنده بجلی اخراجه بجلی در

قائم دیدلر بیلد بلکه عالم اجرا سیله یوقدر
 مکر اعراض مجتهده متبدله مع الانفاس
 و الانفات که عین واحد جمع اولشکر
 و هر آنده عنیدن زائل و لولر واندریک
 امثالی اول انده اول عینه متلبس و لولر
 اما تعاقب امثال واسطه سیله ناظر
 غلطه در و شیور و ظن اید بور که اول
امر واحد مستمر در کا یقول **الا شاعر**
 فی تعاقب الامثال علی العرض من غیر
 خلوان من شخص من العرض مماثل
 للشخص الاول فیظن الناظر انها امر واحد
 مستمر طیب الله روح العارف الجامی کیف
 نظم هذا الرباعی رباعی جریبت نکاهنده
 نغمه فریخته • امواج در و رونده و اینده •
 عالم جو عبارت از همین امواج است •

بود

وانك استعدادينه كوره افاضه وجود ايلر
 و ظاهر وجود اول حقيقتك احكام و ثابته
 تلبسي واسطه سيئه تعين خاص
 ايله متعين اولور و اول تعين حسبيله
 مجتلي و ظاهرا اولور و اول انده فراهديت كه
 مقتضى اضملا ل تعينات و اثار كرت صورتيكه
 دفعه تعين مذكور در اول متعيني انسلاخ
ويرير و اول انده رحمت رحمانيه تعين اخله
 كاه تعين سابقه مماثل در متعين قبلور
 و فراهديت اول انده انك تعينك مجتلي
 ايد رهگذر الى ماشاء الله **پس ايكلي انده**
 بر تعين اوزره مجتلي واقع اولمز هر انده
 بر عالم عدمه كيدر و انك مثل وجوده
 ككلور اما محبوب تعاقب امثال
و تناسب احوال سببيله ظن ايد ركهم

و اوله

و مجتلي سنده اصلا و قطعاً تكرار بو قدر
 يعنى ايكلي انده بر تعين و بر نشان ايله مجتلي
 اوليور بلكه هر بنفسه تعين اخرا ايله
 ظاهر و نشان ديكر ايله مجتلي در اكر بو معنى
 مزبور ايجون برهان استرايسك قوله تعالى
 ككل يوم هو في نشان مراجعت ايله
 بو معنى يي سكا كوز الجله افاده ايلر
و بو معنا نك سري بو در كه حق سبحانه
 و تعالي نك اسما، متقابله سي وارد در
 بعضى لطفيه و بعضى فخرية و جمله سكي نكدي
 ايننده عامل در و هيچ برينه، تعطيل با نك
 نكلدر **پس حقايق امكانيه در بر حقيقت**
 حصول سرانظ و ارتفاع مواضع واسطه
 سيئه مستعد و وجود اولسه
رحمت رحمانيه اني دفعه بولور

عالم وجودی بر مبنای اوزره و از منته متوالیه در
 بر حال اوزره در ولقد جاء من قال هذا الرب
 رباعی سبحان الله زهی خذاً اوتدود •
 مسیح فضل و کرم و رحمت وجود • در هر
 نقیض بر وجهانی بعدم • آرد دیگر حیوان
 هماندم بوجود • لایحه عالم عین واحده
 که حقیقت وجود در اعراض مجتمعه اولسه
دلیلی بود که هر نقد حقایق موجوداتی
 تخدیدا دیدی و لر انکرتخدیدند •
 اعراضند بنشقه بر شئی ظاهر اولیور
 مثلاً دیور لکر که انسان حیوان تا طوق
 و حیوان جسم نام حساس متحرک بالاراده
 و جسم جوهر قابل للاعبا و الثلاث
 و جوهر موجود لافی الموضوع و موجود ذات
له التحقق والحصول بس بوحد و دلره

همه

هره که مذکور اولدی اعراض قبیلند در
 الا اول ذات مهم که بو مفهوم آمده ملحوظ در
 زیرا که معنی ناطق ذات له النطق و معنی نامی
 ذات له النطق و هكذا فی البواق و بو ذات
 مهم عین وجود حق و هستی مطلق در که
 ذات له قائم و بو اعراض ضرری مقوم در
سؤال اگر دینلور سه که بو مفهوم ما تدر
فصلول دکلمر بلکه فصولک لوازمی در لر
 و بو نلرایله فصولدن تغییر بیور در لر چونکه
 بو لوازمک غیر لیه و یا بر لازمیله که
 بو نلردن اخفا و لسون حقایق فصولدن
 تغییر حیثیته ممتازا و لسونلر ما عد الر نلردن
 ممکن دکلمدر **جواب** بزدر زکه بو مقدمه
 ممنوع و کلامنا مسموع در و علی
فرض التسلیم اگر چه جوهره نظرًا

27

ذاتی اولسه مرعین واحده قیاسا عرض اولور
 زیرا که اگر چه جوهر یک حقیقته کوره
 داخل اولسه هم اما عین واحد هه خار جدر
 وانکله قائم سؤال واکر دینسه که عین
 واحدن بشقه بورده امر اخر واردر
 جوهری جواب درز که بود عودر وجه
 اعتبار دن غایت سقوط طره در جوته
 بره عوای بلاد لیل در علی مخصوص وقتی که
 کشف ارباب حقیقته مشکلات نبوت دن
 مقبتس در انک خلافت هه شهادت ویرر
 ومخالف معترض اقامت دلیل دن عاجز
 والله یعول الحق وهو هید السبیل
 احسن الله لولا ناجامی قدس سره غایت
 الاحسان کیف نظم هذا الرباعیات وکیف
 اجاد فی الصغه رباعی حقیقی معانی

۵۵

از عیارات مجوی • پی رفیع فیو اعیان رب مجوی •
 حفاهی یابی زعلت چهل شفا • فانور یجات
 انسا رات مجوی رباعی اجر کسبی بوقوف
 بره واقف فایغ • سده قصاید مقاصد رب مقصد
 فایغ • هرگز نشود تا کنی کشف حجب •
 انوار حقیقت از مطالع طالع • رباعی اخر
 در رفیع حجب کوش نه در جمع کتب کر جمع
 کتب بنسود کشف حجب در طی کتب کجا بود
 نشان حجب • طی کن همه را و عدالی الله
 ونبی • لایحه اعظم حجاب واکشف نقاب
 جمال وحدت حقیقی تقیدات و تعدد ذات
 در لکه ظاهر وجود ده احکام و آثار
 اعیان ثابتة واسطه سیله واقع اولسدر
 واعیان ثابتة کند یبری حضرت علمده
 باطن وجود در قائم در لری

صور کثرت احکام و آثاره احتجابی سببیه
 متعین و متعین ظاهر اولور و متعدد و مستکثر
 کور نور طیب الله مرقد قائم هذا الرباعی
 بالعبارة الفارسی فی هذا المعنی رباعی
 بحر یست وجود جاودان موج زمان
 ذات بحریدت غیر موج اهل چنان
 باطن بحر موج بین کشته عیان بظاهر
بحر و بحر در موج هان لایحه هر فکده
 برشی برشید کوزیکو ظاهر بشقه
 و مظهر برشقه دروینه هر مظهر بر کوزو
 کش نشی صورت و شیخ در ذات و حقیقت
 دلدر چنانچه اجسام مصیقله ده
 مشهور در الال الحقایق المطلقه همچون
 وجود حق و در اولی مطلق که هر بر مظاهر در
عین مظاهر در و هر بر مظاهر ده

و محموله و اولیه کوز کشته اعیان خارجده موجود
 اولش لر و بویله اعتقاد اید اولر و حال تله
 وجود خارج قوفوسی مشاملرینه بیله
 واصل اولش و همیشه عدمیت اصلیه
 لرنده باقی در لر و بوند نصکره هر بویله
 قاله جفلر در و الاجمل لازم کلور
 تعالی الله و تقدس عما لایلیق بذاته
و اشیا لر بیکه موجود و مشهور در لر
 حقیقت وجود در کن اعیان ثابته نک
 احکام و آثار لرینه تلبسی اعتباریله و اما
 جهت تجردی اعتباریله دکل جو بکنه بوجهت
 بطون و خفانک لوازمندندر **پس**
 فی الحقیقه حقیقت وجود اول و حقیقت
 اوزره در که از لاییدی و اید لهم بویله
قاله جقدر و اما نظر اغیاره

۳۴

ذاتیه ظاهر در صورت و شیخ ایله دکدر زید که
 اطلاع جتندن ظاهر و تقید سببندن نظار
 کما شاهد فی الحقیقة المطلقة الانسانیة
 ولقد احسن من قال هذا الرباعی فی
 هذا المعنی **رباعی** ای آینه زاده جلا
 صورته تو • یک آینه کستی بدیده فی صورته
 تقوی بتکده ز لطف در همه آینه ها • خود
آمده پدیدنی صورت تو لایحه حقیقت
 وجود جمیع شیون و نسب و اعتبارات ایله
 که جمله موجوداتک حقایقی در لر
 هر بر موجوداتک حقیقتند • ساریدر
 انک ایچون دیشکر که کل شی فی کل شی
 کلش را ز صا جی قدس بره بو معنی
 ایچون ارشاد بیور دیشکر که **بیت**
دل هر قطره زاکر و آشکارا فی بیرون آید

از و صد خیر صا فی یعنی هر بر شیک قلبی
 یارسک یوز خیر صا فی انه کوز یکور
 ومولانا حضر تری زیاده جه بور با عیده
 تفصیل تمشل رباعی هستی که بود ذات
 خدا و بد غریزه • اشیا همه در وینه و وی
 در همه نیز • این است بیان آله غارف
 کوبد با شد • همه چیز مندرج در همه چیز
لایحه هر فعل و قدرت که ظاهر مظاهر ضا در
 کورینور فی الحقیقة مظاهر دن ظاهر
 اولان حقدن صا در در و مظاهر دن دکلد
 حضرت شیخ رضی الله عنه حکمة علییه
 فصوصده بیور لر که لا فعل العین بل الفعل
 لر بها فیها فاطممت العین ان یضاف الیه
 فعل بس نسبت قدرت و فعل بند ایچون
انک صورتند ظهور حق سببیله در

تو معدومی خیالی هستی از تو . فایده باشد
خیال فایده ناک . لایحه بس معلوم اولد بکه
صفات واحوال وافعال بکه . مظاهره ظاهر
فی الحقیقه مظاهره . ظاهر اولان حقه
مظاندر بس کرا حیاتا مظاهر بر
نقص وشر واقع اولسه اما خزل عدمیتی سببه
در زیزاکه وجود من حیث هو خیر محضه
وهر امر وجود بکه اندن شر و توهم اولبور البه
امر وجودی اخرنک عدمیتی سببیه در
فاما اول امر وجودی حیث امر وجود بک
واسطه سببه دلدر ومعلومک اولسونکه
وجود ک خیر محض لغنه حکماد عوی
ظهورت قیاسلر وانک توضیحی ایچون
فخ مثال کتور بشکرکه مثلاً برده انما در
مضردر شرده ووشری انما در کوردرد

اما کندی نفسی هستند دکلدر اکبر کلمات
کشفیه قناعت قیل زینک والله خلقکم وما
تعملون آیت شریفه سنی قرایت الیه
ووجود وقدرة وفعلاک حقدن بیلوب فراغت
ایله طیب الله سر مولانا کیف اجاد فی نظم
هذه الرباعیات رباعی از نامه بحر ونسبی
مطلوب است . هستی و تو ایمن زما
مسلوبت . این اوست بدید آمده در
صورة ما . این قدرة وفعال زان یا مستور
بست . رباعی اخر چون ذات تو یعنی بود
ای صاحب هس . از نسبت افعال خود
باش خمس . شهرین منی شو مکن روی
ترش . ثبت العرش اولاً فما نقص .
رباعی اخر و صافی خود برع خاست ناک
ترش جنبین متاع کا بتد ناک .

لایحه شیخ صدرا الدین قنوی حضور تلمی
 کتاب نصوصه بپور و رکر که علم
 وجوده تابع در و هر حقیقت که وجوده
 متصفه در علمه هم انصافی وارد و عملک
 تفاوتی حقایق قبول وجوده کمالا
 و نقصاناً تفاوتی حسیبیه در پس قتی
 حقیقتکه علی الوجه الاکل وجوده قابلدر
علمه هم بوجه او زره قابلدر و قتی
 حقیقتکه علی الوجه الانقص وجوده
 قابلدر علمه قابلیت بویله جه در و بو
 تفاوتی منشی غالبیت و مغلوبیت
 احکام وجود و امکاندر هر حقیقته
 که احکام وجود غالبدر وجود علم کاملدر
 و هر حقیقتکه که احکام و امکان غالبدر
 وجود علم ناقصه در علی تفاوتی الدرجات

اما کیفیاندن بر کیفیت اولد یعنی ایون در کلدر
 زیرا که اول جهندن بر کمال در بلك انک شریقی
 انجاری کماله ارشتمکدن مانع اولدیغندنه
 کذلک قتل و شلا شردن لکن شریقی قائلک
 قله قدرتنه یا التک قاطعیتنه یا عضو
 قطعیه قابلیتنه نسبتاً و کلدر بلکه
 بوجهندندر که حیاتک زوالده سبب
اولش و بوا مر عدمی در وجودی و کلدر
پس قتلک شریقی عدمیتدن نشیان
 قلدی و بوضوئی مولانا حضرت تلمی
 رشتیه نظره کوزل حکمشلر رباعی
هر جا که وجود کرده سیر است ای دل
میدان بقیبن که محض خبر است ای دل
هر نفس ز عیالیم بود عدم غیر وجود
پس شتر همه مفصلای غیر است ای دل

یو کس کنی الجی بودن تمیز ایام اور یو کس کادن
 عدول ایوب الجی جان نه میل ایدر
 کیدر و جسم مختلفه ده دقو ایدوب
 جسم منکاسنی تطیب قیلر کچر و غیر ذلک
 پس انک جریانی قایلنک قایلیتی مقتضا
 سجنه در و بوصف علک مقتضاسی در
 اما بومرتبه ده علم صورت طبیعتده واقع
اولسند رو بو کاقیاس ایله سرایت علمی
 تمامی موجوداتده بل سرایت جمیع کالات
 تابعه وجودی کافه اشیاده مولینا
 حضور تلمری بوربا عیاد کوزل بیان یور
 مشر **ریای** هستی بصفائیکه درو
 بو دهقان • دارد سریان در همه اعیان
 جهان • هر وصف زنی بیکه بود قایلان •
 بر قدر قبول عین کشته است عیان •

و شیخ حضور تلمرنک کلامنده علک ذکره
 تخصیصی تمیل ایچون درو لاجمع کالات
 تابعه مثل حیات و قدرت و غیرهما ایچون
 هر بوحوال وارد و بو طائفه علیه نک
 رسالرندن بعضی دیشلرکه افراد
 موجوداتدن هیچ بر فرد صفت علندن حالی
 دکلدر اما علم ایکی قسمه منقسمدر
برقسی اولدر که عرفده علم دیرلر و قسم اخیری
 بودر که عرفده علم دیرلر و بو ایکی قسمه
 هر بری ارباب حقیقت عندنده علدر
 زیرا که بو طائفه علیه علم ذاتیک جمیع
 موجودات سرایتی مشا هده ایشلر
 و اید یورلر مثلاً صونک جریانی ملک قسم
 نایسی قیلیندند و عرف حسیله
صویه علم دیرلر اما کور یورلر که

علم موجودات ضمنند که عرفا کما علم اطلاق
 اولی و اولی و انکار حالیه مناسب علمه عیند
 و یوکا قیاسد رسا بر صفات کمالیه و لاله در
 قائل هذا الرباعی بلسان الفارسی حیث
 قال رباعی • ای ذات تو در ذات اعتبار ساری
 • اوضافی تو در صفات شان مؤداری
 • وصفی تو چو ذات مطلق است اما نیست
در ضمن مظاهر از تقید غاری لایحه حقیقت
 وجود حضرت ذات در جل و علی و شیون
 و اعتبار لری انک صفاتیدر و انک
 کد و سنه اظهاری متلبسا بیده النسب
 و الاعتبار انک تا اثر و فعلی در
 و تعینا تیکه بواظهار او زوره مترتبه در لری
 انک اثنا ویدر طیب الله قائل هذا الرباعی
کیف نظم هذا المعنی

لایحه حقیقت وجود جمیع اشیا نك ذواته
 اطلاق حسیله سرایت ایشمل و یله سرایتك
 اول زواته زواتك عینی اولمش
 چنانکه اول زوات انده انك عینی اید یلر
 كذلك انك صفات كامله سی کلیت
 و اطلاق ایله جمیع صفات موجوداتند
 ساری در لری و یله سرایتك انك صفات لریه
صف لریك عینی اولمشلر چنانکه انك
 صفاتی اول صفات كامله ده عین صفات
 كامله اید یلر مثلا صفت علم عالم جزویاتك
 علمی ضمنند عین علم جزویات و عالم
 كلیاتك علمی ضمنند عین علم کلیات
 و علم فعلی و انفعالی ضمنند عین علم فعلی
 و انفعالی و علم ذوقی و وجدانی ضمنند
 عین علم ذوقی و وجدانی در نا غایتی که

صوفیه کرام قدس الله تعالی اسرارهم بوجیه
فیض قدس تعبیر یور مشلر و بری تجلی
شهادی وجود یدر که فیض مقدس ایله
تابع اتمشله و بوجلی ظهور وجود حقدن
عبارتدر لکن اعیانک احکام و آثار ایله
انصباغ جهتله و تجلی ثانی تجلی اوله مرتبدر
و کما لایکه تجلی اول ایله قابلیت
و استعدادات اعیانده تعبیه اولش
تجلی ثانی زریعه سیله ظهوره کلور
یعنی تجلی ثانی اول کالات ایجون مظهرور
ولقد جادم قال هذا الیاریا علی بلسان
الفارسی حیث قال رباعی یلک جودنو
نقیس بنسته صد کون کدا یلک جود
نصیب هر یکی داده جدا آن جود بخشیدن زلا
بودن آن این جود بسین راست تریب آندا .

رباعی خود را بسینون ذاتی آن برد هاستن . شد
جلوه ه از ظاهر بر بینی و دین . زین نکته که
کفم ای طلب کار یقین . ذات و صیفت و فعل
و اثر چیست بین . لایحه کلام حضرت شیخ
رضی الله تعالی عنه بعضی واضع فصوصده
بونی مشعر که اعیان ممکناتک وجودی
و کما لای که وجوده تابعدر حضرت حقه
مضافدر جل ذکره و موضع اخر به بونی مشرکه
آن چه حقه مضافدر افاضه وجوددر
عبارتدر فقط اما انواع وجود مقتضیا
اعیاندر و بویکی کلامک توفیق بویله
در که حضرت حق جل ذکره ایجون ایلی تجلی
وارد بر بری تجلی علی غیبی که صور اعیان
و قابلیت استعدادات او زره کند و بسنه
ظهور ازلی سندن عبارتدر

کوز

مشاهده سی ایله جمال ذاتدن تاثل اولیلر
 و ظهور هیچ بر صفت ایله کالات صفتانندن
 غافل قالمیلر و بوتیبیه ایچون قاج مخدرات
 معانی که زیورالفاظ ایله مزین و مجلی وحلی
 عبارات ایله محشی و محلی اولدیغی حالده
 منضبه صفحه بیانه جلوه کراولدی و پرده
 غیبدن میدان ظهوره کلدی کافی و وافی
ایدی لاجرم رهوان قلم مشکین سیار عذر
 جولان ایلوب بو مقدره اکفا قلدی و بوقاج
 رباعی که فارسی لسانی اوزره مولانا قدس
 سره تنظیم بیور مشلر ختم ایلدی **رباعی**
 جابی تن زین سخن طرازی تاکی • افسون
 کریمی و فسانه سازدی تاکی • اظهار حقیق
 بسخن هست خیالی ای ساد و دل ابن خیال
باز نماندی رباعی آخر • تاکی چو در زای کر دانه

بس اضافه وجود کالات تابعه وجود حق
 ایچون مجموع تجلیین اعتبار یله در
 و اضافه وجود حق ایچون و توابع وجود
 اعیان ایچون تجلی ثانی جهتیه در
 زیرا که اعیان اوزره تجلی ثانی سببیه
 مرتب اولیور الا اضافه وجود و اظهار
 کما لایکه تجلی اول مقصدا سببیه
اندره مندرج ایدیلر فقد بس ایچون
 مقصود بو عباراتلردن و مطلوب ب
 بواشارا تندن حضرت حق جل ذکره نک
 سراحاطه سنه وانک نور مطلق
 و صفات کاملرینک جمیع مراتب وجوده
 سر یانته تنبیه و تعلیم ایدی تا که سناک
 لریکه طریق مستفده صاحب انبیا و طالب
لریکه مطلبدن آگاه در لریجه بر ذائق

اقفان و خروش • يكدم سوازين هرزه درياي
 خاموش • كنجنده درهاي حقايق نسوي
 • مادامكيد چون صدف مكره بي همه كوش
 رباعي اخر • اي طبع نراك رفته و سوايس
 سخن • ميديا كراهل النبي ياس سخن
 مكنتاي زبان بكشف اسرار وجود
 كين درن شود سفته بالاس سخن
 رباعي اخر • اي كز غمت افتاده چاك بكن
 • الو دمكمن صبير ياك سخن • چون لال
 نوان بود دروگرين آزين لب مكنتاي
 بظن خاك بدهن و بور سساله
 اسمين تحفه الاخوان في معرف سر
 احاطه يز دان فولدي والسلام
 على من اتبع الهدى والتزم متابعة
 المصطفى عليهم الصلوات وفضلها من التحية

مؤلف

اكملها حرر في تلك الاخير من
 ذا القعدة سنة ١٢٨٠هـ في ناحية الارض
 رباعي
 يعقوب كز نه خايقاه اهل نه ديسر
 نه غا و ققه و زونه واقف سيره فايقه
 هم خاتمه ببي جمله ببي سن فافحه
 بالخير رب واخيم بالخير
 واجعل عاقبة امورنا
 بالخير توصيا
 مستلين بالقنا
 يا اصنا
 بحين
 مام